

Redaktor naczelny

MIECZYŚLAW BALOWSKI

Sekretarz Redakcji

GRAŻYNA BALOWSKA

ROMAN SLIWKA

Rada Naukowa

Neil BERMEL (Sheffield)	Dobrava MOLDANOVÁ (Ústí nad Labem)
Cristine BRAGONE (Pavia)	Stefan NEWERKLA (Wiedeń)
Marie ČECHOVÁ (Praga)	Galina NIESZCZIMIENKO (Moskwa)
Žoržeta CZOŁAKOWA (Płowdiw)	Robert PORTER (Glasgow)
Xavier GALMICHE (Paryż)	Danuta RYTEL-SCHWARZ (Lipsk)
Anna GAWARECKA (Poznań)	Janusz SIATKOWSKI (Warszawa)
Marie KRČMOVÁ (Brno)	Hana SODEYFI (Wiedeń)
Jan KOŘENSKÝ (Praga)	Jiří SVOBODA (Ostrawa)
Alena MACUROVÁ (Praga)	Elżbieta SZCZEPAŃSKA (Kraków)
Margerita MLADENOWA (Sofia)	Svatava URBANOVÁ (Ostrava)
Walery MOKIJENKO (Sankt-Peterburg)	Józef ZAREK (Katowice)

Wydawca: Komisja Sławistyczna Polskiej Akademii Nauk,
Oddział w Poznaniu
Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydawnictwo „Pro”

Adres: ul. Aleksandra Fredry 10, 60-701 Poznań, tel. 61 829 4517

E-mail: bohemistyka@amu.edu.pl
mieczyslaw.balowski@amu.edu.pl

BOHEMISTYKA

2/2020

Rocznik XX – ISSN 1642-9893

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY I STUDIA

Lenka Ptak, <i>Sandhi na granicy międzywyrazowej. Badanie sondażowe w czeskim korpusie języka mówionego Ortofon</i> . . .	153
Miloslav Vondráček, <i>Příznak »tantum« v morfologii češtiny</i> .	166
Josef Štěpán, <i>Ke kvalifikátoru kolokviální v »Akademickém slovníku současné češtiny«</i>	177
Milena Hebal-Jeziarska, <i>Formy imienne przymiotników twar-dotematowych we współczesnym języku czeskim – analiza korpusowa</i>	186
Michaela Křivánková, <i>Phraseme and the motivationality of its meaning</i>	207
Valerij M. Mokienco, <i>České ekvivalenty nové ruské frazeologie</i>	217
Lubomír Hampl, <i>Różnice w czeskich i polskich przekładach na przykładzie biblijnego reprezentanta awifauny – żurawia</i> . .	232
Elżbieta Szczępańska, <i>Na tropie czeskich i polskich ciekawostek kulinarnych</i>	257

ZE ZJAWISK WSPÓLczesnego Języka Czeskiego

Milan Hrdlička, <i>Mimo dopravní obsluhy?</i>	271

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Valerij Mokienco, <i>Genetické, lingvokulturologické a diskurzni aspekty české paremiologie na ukrajinském jazykovém pozadí</i>	274
Simona Káthebová, <i>Syntax mluvené češtiny</i>	282
Marie Čechová, <i>Kapitoly o češtině jako jazyku nemateřském</i> . .	285

KRONIKA

Marina Yu. Kotova, Olga V. Raina, Elena I. Zyкова, <i>For the 80th anniversary of Professor Valeriy Mikhailovich Mokienco</i>	289

Informacja o Autorach	298

CONTENTS

ARTICLES & RESEARCHES

Lenka Ptak, <i>Sandhi on the boundary between two words. A survey in the Czech corpus of spoken language – Ortofon</i> . . .	153
Miloslav Vondráček, <i>The »tantum« index in the Czech morphology</i>	166
Josef Štěpán, <i>To the qualifier »colloquial« in the »Akademický slovník současné češtiny«</i>	177
Milena Hebal-Jeziarska, <i>Short Forms of Hard-Stem Adjectives in the Contemporary Czech language – the corpus analysis</i>	186
Michaela Křivánková, <i>Phraseme and the motivationality of its meaning</i>	207
Valerij M. Mokienco, <i>Czech equivalents of new Russian phraseology</i>	217
Lubomír Hampl, <i>Differences in Czech and Polish translations on the example of the biblical representative of avifauna – crane</i>	232
Elżbieta Szczępańska, <i>On the trail of Czech and Polish culinary curiosities</i>	257

FROM THE PHENOMENON OF MODERN CZECH LANGUAGE

Milan Hrdlička, <i>Except the transport service?</i>	271

BOOK REVIEWS & DISCUSSIONS

Valerij Mokienco, <i>Genetic, linguoculturological and discourse aspects of Czech paremiology on the Ukrainian language background</i>	274
Simona Káthebová, <i>Syntax of spoken Czech</i>	282
Marie Čechová, <i>Chapters on Czech as a mother tongue</i>	285

CHRONICLE

Marina Yu. Kotova, Olga V. Raina, Elena I. Zyкова, <i>For the 80th anniversary of Professor Valeriy Mikhailovich Mokienco</i>	289

About the Authors	298

Sandhi na granicy międzywyrazowej. Badanie sondażowe w czeskim korpusie języka mówionego Ortofon

Keywords: modern Czech language, sandhi, corpus of spoken language, phonetic research

Słowa kluczowe: współczesny język czeski, sandhi, korpus języka mówionego, badania fonetyczne

Abstract

The object of the investigation is sandhi in the modern Czech language based on phonetic research of Czech corpus of spoken language – ORTOFON. In the Czech Standard norm word-final obstruents undergo devoicing before initial sonant of the following word. The research showed that the standard norm does not reflect fully the modern language situation. In the modern Czech language the word-final obstruents may undergo voicing before initial sonant. The frequency of voiced word-final obstruents before initial sonant in analyzed material was very high.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest sandhi w języku czeskim, analiza zjawiska oparta na materiale wyekscerpowanym z czeskiego korpusu języka mówionego ORTOFON. Norma literackiego języka czeskiego na granicy międzywyrazowej dopuszcza wyłącznie realizację bezdźwięcznego wygłosowego obstruentu przed nagłosowym sonantem. Przeprowadzone badania pokazują, że w języku czeskim dochodzi do częstych odstępstw od istniejącej normy literackiej. Na granicy międzywyrazowej rejestruje się wymówienia z udźwięczniającą spółgłoską w wygłosie przed nagłosowym sonantem. Odstępstwo od normy jest bardzo wysokie.

Jednym z celów badań nad współczesnym językiem czeskim jest systematyczna weryfikacja starszych badań i tradycyjnych wyobrażeń o języku na materiale współczesnego języka mówionego za pomocą środków, które nam zapewniają dzisiejsze możliwości technologiczne. Analiza danych pochodzących z czeskiego korpusu języka

mówionego jest jednym ze sposobów pozyskiwania informacji o sytuacji językowej współczesnej czeszczyzny, dla której charakterystyczny jest rozdźwięk między normą języka literackiego a uzusem. Podejście korpusowe w analizie danych językowych uważane jest obecnie za jedną z reprezentatywnych metod a wyniki akceptowane są jako ważne i wiarygodne. Korpusy zapewniają dane, które powinny stanowić przykłady naturalnej komunikacji między ludźmi w różnych formach. Dostarczają danych empirycznych, co pozwala nam przyjąć, że mamy do czynienia z metodologią obiektywną (Čermák 1995; Cvrček, Kovářiková 2011). W niniejszym artykule analizie zostaną poddane wybrane zjawiska fonetyczne dotyczące upodobnień na granicy między wyrazami – sandhi międzywyrazowe z wykorzystaniem materiału językowego wyekscerpowanego z czeskiego korpusu języka mówionego ORTOFON.

Sandhi na granicy międzywyrazowej. Połączenia obstruent + sonant

W literaturze przedmiotu trudno znaleźć precyzyjną definicję sandhi. Za Ireną Sawicką przyjmujemy, że są to alternacje dźwięcznych i bezdźwięcznych obstruentów na granicach morfologicznych uwarunkowane kontekstem fonologicznym i/lub fonetycznym, czy też dystrybucja dźwięcznych i bezdźwięcznych obstruentów na granicach jednostek morfologicznych uwarunkowana kontekstem fonologicznym i/lub fonetycznym (Sawicka 2013, s. 15).

Co się tyczy sandhi na granicy międzywyrazowej, wśród języków słowiańskich przeważa fonetyka ubezdźwięczniająca. I. Sawicka zwraca uwagę na niejednorodność w realizacji upodobnień międzywyrazowych na terenie słowiańskim i wyróżnia dwa obszary, wyraźnie wyodrębnione i niejednorodne, w których występuje inny rodzaj fonetyki międzywyrazowej. Jak pisze Sawicka, dla części północnej charakterystyczna jest fonetyka udźwięczniająca, natomiast w południowo-zachodniej występują liczne ograniczenia upodobnień (Sawicka

2007, s. 175). W naszej pracy przyjrzymy się bliżej regularności sandhi na granicy międzywyrazowej w języku czeskim.

We współczesnym języku czeskim rejestrujemy kilka odmian języka narodowego. Grażyna Balowska na podstawie szczegółowych opracowań dyferencjacji języka czeskiego tworzy model odpowiadający stratyfikacji języka polskiego. Podział Balowskiej wygląda następująco:

- czeski język oficjalny (literacki), „spisovná čeština”, który występuje w dwu wariantach: a) pisany język oficjalny (literacki): „psaná čeština”, „knižní čeština”; b) potoczny język oficjalny (literacki): „hovorová čeština”;
- w opozycji do oficjalnej odmiany języka czeskiego stoją – z jednej strony – język czeski potoczny nieoficjalny (nieliteracki) „obecná čeština”, a z drugiej odmiany terytorialne, obejmujące interdialekty i dialekty (Balowska 2006, s. 26).

Wewnętrzne zróżnicowanie narodowego języka czeskiego ma znaczący wpływ również na płaszczyznę dźwiękową języka. Zgodnie z normą literacką języka czeskiego na granicy wyrazowej połączenie bez pauzy jednorodnych obstruentów nie wywołuje żadnych zmian fonetycznych, jak np. w *typ písma* [tɪp pi:sma], *koráb doplul* [kora:b doplul]. W przypadku grup różnorodnych pod względem dźwięczności dochodzi do neutralizacji tej opozycji, podobnie jak wewnątrz wyrazów, np. *klub přátel* [klup pɾa:tel], *výstup dvojice* [vi:stɪb dvojice]. Inaczej przedstawiają się połączenia obstruentów dźwięcznych i bezdźwięcznych w wygłosie pierwszego wyrazu przed nagłosowym sonantem – /l/, /r/, /m/, /n/, /ŋ/, /j/, gdzie norma czeskiego języka literackiego dopuszcza na granicy międzywyrazowej wyłącznie bezdźwięczną realizację, np. *had leze* [hat leze], *pohyb rukou* [pohɪp rukou], *kus masa* [kus masa], *lécit nemoci* [le:tɪt nemoʃi], *důvod ničení* [du:vod nɪtɕeni:], *útok jednotky* [u:tok jednotkɪ] (por. Palková 2013, s. 94; Krčmová 2008, s. 184–185).

Jednakże w dialektach środkowomorawskich, wschodniomorawskich czy śląskich występuje realizacja dźwięcznego obstruentu w wygłosie pierwszego wyrazu na granicy międzywyrazowej przed

samogłoską lub sonantem, np. w dialekcie środkowomorawskim – *tak jo*, [tag jo], *s autem* [z aŭtem]; w dialekcie wschodniomorawskim – *tak jez* [tag jez], *pes a kočka* [pez a kotɕka]; w dialekcie śląskim – *jak mu je* [jag mu je] (Bogoczová 2012, s. 74, 84, 95).

Włodzimierz Pianka ze względu na typ fonetyki międzywyrazowej dzieli słowiańszczyznę na dwie części, zwracając uwagę również na odmiennosc w realizacji sandhi międzywyrazowego na obszarze Czech właściwych i Moraw: 1. obszar z obowiązującą fonetyką udźwięczniająca – język ukraiński, słowacki, morawska odmiana języka czeskiego oraz południowo-zachodni wariant polszczyzny; 2. obszar z obowiązującą fonetyką ubezdźwięczniająca – języki południowo-słowiańskie, białoruski, rosyjski, górnołużycki, język czeski oraz północno-wschodni wariant polskiego (Pianka 2000, s. 105).

Analiza materiału. Realizacja połączeń obstruent bezdźwięczny/dźwięczny + sonant

Ta część artykułu koncentruje się na analizie dwóch grup połączeń na granicy międzywyrazowej. Jedną z nich to grupa połączeń obstruentów bezdźwięcznych/dźwięcznych + sonant *l*, a drugą to połączenia »obstruent bezdźwięczny *c* + poszczególne sonanty nagłosowe«.

Analizowany przez nas materiał jest bardzo różnorodny zarówno pod względem tematu, jak i zwartości a w całości został wyekscerpowany z czeskiego korpusu języka mówionego ORTOFON. Korpus ORTOFON, który powstawał w latach 2012–2017, zawiera 332 nagrania oraz 1 014 786 słów pochodzących od 624 różnych mówców. W trakcie gromadzenia danych autorzy zadbali o to, aby korpus był zrównoważony pod względem czterech podstawowych kategorii socjolingwistycznych: płci, wieku, wykształcenia i rejonu zamieszkania w dzieciństwie (do 15 roku życia). Chociaż pierwotnym przeznaczeniem korpusu ORTOFON nie są badania dialektologiczne lub fonetyczne, uproszczona transkrypcja fonetyczna pozwala na weryfikację wymowy (wariantów artykulacyjnych czy regionalnych). Korpus ten

jest cennym źródłem realnych danych, które można z powodzeniem wykorzystać do analiz fonetycznych.

Transkrypcja języka mówionego w korpusie ORTOFON realizowana jest na dwóch poziomach: ortograficznym i fonetycznym. Płaszczyzna ortograficzna służy przede wszystkim do zrozumienia zapisanej konwersacji i orientacji w niej, podczas gdy płaszczyzna fonetyczna przechwytuje rzeczywistą realizację mowy przez zmodyfikowaną transkrypcję fonetyczną. Owym płaszczyzną towarzyszy jeszcze metajęzykowa, która wychwytuje dźwięki towarzyszące wytwarzane mówcami, np. kaszel, śmiech albo dźwięki pochodzące z bezpośredniego otoczenia, które mogą wpłynąć na rozmowę, np. dzwonek telefonu, który przerywa rozmowę. W odróżnieniu od serii ORAL korpus ORTOFON jest lematyzowany i tagowany, co umożliwi szerszy zakres prowadzonych badań (o korpusie języka mówionego ORTOFON zob. <http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:ortofon>).

Z materiału korpusowego korzystając z zapytania CQL, które wyszukuje wyników za pomocą języka zapytań z dokładnie zdefiniowaną syntaksą, wyodrębniono 870 połączeń typu obstruent bezdźwięczny/dźwięczny + sonant *l* na granicy międzywyrazowej. Aby wyszukać odpowiednie połączenia międzywyrazowe, wykorzystano następujące zapytania:

```
[word=".*t"][word="l.*"];
[word=".*d" & pos="N"][word="l.*"];
[word=".*c" | word=".*dz"][word="l.*"];
[word=".*š"][word="l.*"];
[word=".*ž"][word="l.*"];
[word=".*s" | word=".*z"][word="l.*"];
[word=".*č" | word=".*dž"][word="l.*"];
[word=".*k" | word=".*g"][word="l.*"];
[word=".*ch"][word="l.*"];
[word=".*[c]h"][word="l.*"].
```

Niektóre zapytania zostały utworzone tak, aby pominięto połączenia na granicy z przyimkiem jednosylabowym, gdzie norma języka czeskiego dopuszcza realizację dźwięcznego obstruentu w wygłosie przyimka przed nagłosowym sonantem, np. *nad lesem* [nad lesem].

Dane pozyskane w ten sposób zostały poddane kolejnemu posortowaniu (np. weryfikacji poprawności otrzymanych poświadczeń, selekcji według rejonu zamieszkania w dzieciństwie) a charakterystykę omawianych połączeń przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Wygłosowe obstruenty bezdźwięczne/dźwięczne przed nagłosowym sonantem na granicy międzywyrazowej

Wygłos pierwszego wyrazu	Nagłos drugiego wyrazu	Liczba połączeń			
		ogółem	realizacja bezdźwięczna	realizacja dźwięczna	inne realizacje
<i>t</i>	L	394	186	120	88
<i>d</i>		2	1	1	0
<i>s</i>		15	13	2	0
<i>k</i>		149	83	66	0
<i>ch</i>		149	82	[ɣ] 37	4 [h] 26
<i>š</i>		40	32	8	0
<i>ž</i>		27	13	14	0
<i>c</i>		93	68	11	14
<i>č</i>		1	1	0	0
Łącznie		870	479	259	132

Jak już wspomnieliśmy w materiale wystąpiło 870 połączeń typu obstruent bezdźwięczny/dźwięczny + sonant *l* na granicy międzywyrazowej. Wszystkie czeskie obstruenty wchodzą w opozycję dźwięczności. System odnotowuje 7 par fonemów a cztery pary w dystrybucji komplementarnej: /p/ – /b/, /t/ – /d/, /c/ – /ɟ/, /k/ – /g/, /f/ – /v/, /s/ – /z/, /ʃ/ – /ʒ/, /x/ – /h/, /ts/ – /dʒ/, /tʃ/ – /dʒ/, /tʃ/ – /dʒ/, /tʃ/ – /dʒ/. Frekwencja poszczególnych spółgłosek właściwych w omawianej pozycji była bardzo zróżnicowana. W wygłosie pierwszego wyrazu najczęściej pojawiało się *t*. Frekwencja występowania tego segmentu w materiale korpusowym wynosi 45% wszystkich przykładów tego typu. Najrzadszym obstruentem w pozycji wygłosowej pierwszego wyrazu było *č* (0,1%) oraz *d* (0,2%). W materiale nie odnotowano żadnych połączeń typu obstruent dźwięczny *z/g/h/dz/dž* + sonant *l*. Niska częstość występowania

niektórych segmentów w wygłosie wyrazu jest naturalna. Korpus narodowy języka czeskiego (*KonText – syn2015*) podaje zaledwie 9 poświadczeń z obstruentem *dž* w omawianej pozycji, 0 przykładów z obstruentem *dz* w omawianej pozycji i 100 poświadczeń z obstruentem *g* w omawianej pozycji.

Sposób realizacji wygłosowych obstruentów przed nagłosowym sonantem na granicy międzywyrazowej w badanym materiale nie zawsze był zgodny z normą literacką języka czeskiego. W wymowie mówców przeważała bezdźwięczna realizacja wygłosowych obstruentów (55% wszystkich wymówień), np. *padesát let* [padesa:t let], *čas letí* [tʃas leci:], *mladých lidí* [mladi:x lɪji:], *dostatek lidí* [dostatek lɪji:], *metodických listů* [metodɪtski:x listu:], jednakże realizacja dźwięczna wygłosowego obstruentu stanowi aż 30% wszystkich wymówień, np. *kupovat lyže* [kupovad lɪʒe], *dvacet lidí* [dvaʃsed lɪji:], *dvacet let* [dvaʃsed let], *deset lekcí* [desed lekʃi:], *počet lidí* [pɔtʃed lɪji:], *několik let* [nekolɪg let], *víc lidí* [vi:ɔž lɪji:], *kus lesa* [kuz lesa], *padesátých letech* [padesa:ti:ɣ letex]. Taki sposób realizacji dominował w wypowiedziach mówców z rejonu Moraw i Śląska. Wypowiedzi osób pochodzących z Moraw i Śląska stanowiły:

- 53% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach obstruent bezdźwięczny *t* + sonant *l* z czego 45% stanowią realizacje dźwięczne [d];
- 46% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach obstruent bezdźwięczny *s* + sonant *l* z czego 1% stanowią realizacje dźwięczne [z];
- 60% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach obstruent bezdźwięczny *k* + sonant *l* z czego 60% stanowią realizacje dźwięczne [g];
- 48% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach obstruent bezdźwięczny *ch* + sonant *l* z czego 37% stanowią realizacje dźwięczne [ɣ];
- 37% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach obstruent bezdźwięczny *š* + sonant *l* z czego 27% stanowią realizacje dźwięczne [ʒ];

- 37% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach obstruent dźwięczny *ž* + sonant *l* z czego 80% stanowią realizacje dźwięczne [ʒ];
- 50% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach obstruent bezdźwięczny *c* + sonant *l* z czego 21% stanowią realizacje dźwięczne [dž];
- 100% wymówień wyekscerpowanego materiału w połączeniach obstruent bezdźwięczny *č* + sonant *l* z czego 0% stanowią realizacje dźwięczne [dž].

W wymówieniach osób pochodzących z Czech właściwych zdecydowanie przeważały realizacje zgodne z normą literacką, czyli bezdźwięczna realizacja obstruentu wygłosowego (93% wymówień). Porównując frekwencję dźwięcznych realizacji obstruentu wygłosowego, można zauważyć, że najczęściej proces ten zachodził w realizacji wygłosowego *k* przed nagłosowym sonantem *l* (12 przykładów wymówień), np. *tolik lidí* [tolɪg lɪji:], *kolik lidí* [kolɪg lɪji:], *vůl jak lep* [vu:l jag lep], *já tě tak lituju* [ja: ce tag lɪtuju], *nějak loni* [nejag lonɪ]. Zdecydowanie najrzadziej na granicy międzywyrazowej przed nagłosowym sonantem drugiego wyrazu udźwięcznieniu ulegało wygłosowe *t* (0 przykładów wymówień).

W analizowanym materiale zaobserwowano zamiast spodziewanej bezdźwięcznej lub wychodzącej poza normę dźwięcznej realizacji wygłosowych obstruentów przed nagłosowym *l* również inne realizacje, których powstanie może tkwić w niedokładnej, szybkiej wymowie, ale też w nieznanym współczesnej czeskiej normy ortoepicznej. Wyodrębniono 131 takich wymówień. Najwięcej przykładów dotyczyło realizacji *t* oraz *ch* przed nagłosowym sonantem *l*, np. brak realizacji *t* w wygłosie *čtrnáct let* [tʃtrna:ʃs let], *dvacet let* [dvaʃsed let], *šest let* [ʃez let], *šest litrů* [ʃes lɪtru:], *koupit lístky* [kɔupi: lɪ:stki], *dělat lumpárny* [ɟela lumpa:rni], *dost lidí* [do:s lɪji:], *fakt líbí* [fag lɪ:bi:], oraz realizacja [ɸ] w połączeniach »bezdźwięczny obstruent *ch* + sonant *l*«, np. *těch lidí* [ceɸ lɪji:], *těch lesů* [ceɸ lesu:], *ve kterých ležely* [ve kteri:ɸ leʒelɪ], *nějakých lahvi* [na:kɪɸ laɦvi:], *třech letech*

[řeh letex]. Takie realizacje odnotowaliśmy zarówno u mówców pochodzących z Moraw, Śląska, jak i również z Czech właściwych.

Zaobserwowane w badanym materiale dźwięczne realizacje wygłosowego obstruentu przed nagłosowym sonantem ze względu na częstość występowania trudno uznać za przypadkowe. Wyniki badań udowodniły, że sposób realizacji pewnych kontekstów ma związek z rejonem zamieszkania informatora.

Druga analizowana grupa połączeń międzywyrazowych to grupa obstruent bezdźwięczny *c* + sonant. Łącznie w materiale wyekscerpowano 2471 połączenia. W pozycji nagłosowej w analizowanych przykładach wystąpiło 6 sonantów – /l/, /r/, /m/, /n/, /ň/, /j/.

Aby wyszukać odpowiednie połączenia międzywyrazowe, wykorzystano następujące zapytania:

```
[word=".*c"][word="l.*"];
[word=".*c"][word="r.*"];
[word=".*c"][word="m.*"];
[word=".*c"][word="n[^ěi].*"];
[word=".*c"][word="ni.*"|word="ně.*"];
[word=".*c"][word="j[^s].*"];
```

Podobnie jak w poprzedniej analizie materiału dane pozyskane w ten sposób zostały poddane kolejnemu posortowaniu (np. weryfikacji poprawności otrzymanych poświadczeń, selekcji według rejonu zamieszkania w dzieciństwie).

Zapytanie CQL dla połączenia obstruent bezdźwięczny *c* + sonant *j* utworzono tak, aby pominąć połączenia obstruent bezdźwięczny *c* + formy czasownika *být* – *jsem*, *jsi*, *jsme*, *jste* (z brakiem realizacji nagłosowego *j* → [sem], [sɪ], [sme], [ste]).

Spośród wybranych przykładów z kontekstem obstruent bezdźwięczny *c* + sonant na granicy międzywyrazowej najliczniejsze były grupy *c* + *n*. Ich frekwencja wynosiła około 61% wszystkich połączeń w omawianej pozycji. Do względnie częstych można także zaliczyć inne połączenia z wygłosowym *c* pierwszego wyrazu: *c* + *j*, *c* + *m*. Co prawda, częstość występowania wymienionych grup osiągała niższe wartości (dla *c* + *j* – 20%, dla *c* + *m* – 8%), ale w porównaniu

z pozostałymi połączeniami obstruentu bezdźwięcznego *c* z sonantem na granicy międzywyrazowej i tak była wysoka. Dla niektórych kontekstów w materiale korpusowym wystąpiły nieliczne przykłady, np. dla połączenia *c* + *r* odnotowano 36 wymówień (1,5%) a dla *c* + *l* odnotowano 93 połączenia (3,7%). Szczegółową charakterystykę połączeń obstruent bezdźwięczny *c* + poszczególne sonanty nagłosowe przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Połączenia obstruent bezdźwięczny *c* + poszczególne sonanty nagłosowe na granicy międzywyrazowej

Wygłos pierwszego wyrazu	Nagłos drugiego wyrazu	Liczba połączeń			
		ogółem	Realizacja bezdźwięczna [t̥s]	realizacja dźwięczna [d̥z]	inne realizacje
C	<i>l</i>	93 M 47 Č 46	68 M 28 Č 40	11 M 10 Č 1	14 M 9 Č 5
	<i>r</i>	36 M 14 Č 22	25 M 7 Č 18	7 M 4 Č 3	4 M 3 Č 1
	<i>m</i>	197 M 89 Č 108	142 M 53 Č 89	33 M 24 Č 9	22 M 12 Č 10
	<i>n</i>	1515 M 726 Č 789	871 M 321 Č 550	274 M 179 Č 95	370 M 226 Č 144
	<i>ň</i>	122 M 62 Č 60	78 M 33 Č 45	18 M 13 Č 5	26 M 16 Č 10
	<i>j</i>	508 M 261 Č 247	384 M 162 Č 222	94 M 77 Č 17	30 M 22 Č 8
Łącznie		2471 M Č	1568 M 622 Č 946	437 M 307 Č 130	466 M 288 Č 178

¹ W tabeli wykorzystano skróty M i Č odpowiednio dla mówców pochodzących z Moraw/Śląska oraz Czech właściwych.

Jeśli chodzi o sposób realizacji połączeń obstruent bezdźwięczny *c* + poszczególne sonanty nagłosowe na granicy międzywyrazowej, to w wymowie mówców dominował typ zgodny z normą literacką języka czeskiego (63% wszystkich połączeń), np. *vůbec nic* [vu:bet̪s̺ nɪts̺], *nic moc* [nɪts̺ mot̪s̺], *tisíc mužů* [cɪsɪ:t̪s̺ muʒu:], *moc rád* [mot̪s̺ rá:t̪], *víc lidí* [vi:t̪s̺ lɪjɪ:], *noc nespala* [not̪s̺ nespa:la]. Jak wynika z tabeli 2, taki sposób realizacji przeważał u mówców pochodzących z Czech właściwych (60% realizacji bezdźwięcznej wygłosowego obstruentu *c* [t̪s̺]).

Realizacja wychodząca poza normę języka czeskiego, czyli realizacja dźwięczna wygłosowego obstruentu *c* [d̪z̺] stanowi około 17% wszystkich wymówień, np. *vůbec nic* [vu:bed̪z̺ nɪts̺], *nic moc* [nɪd̪z̺ mot̪s̺], *tisíc metrů* [cɪsɪ:d̪z̺ metru:], *moc ráda* [mod̪z̺ rá:da], *víc lidí* [vi:d̪z̺ lɪjɪ:], *nakonec jako* [nakoned̪z̺ jako]. Taki sposób realizacji obstruentu *c* przed poszczególnymi sonantami nagłosowymi wyraźnie dominował u mówców z Moraw/Śląska (70% dźwięcznych realizacji [d̪z̺]).

W analizowanym materiale korpusowym zaobserwowano wysoką frekwencję realizacji innych niż tych zgodnych z normą literacką języka czeskiego oraz dźwięcznych realizacji [d̪z̺]. Wyodrębniono 466 takich wymówień. Realizacje takie odnotowaliśmy zarówno u mówców pochodzących z Moraw, Śląska (11,5%), jak i tych pochodzących z Czech właściwych (około 7%). Najwięcej przykładów dotyczyło realizacji dźwięcznej wygłosowego *c* [z̺] przed poszczególnymi sonantami nagłosowymi, np. *vůbec nic* [vubez nɪts̺], *nic moc* [nɪz mot̪s̺], *tisíc metrů* [cɪsɪ:z metru:], *moc rád když* [moz rá dɪʃ], *nejvíc rozbité* [nejvi:z rozbite:], *konec rybníčku* [konez rɪbɲi:t̪ku], *nakonec měla* [nakonez mɛ:la]. W analizowanym materiale korpusowym odnotowano także bezdźwięczną realizację *c* [s̺] przed niektórymi nagłosowymi sonantami, np. *vůbec nic* [vu:bes nɪts̺], *nic moc* [nɪs mot̪s̺], *nic měnit* [nɪs mɛɲɪt̪], *válec normálně* [va:les norma:lɲe].

Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują na wyraźną różnicę w stosunku do normy literackiej języka czeskiego. Pozwalają, tak jak w poprzedniej analizie, zakładać zróżnicowanie regionalne.

Wnioski

Sposób realizacji wygłosowego obstruentu na granicy międzywyrazowej określa konkretna reguła. Jak zauważyła Anna Korytowska dzieje się tak w większości języków słowiańskich a zmiany nacechowania pod względem dźwięczności nie mają charakteru fonetycznego, lecz regulowane są na poziomie głębszym. Użytkownicy języka stosują daną regułę bezwyjątkowo, na zasadzie ogólnie przyjętej konwencji, a jeśli w tych językach pojawiają się inne realizacje, naruszające reguły sandhi, to mają one związek z kontekstem sonantycznym albo dotyczą bardzo krótkich wypowiedzi (Korytowska 2012, s. 24–25).

Przeprowadzone przez nas badania wykazują, że w języku czeskim dochodzi do częstych odstępstw od istniejącej normy literackiej. Obok bezdźwięcznej realizacji obstruentów w wygłosie pierwszego wyrazu przed nagłosowym sonantem na granicy międzywyrazowej rejestruje się wymówienia z udźwięczniającą spółgłoską. Wahania wymowy dotyczą realizacji obstruentów dźwięcznych i bezdźwięcznych przed nagłosem sonantycznym. Odstępstwo od normy jest bardzo wysokie zwłaszcza w realizacji wygłosowego *t* przed nagłosowym sonantem *l*. Rozdźwięk pomiędzy standardem języka czeskiego a regionalnymi odmianami języka czeskiego, który można zaobserwować przede wszystkim na płaszczyźnie morfologicznej, znajduje odbicie również w płaszczyźnie dźwiękowej języka. Zestawienie przykładów wyekscerpowanych z czeskiego korpusu języka mówionego pokazuje, że wymówienia z udźwięczniającą spółgłoską mają swoje pochodzenie w dialektach Morawskich. Wpływ na dużą liczbę wariantów wymowy odchodzącej od standardu ma również niedokładna wymowa, której przyczyny mogą tkwić, jak zwróciła uwagę Zdena Palková, w „sociokulturním zázemí mluvené komunikace s obecným trendem podporujícím neformálnost všeho druhu” (Palková 2007, s. 462).

Literatura

- Balowska G., 2006, *Problematyka czeszczyzny potocznej nieliterackiej (tzv. obecna čeština) na lamach czasopisma »Naše řeč« w latach dziewięćdziesiątych*, „Bohemistyka” 2006, nr 1, s. 25–46.
- Bogoczová I., 2012, *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*, Ostrava.
- Cvrček V., Kovářiková D., 2011, *Možnosti a meze korpusové lingvistiky*, „Naše řeč” 94, č. 3, s. 113–133.
- Čermák F., 1995, *Jazykový korpus: Prostředek a zdroj poznání*, „Slovo a slovesnost” 56, s. 119–140.
- Hála B., 1967, *Výslovnost spisovné češtiny I*, Praha.
- Hůrková J., 1995, *Česká výslovnostní norma*, Praha.
- Kopřivová M., Komrsková Z., Lukeš D., Poukarová P., Škarpová M., 2017, *ORTOFON: Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Online: <http://www.korpus.cz>.
- Korytowska A., 2012, *Sandhi w standardzie języka macedońskiego*, Toruń.
- Krčmová M., 2008, *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*, Ostrava.
- Palková Z., 2007, *Zvuková stavba češtiny v pohledu současného výzkumu*, [w:] *Komparacja współczesnych języków słowiańskich 2. Fonetyka. Fonologia*, Opole, s. 461–478.
- Palková Z., 2013, *Sandhiové modifikace v současné češtině*, [w:] *Sandhi w językach słowiańskich*, red. A. Cychnerska, Toruń, s. 53–84.
- Palková Z., 1994, *Fonetika a fonologie češtiny*, Praha.
- Pianka W., 2000, *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich z komentarzem historycznym*, [w:] *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, t. I, red. W. Pianka, E. Tokarz, Katowice.
- Sawicka I., 2007, *Sandhi. Upodobnienia pod względem dźwięczności*, [w:] *Komparacja współczesnych języków słowiańskich 2. Fonetyka. Fonologia*, red. I. Sawicka, Opole, s. 175–180.
- Sawicka I., 2013, *Wstęp* [w:] *Sandhi w językach słowiańskich*, red. A. Cychnerska, Toruń, s. 7–46.

Miloslav VONDRÁČEK

DOI: 10.14746/bo.2020.2.2

Ústav pro jazyk český AV ČR Praha

Příznak *tantum* v morfologii češtiny

Keywords: grammatical number, defectibility of the paradigm, plurale tantum, singulare tantum

Klíčová slova: gramatické číslo, defektivnost paradigmatu, plurale tantum, singulare tantum

Abstract

Defectibility of the paradigm of flexible word classes is generally described in grammar books within the periphery of a word class: (as the limitation of the numerical paradigm of pluralia tantum, substance and abstract nouns, as the aggradation of relational adjectives etc.) or within the particular grammatical category (as the absence of the 1st and 2nd person of impersonal verbs, imperative, vocative of impersonal nouns etc.). However, the actual corpora data only partly correspond to this rough concept.

The purpose of this paper is to discuss such issues as to what extent these irregularities should be taken into account in terms of the automatic text processing, how they should be registered in databases such as Internetová jazyková příručka or to what extent they should be reflected in dictionaries.

Neúplnost deklinačního/konjugačního paradigmatu ohebných slovních druhů je v obecné rovině popsána v gramatikách v rámci periferie slovního druhu (jako restrikce číselného paradigmatu jmen pomnožných, látkových a abstrakt, nestupňování vztahových adjektiv ap.), nebo v rámci gramatické kategorie (nepřítomnost tvarů 1. a 2. osoby neosobních sloves či jejich imperativu, nevytváření vokativu apersonálních jmen ap.). Skutečná korpusová data odpovídají této obecné charakteristice jen částečně.

Cílem příspěvku je hledání odpovědi, do jaké míry s nepravidelnostmi počítat při automatickém zpracování textu, jak je evidovat v databázích typu Internetová jazyková příručka nebo do jaké míry je promítnout do slovníků.

1. Úvod

Příznak *tantum* (lat. ‚pouze, jen, toliko‘) užívaný v popisech morfoloického plánu jazyka vyjadřuje omezení komplexního paradigmatu, projevující se jako jeho defektivnost/defektivita. Hovoří se např. o singulariích/pluraliích tantum – substantivech typu *vzduch*, *kleště*, o reflexivech tantum – slovesech typu *bát se*, (im-)perfektivech tantum – slovesech typu *záviset*, *nadchnout* apod.

Konvenčnost je považována za imanentní rys jazyka, definiční univerzálii. A tak tomu je: na jedné straně si uvědomujeme zvyklost, pravidlo, řád, na jehož pozadí – jeho porušením – vzniká pragmatický efekt, mj. vjem novosti. Různě motivovaná narušování norem různé míry obecnosti dále ilustrují na defektivnosti číselného paradigmatu substantiv, a to porovnáním kodifikačních příruček a jazykového materiálu Českého národního korpusu¹ a z internetu.

2. Pluralia tantum

Pluralia tantum naplňují předpoklad, že tvoří tvary jednotného čísla, důsledněji, než je tomu s opačným očekáváním u singularií. Příčiny obou typů základního omezení jsou sémantického rázu: pluralia v sémantické struktuře – alespoň historicky – nesou rys složenosti, soubornosti, nepřesné ohraničenosti. Limit tvarotvorného potenciálu je posléze oslaben nebo mizí s významovým posunem – zpravidla se vznikem další lexie polysémního lexému (*prsíčka* – ‘svalovina z hrudi drůbeže’ → *prsíčko* – ‘porce z drůbeží prsní svaloviny’, srov. dále). Tak je přídomek *tantum* ve své platnosti relativizován. Pokud změna gramatického čísla souvisí s pojmenovací potřebou, dostáváme se na pomezí tvarotvorby a slovtvorby – do oblasti paradigmatického tvoření.

Obdobně jako u dalších jevů přirozeného jazyka najdeme mezi pluralií škálu od vyhraněných – s úplnou absencí singulárních tvarů – přes lexémy tvořící singulární tvary příležitostně – až po označení

¹ Pro zdejší účely byl využit korpus SYNv7.

jevů vyskytujících se převážně v kvantu, a tedy tvořící převážně tvary plurálové (viz též: Michalec, Veselý 2016). Ty mají obvykle modifikovaný lexikální význam – zakládají lexii polysémního lexému s významovým rysem ‘soubor’ (*sirky*, *vlasy*, *kuličky* – ‘dětská důlková hra’). Zvláštním podtypem jsou názvy párových objektů (*boty*, *rty*).²

2.1. Pluralia vyhraněného typu *kleště*

Mezi pluralií nacházíme jednotky, jimž příznak *tantum* náleží – jejich singulárné tvary v současné komunikaci nenalzáme. Platí to pro lexémy ze sémantických polí ODĚVY (*slipy*, *trenky*, *dupačky*, *tepláky*, *legíny*, *bermudy*, *šortky*, *montérky*, *plavky*, *opalovačky*), NÁSTROJE, PŘÍSTROJE (*kleště*, *nůžky*, *housle*, *kamna*, *hodiny*), VÝZNAMNÉ UDÁLOSTI (*křtiny*, *narozeniny*, *jmeniny*, *Vánoce*, *Velikonoce*). Neznamená to však, že *ad hoc* nemůžou být v případě potřeby vytvořeny a použity – jako *hapax legomenon*. Naopak historickou opodstatněnost některých z těchto tvarů dokládají toponyma a antroponyma, nebo je coby apelativa evidují starší lexikografické zdroje (*klešť* – *Každá situace na jevišti je mu klešťi, ve které se někdo nemotorně skríp* [Merhaul 1908]; *Výrušil sám sebe z dumání, a juž ho držela v klešti všední starost* [Stašek 1895]).³

Nedoloženost singulárních tvarů je u lexému *plavky* při existenci dvoudílného oděvu spíše překvapením. Jak uvedu dále, z komunikačních potřeb vznikají účelné nápodoby singulativů synekdochického typu, a to paradigmatickým tvořením – změnou gramatického čísla (*kalhot* → *kalhoty* = ‘nohavice kalhot’). Analogicky by tedy bylo možno čekat naplnění modelu *plavka* = ‘díl plavek’.⁴ (Doložené sin-

² Ke specifikům párových objektů viz: Panevová, Ševčíková 2011.

³ Z kartotéky novočeského lexikálního archivu (<https://psjc.ujc.cas.cz>), kráceno.

⁴ Uživatelky těchto textilií vysvětlují absenci singulárních tvarů lexému (*dvoudílné*) *plavky* tím, že pojmenovací potřeba je naplněna užitím hyperonyma pro každou z dílčích částí: *kalhotky*, *podprsenka* (*od plavek*). Další příklady ukazují, že nejde o argument obecně platný.

gulárové tvary lexému *plavka* jsou jiného původu – označují plavou kravku či klisnu.)

2.2. Pluralia s výjimečnými nekodifikovanými tvary singulárovými – typ *data*

2.2.1. *Data* – *dato*

Internetová jazyková příručka (dále: IJP) registruje substantivum pomnožné *data* jako striktní plurale s významem ‘údaje’. Samostatně uvádí substantivum *datum* (gen. *data*, nom. pl. *data*) s významem ‘kalendářní údaj’ a s poznámkou, že „lze v některých typech textů (zvláště těch, v nichž je třeba rozlišit kalendářní a počítačová data) tolerovat i tvary mužského rodu, zejména v množném čísle, tj. *datumy*, *datumů*... , např. *V uložených datech se bude nejčastěji vyhledávat podle datumů*” (IJP).

Nacházíme však i ojedinělé doklady, že mluvčí potřebuje označit aritmetizované jednotliviny vzniklé dekompozicí pomnožného kvanta (kontinua):

Přečtu **dato** z CD, zapíšu. Pak se vrátím zpět v domněni, že jde o **to samé dato**, a pokouším se ho přečíst tolikrát, až se mi skutečně poštěstí **toto dato** znova přečíst, okamžitě bez přerušení čte další **dato** [...] A pak se snaží přečíst zase to samé **dato**, dokud **jej** skutečně nepřečte – obvykle se to, že chci přečíst **to samé dato**, dělá tím, že se čte **dato** ještě o něco dřívější [...], a proto si při takovémto sekvenčním čtení můžu být jist, že čtu **data** opravdu tak, jak za sebou jdou (internet).

Toto dato o velikosti jednoho bajtu je děleno na dvě poloviny. Horní polovina nese adresu senzorové jednotky a dolní polovina nese informaci o tom, že má být senzorová jednotka zapnuta (internet).

V momentě, kdy senzorová jednotka **toto dato** přijme, tak odpovídá vysláním data E1h osobní jednotce, že obdržela **dato** D6h obsahující informaci o zapnutí (internet).

Jak můžeme sledovat, mimo kodifikaci se kompletují dvě frekvenčně nevyvážená, ale nedefektivní, účelná a systémově korektní paradigmatata – neuterní (*dato*, gen. sg. *data*, nom. pl. *data*) s vý-

znamem ‘údaj’ – a maskulinní (*datum*, gen. sg. *datumu*, nom. pl. *datumy*) s významem ‘kalendářní údaj’.

2.2.2. *Brýle* – *brýle*

Rovněž u pluralia *brýle* přistupují mluvčí – byť vzácně – k tvoření singulárových tvarů z praktických důvodů: z potřeby úsporně pojmenovat část brýlí (jednu očníci), optickou pomůcku – funkční obdobu brýlí pro jedno oko (monokl), nebo část objektu brýlím podobnou (součást řídicího motocyklu, obrazec na zádech kobry indické ap.). IJP ani slovníky se singulárovými tvary nepočítají.

Postavil se poté s dopisem ke světlu, přelomil pečeť a nasadil si zpátky na oko **svou dioptrickou brýli**. (ČNK, SYNv7)

Sundal si **brýli** z vidoucího oka a prstem založenou knihu s Gámletem odložil na vyřazený stolek. (ČNK, SYNv7)

Říká se jí Teleglass a jde v podstatě o jakousi miniaturní promítačku, kterou si „přimlasknete na **levou brýli**“, připojíte třeba k přenosnému DVD přehrávači a sledujete tudy obraz. (internet)

V Boby Centru jsem přišel o **jednu brýli**, takže jsem až do pondělí viděl mlhavě. (internet)

2.3. Pluralia s ojedinělými až řídkými nekodifikovanými tvary singulárovými – typ *dvířka*

2.3.1. *Dvířka* – *dvířko*

České kodifikační příručky registrují lexémy *dveře* i *dvířka* opět jako striktní pluralia. Přesto pro deminutivum uživatelé singulárové formy tvoří – zejména výrobci nábytku, sporáků a praček, tedy ve veřejné oficiální vážné komunikaci; u kuchyňského nábytku je tento postup účelný – umožňuje efektivně odlišit dvířka jednodírlá a více-křídlá (zpětně vzato je s podivem, že se obdobná potřeba neprojevuje i v užívání nedeminutivní podoby slova):

Při objednání výplně společně s **dvířkem** se tato výplň ke **dvířku** příkládá samostatně bez vlepování (internet).

Nerezová skříň s **jedním křídlovým dvířkem** a policemi z nerez, umístění pantů levé nebo pravé, nosná konstrukce z jeklu, zadní a boční zakrytování (internet).

Čelní plochu lze vybírat ze 4 modelů dle variant úchytek v hraně a na **dvířku** (internet).

KALCIT – závěsná skříňka horní – **1 dvířko** (internet).

Dvířko na vestavnou myčku Semi Line DM-45/57. **Dvířko** je určeno pro myčky šíře 45 cm a s viditelným (přiznaným) ovládacím panelem. **Dvířko** je z laminované desky tl. 16 mm s ABS hranou 2 mm (internet).

2.4. Pluralia s relativně četnými nekodifikovanými tvary singulárovými – typ *prsíčka*

2.4.1. *Prsíčka* – *prsíčko*

Pro lexém *prsíčka* z pomezí substantiv párových a pomnožných registruje SSČ jen tvary plurálové, stejně jako další slovníky (s odkazem na jména pomnožná). IJP počítá u nedeminutivní formy *prsa* v paradigmatické tabulce jen s plurálem, v komentáři i se singulárem *prs(o)*, přičemž neutrum navrhuje hodnotit jako jev hovorový; pro deminutivum uvádí pouze paradigma plurálové. Opakovaně však zjišťujeme, že jazyková praxe singulárové tvary přináší – zejména ve sféře gastronomické:

Platí, že jedna křepelka, jedna porce, minimálně pak počítejme na osobu s jedním sthnem a **jedním prsíčkem** (ČNK, SYNv7).

Do misky dáme uvařené nudle, nasekanou jarní cibulku, sójové klíčky, maso z vývaru a zastřené vejce s **upečeným kachním prsíčkem**, nakrájeným na slabé plátky (ČNK, SYNv7).

Dámy si zas budou moci pochutnat na **kuřecím prsíčku** plněném čerstvým ovčím sýrem pocházejícím z místní farmy (ČNK, SYNv7).

Deminutivní singulárové tvary jsou funkční, systémové, nelze proti nim vznášet námitky. Rovněž potřeba základní nedeminutivní

formy slova v komunikační sféře medicínské (důležitost mamologické prevence) zbavuje pragmatické zátěže singulárové formy maskulina – a nejspíš i neutra.

SSČ

prsa, -ou s pomn. (3. -ům, 2., 6. -ou, 7. -y)

1. přední část hrudníku, hrud': vpadlá prsa; vypnout prsa; bít se v prsa, přen. uznávat svou vinu, kát se; sport. zvítězit (v běhu) o prsa těsně; plavat prsa (× /na/znak)
2. (ženské) prsy, poprsí 1, ňadra 2
3. zast. ob. plíce 1: byl slabý na prsa;
prsní příd.: prsní sval; prsní čaj na léčení průdušek ap.;
prsíčka, -ček s pomn. (6. -kách) zdrob.: husí prsíčka maso na prsní kosti

2.5. Singulárové tvary pluralií jako součást jazykových her

Sama existence řádu/pravidla je přirozenou podmínkou i záminkou k jeho narušení – řád tvoří přirozené pozadí pro vyniknutí anomálií. Gramatika tak otvírá jedno z polí jazykových her.

Dámy, přiložte **játro** na tělo pánů (internet).

Nový módní trend: tričko–netričko styl „holé **zádo**” (internet).

Sedím na poli s otevřeným **ústem** a беру vodu ze vzduchu (internet).

Vyvrácenou hlavu měl zakloněnou dozadu, dlouhý krk s podbradkem, v němž tančil obrovský ohryzek; házelo se chrupavčité **mluvidlo** v řídkém sádle (internet).

Víš, to už je **dějina** a má nádhernou muziku! [o Fr. Sinatrovi – pozn. M.V.] (internet).

3. Singularia tantum

Sémantické rysy lexémů vedoucí k limitovanému tvoření plurálových tvarů jsou méně vyhraněné, méně stabilní než u pluralií; souvisejí obvykle s jednou z lexíí polysémního lexému, jiné lexie mohou plurálové tvary tvořit. K singulariím se řadí kromě proprií obecné názvy jevů jedinečných – unika (*vesmír*), názvy jevů abstraktních/nemotných (*víra*), názvy hmot/mas – jména látková (*hořčík*, *láva*), názvy souborů – jména hromadná (*hmyz*, *kamení*); souhrnně názvy

jevů vzdorujících aritmetické kvantifikaci nebo ji nepředpokládajících. K tvoření plurálových tvarů dochází kdykoli, kdy je aritmetizace vhodná/potřebná. Tato okolnost nejlépe vyjadřuje relativitu příznaku *tantum* u singularií.

Tradičně se popisují plurálové tvary singularií s významem druhovým (*sladovnické ječmeny*) nebo s významem obvyklého množství (*tři cukry*). Kreativita je v tomto směru příznačná – mluvčí sahá po výrazových prostředcích pro efektivní dosažení komunikačního cíle za cenu nelexikalizovaných synekdoch a eliptických konstrukcí (typická je elize singulativa): *šest celých pepřů* ('kuliček pepře') : *směs pěti pepřů* ('druhů pepře'). Do pragmatické dimenze komunikace má dosah plurál s významem mimořádného množství a stratifikace (*vody se rozestoupily*). Výjimečnost některých plurálových tvarů pro běžného mluvčího pramení obvykle z jeho nezkušenosti s určitou sférou života, kde je pro angažované strukturace kvanta namístě. Plurálové tvary mohou tedy nést příznak profesní mluvy.

3.1. Méně obvyklé plurálové tvary singularií s významem druhovým – typ *ječmeny*

Vzhledem k tomu, že pravidelně sledujeme nerovnoměrnou distribuci gramatického čísla v řadách kohyponym, nelze říci, že by druhové členění bylo vkladem a striktním požadavkem oboru/profese: častěji jde o aspekt konkrétního textu (srov. dále *žuly* : *opuka*; *benzíny* : *nafta* – ačkoli o druhovém rozlišení nafty může mít ponětí i laik).

Od pískovce, čediče, různých druhů žul až po opuku a uhlí (ČNK, SYNv7).

Týkalo se to čtyř produktů **automobilových benzinů**, **leteckých petrolejů**, **nafty** a klíčových surovin pro etylenovou jednotku v Litvínově (ČNK, SYNv7).

Masiv je složen ze **svorů**, ruky a na východním okraji i ze **žul** (ČNK, SYNv7).

Proč můry, komáry a jiné **hmyzy** přitahuje světlo? A naopak šváby a škvory odpuzuje? (druhy nebo jednotliviny) (ČNK, SYNv7).

V současné době si keramik může vybrat z celé řady **hlín** (druhy) (ČNK, SYNv7).

Vždy mám nejméně **deset různých olivových olejů** nebo **deset různých pepřů**, to jsou takové ty základní věci (druhy) (ČNK, SYNv7).

Bezlepková dieta je racionální dieta a **zakázané mouky** se nahrazují sojovou moukou, rýžovou moukou nebo rýžovým škrobem, kukuřičnou moukou nebo kukuřičným škrobem, bramborovým škrobem, pohankou, prosem ve formě jáhel nebo mouky (druhy) (ČNK, SYNv7).

3.2. Výjimečné plurálové tvary singularií s významem druhovým – typ *vzduchy*

S frekvencí plurálových tvarů v poměru vyšším než 1 : 1000 tvarům singulariovým se objevují názvy látek, které obvykle druhově nečleníme nebo nesrovnáváme. Vázány jsou na komunikační sféru odbornou a mediální.

Je tady **jeden z nejčistších vzduchů** v České republice (ČNK, SYNv7).

Ke zvláštnostem chování **společenských hmyzů** patří i to, že se informují o tom, co jim škodí (ČNK, SYNv7).

Kvůli tomu, kde bydlí, dýchají **jeden z nešpinavějších vzduchů** v zemi (ČNK, SYNv7).

Speciální **plyny** se zase využívají jako **nosné plyny** pro metody při analýzách v oblasti ochrany **vod**, rozborech biologických odpadů, analýzách **půdních vzduchů** a podobně (ČNK, SYNv7).

3.3. Plurálové tvary singularií s významem počítané jednotliviny (distribučního množství)

Výlučnost dále ilustrovaných pojmenovacích modelů spočívá v jejich užití *ad hoc*, v jejich nelexikalizovanosti, v eliptičnosti konstrukcí stojících v pozadí. Pragmatická složka může ukazovat ke komunikační sféře běžné, odborné-profesionální, mediální či umělecké.

Mám tam buňky a mezi tím **ty vzduchy**. (internet; o mikroskopickém preparátu, vzduchy = ‚bubliny‘) (ČNK, SYNv7).

Stejně jako u primárních křemičitanů je uvnitř mezi třemi O₂ umístěnými na rovinné základně mírná prohlubeň a do ní se vmístit Si₄₊ tak, aby na uvedené **tři**

kyslíky mohl dosednout **čtvrtý kyslík**, vrcholový, a křemík se tak ocitl uprostřed mezi **čtyřmi kyslíky**, tvořícími čtyřstěn. Každý ze **tří kyslíků** na základně čtyřstěnu je zároveň společný pro sousední čtyřstěn (ČNK, SYNv7; kyslíky = atomy kyslíku).

Vymyslela jsem si techniku, při které skládám objekty z jednotlivých **kulatin** (ČNK, SYNv7; počítané jednotliviny, popř. i druhy – dřevo jasanu, olše, osiky)

Královský bujon, 600 ml vody, jedna mrkev, jedna cibule, jeden stonek řapíkateho celeru, jedna lžička vinného octa nebo citronové šťávy, hrst petrželky, **šest celých pepřů**. (ČNK, SYNv7; pepře = kuličky pepře).

Až bude **těch slam sto tisíc**, budu mít štrozok (ČNK, SYNv7; Ladislav Klíma – *Velký román*).

3.3. Plurálové tvary singularií s významem neobvyklého množství, množství látky vázaného na prostor (distribuce látky), stratifikace látky

Podle pragmatických souvislostí – motivů a efektů užití – tvoří konstrukce součástí textů sféry odborné (*tekuté písky*), sféry mediální (*v tratolištích krve*) či sféry umělecké (*mlhami obklopeni*).

Ostatní zůstali ležet na nástupišti **v tratolištích krve** zranění nebo mrtvi. (Množství vázané na prostor) (ČNK, SYNv7).

Nevěsta velice naříkala, ale div divoucí, jakmile se krokodýli s nevěstou dotkli vody, proud v řece se rozdělil, **vody se rozestoupily** a celá společnost sešla dolů po cestičce, která, jak se zdálo, vedla na dno řeky (ČNK, SYNv7).

Brzy z rána se z **mlh** vyloupily nehybné siluety telegrafních sloupů (ČNK, SYNv7).

Mlhavé vzduchy zrcadlí zlátnoucí střechu s kupou stromů (jak se špenátem řízek mdlý) a návěstí a dextrin k tomu a fonetický přepis ech... (ČNK, SYNv7).

A zajali synové Izraelští ženy Madianské i děti jejich; všecka hovada jejich, i **všecky dobytky** jejich, a **všecka zboží** jejich pobrali (ČNK, SYNv7).

8. Závěr

V tomto příspěvku jsem se pokusil porovnat obecná konstatování gramatických příruček o celých třídách slov (spjatých gramaticko-

-sémantickými znaky) s projevy konkrétních substantiv, jak je dokládají korpusy českých psaných textů.

Nejde o rozpor mezi oběma typy informací, ale o hledání způsobu, jakým srozumitelně vyjádřit specifika konkrétního lexému promítnutá do jeho paradigmatu. Jednou z cest je přídatná informace o potenciálnosti konkrétních tvarů substantiva, využitelná jak pro automatické revize, překlady či generování textů, tak pro orientaci mluvčích bez zkušeností mluvčího rodilého. U ilustračních substantiv naznačují i pravděpodobné důvody specifických projevů lexému.

Zkratky

- ČNK *Český národní korpus*. Praha: Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Online: <http://korpus.cz> (cit. 10.10.2019).
- ESČ *Encyklopedický slovník češtiny*. Online: <https://www.czechency.org> (cit. 10.10.2019).
- IJP *Internetová jazyková příručka*. Online: www.ujc.cas.cz (cit. 10.10.2019).
- SSČ Filipec Josef. *Slovník spisovné češtiny: česká slovníková databáze II*. Voznice: Leda, 1997, elektronická verze.
- SSJČ *Slovník spisovného jazyka českého*. Online: http://ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Slovník_spisovneho_jazyka_ceskeho.html (cit. 10.10.2019).
- syn v7 Hnátková M., Křen M., Procházka P., Skoumalová H., 2014, *The SYN-series corpora of written Czech*. In *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavík: ELRA, s. 160–164.

Literatura

- Kartotéka novočeského lexikálního archivu. Online: <https://psjc.ujc.cas.cz> (cit. 10.10.2019).
- Michalec V., Veselý V., 2016, *K významu substantiv s převahou plurálových tvarů*. „Slovo a slovesnost“ 77, s. 163–183.
- Panevová J., Ševčíková M., 2011, *Jak se počítají substantiva v češtině: Poznámky ke kategorii čísla*. „Slovo a slovesnost“ 72, s. 163–176.

Ke kvalifikátoru *kolokviální* v Akademickém slovníku současné češtiny

Keywords: colloquial-standard, colloquial, qualifier, non-standard, standard

Klíčová slova: hovorový (kolokviální), kolokviální, kvalifikátor, nespisovný, spisovný

Abstract

The article deals with the concepts of *colloquial-standard Czech*, *everyday Czech* and *common Czech*. The concept of the *standard Czech* and its norm is analysed in more detail; this analysis is used also as a starting point for the evaluation of words from the point of view of their (non-)standardness. The paper criticises the broad definition and use of the qualifier *kolokviální*, used for the units of the spoken informal language in the article by P. Kochová and Z. Opavská devoted to the preparation of the Academic Dictionary of the Contemporary Czech. Instead of the qualifier *colloquial* delimited in this way, the author proposes – on the data of univerbation units, loanwords and new meanings – to use both the qualifier *non-standard* and the newly more narrowly delimited qualifier *colloquial*, which would correspond to the qualifier *colloquial-standard* in the existing dictionaries. The article arrives to the conclusion that the conception of P. Kochová and Z. Opavská would disrupt the integrity of the standard Czech, because with their broadly delimited qualifier *colloquial* non-standard words would enter into the standard Czech.

Článek pracuje s pojmy hovorová, běžně mluvená a obecná čeština. Podrobněji se zabývá pojmem spisovná čeština a její norma, což je východiskem při hodnocení slov z hlediska spisovnosti a nespisovnosti. Příspěvek kritizuje širokou definici i užívání kvalifikátoru kolokviální, který se používá pro jednotky mluveného neformálního jazyka v článku P. Kochové a Z. Opavské při přípravě Akademického slovníku současné češtiny. Místo takto vymezeného kvalifikátoru kolokviální se navrhuje na konkrétním materiálu (univerbizáty, slova cizího původu, nové významy) užívat jednak kvalifikátoru nespisovný, jednak nově úžeji vymezeného kvalifikátoru kolokviální, který odpovídá kvalifikátoru hovorový (spisovný) v dosavadních slovnících. Článek dochází k závěru, že pojetí P. Kochové a Z. Opavské by narušilo integritu spisovné češtiny, protože by se s jejich široce vymezeným kvalifikátorem kolokviální do spisovné češtiny dostala nespisovná slova.

Slovní zásoba současné češtiny psané a především mluvené je dynamická, vznikají nová slova a nové významy v jednotlivých stylových oblastech a při vzájemném působení jednotlivých útvarů národního jazyka. Nelze se však zabývat jen jevy neologickými, ale je třeba vidět, že slova a významy také vycházejí z užívání, zastarávají a že se mění stylová charakteristika slov. Dochází tak k pohybu a změnám u lexikálních prostředků, a proto popis slovní zásoby ve slovníku může činit některé potíže. Při popisu rozvrstvení slovní zásoby se v poslední době u většiny pražských lingvistů nevyhází z útvarů (variet) strukturně vymezených, ale uplatňuje se především komunikační přístup.¹ Cílem článku je metodologicky se zamyslet nad kvalifikátorem kolokviální při stylové charakteristice slov a jejich významů v připravovaném Akademickém slovníku současné češtiny (ASSČ).

P. Kochová a Z. Opavská navrhuji na rozdíl od dosavadních slovníků ve svém programovém článku k ASSČ:

[...] užívání kvalifikátoru *kolokv.* pro označení lexikálních jednotek příznačných pro mluvený neformální jazyk, např. **ajncvaj**, **ancvaj**; **datlovat**, kvalifikátoru *kolokv.* Δ pro kolokviální výrazy směřující k bezpříznakovému užívání, např. **diplomka** (Kochová, Opavská 2016a, s. 71n.; srov. také Kochová, Opavská 2016b, s. 4).

Uvedené kvalifikátory jsou v souladu s postulátem autorek, že některé otázky chtějí řešit nově nebo odlišně než předcházející výkladové slovníky (Kochová, Opavská 2016a s. 58).² Pojetí kolokviálnosti v uvedeném smyslu se už uplatnilo v elektronickém zpracování slovníkových hesel od písmena A na internetu. Termín kolokviální zavedl F. Čermák (srov. Čermák, Hronek, Machač 1994, s. 16), který dlouhodobě usiluje o pospisovňování (standardizování) slov obecné češtiny.

¹ Nejnověji srov. Homoláč Mrázková 2014. V mimopražských regionech pozoruujeme, že se lingvisté v duchu postulátů Pražského lingvistického kroužku opírají o útvarový přístup k češtině.

² Už SSČ také nově redefinoval některá slova, uváděná v SSJČ jako obecněčeská, ve slova hovorové spisovné češtiny, a to např. *habaděj*, *kloudný*, *nachomýtat se*, *pár* (několik, z němčiny), *párkrát* atd. Dnes bychom už slova *pár*, *párkrát* hodnotili jako spisovně neutrální, tj. kvalifikátor ve slovníku není potřebný.

Zatímco v dřívějších výkladových slovnících se užívalo kvalifikátorů hovorový a obecněčeský, v ASSČ se s těmito kvalifikátory záměrně nepracuje.³

Nový kvalifikátor *kolokviální* znamená česky ‚hovorový‘, ale jeho definice P. Kochovou a Z. Opavskou a využívání tohoto kvalifikátoru při zpracovávání jednotlivých hesel v elektronické verzi ASSČ je naprosto nevyhovující. Uživatele slovníku často nezajímá, zda jde o jevy mluveného neformálního jazyka, o jevy kolokviální nebo o jevy kolokviální Δ, ale chce se dovědět, zda je slovo spisovné, nebo nespisovné. Kvalifikátor *kolokviální* rozdíl spisovnosti a nespisovnosti rozostřuje, dokonce může uživatele slovníku mást, klamat. Blízký je mu termín *běžně mluvený*. Běžně mluvená čeština, která stojí v přechodném pásmu mezi vyhraněnými strukturními útvary, jimiž jsou spisovný jazyk a dialekt (Jedlička 1974, s. 38n.), se chápe jako nekodifikovaný jazyk, tedy jako čeština nespisovná; s tímto pojetím se ztotožňujeme.⁴ Běžně mluvenou češtinu lze jen s obtížemi chápat jako jeden jazykový útvar s nějakou strukturou, protože má neostře hranice, uvnitř takové češtiny je *o b e c n á č e š t i n a*, která bývá považována za jazykový útvar (Sgall 1990), proto v dřívějších slovnících se u nespisovných slov uváděla jako kvalifikátor zkratka *ob.* (obecněčeský). Odlišit spisovnou češtinu a nespisovnou běžně mluvenou češtinu ovšem není někdy jednoduché. Vedle výrazů vyhraněně nespisovných jsou v běžně mluvené češtině slova, slovní spojení, fráze a rčení, které se pohybují na hranici spisovnosti.

V dosavadních slovnících se *hovorová slova a významy považovaly za spisovné*. Lingvisté moravskoslezští a někteří lingvisté z Čech rozumějí termínem *hovorová čeština* stále význam ‚podúvar spisovné češtiny‘ (Šrámek 2007, s. 29) a jsou tak ve

³ Kvalifikátory *hovorový* a *obecněčeský* nenacházíme už ve slovníku neologismů, který rezignuje na rozlišování spisovnosti a nespisovnosti v mluveném vyjadřování. Je tam kvalifikátor *běžně vyjadřování*, ještě se neuvádí kvalifikátor *kolokviální* (Martincová a kol. 1998, s. 19n.).

⁴ Jinak pojímá běžně mluvenou češtinu F. Štícha (2013, s. 27). Je to pro něho synonymum s češtinou *hovorovou*, *spisovnou*.

shodě s dosavadní lingvistickou tradicí (SSJČ 1, s. X). Naproti tomu laikové a někteří lingvisté z Čech chápou pojem *hovorová čeština* jako protiklad ke spisovné češtině, tedy ve významu ‚*nespisovná čeština*‘. Došlo tak k rozkolísání českého termínu *hovorová čeština* (Štěpán 2015, s. 143–148), a proto by asi nebylo dobré kvalifikátor *hovorový* dále ve slovníku používat, třebaže v SSJČ byl obvyklý. Lze ale využít toho, že jeho cizí ekvivalent *kolokviální*, který se užívá i v zahraniční lexikografii, vymezíme jen ve významu ‚*hovorová spisovná čeština*‘. Navrhujeme, aby definice kvalifikátoru *kolokviální* byla změněna v tom smyslu, že by se nevycházelo z mluveného neformálního jazyka a za *kolokviální* by se nepovažovaly slova a významy nespisovné, ale jen spisovné, jako se dříve užívalo kvalifikátoru *hovorový*.

Otevřenou otázkou zůstává ovšem stanovení kritérií spisovnosti, tedy prestižního jazykového útvaru, jímž je jazyk spisovný (kultivovaný jazyk, jazyk vyššího komunikačního cíle). Dosud nedoceneným kritériem v jazykové kultuře vůbec je malý důraz na preference samotných mluvčích, kteří z důvodu určitého konzervativismu jsou většinou ochotni bez výhrad přijmout jako prestižní i jazykový prostředek, který by z hlediska frekvence či statistické významnosti do prestižního útvaru nepronikl. Spokojí se s prohlášením lingvistických autorit, že daný prostředek do prestižní komunikace patří (Prošek 2017, s. 104).

Celonárodní reprezentativní sociolingvistický výzkum postojů ke spisovné češtině, který se týkal všech vrstev české společnosti, roku 2010 ukázal, že 72,1 % respondentů uznává její důležitost v psané i mluvené podobě (Svobodová 2011, s. 91; Svobodová J., Adámková, Bogoczová, Jandová, Metelková, Svobodová D. 2011).

Je nutný empirický výzkum češtiny, vědecké poznání spisovné normy. Musí se přitom vycházet z rozsáhlého materiálu současné češtiny, která se chápe jako jazyk příslušníků tří žijících generací. Tento materiál by měl respektovat hierarchii pramenů (Štěpán 2009, s. 66). Hlavními prameny při zjišťování spisovné normy jsou odborné a publicistické jazykové projevy (nemohou to být projevy stylové

oblasti běžného dorozumívání, protože jejich norma je výrazně variantní). Odborné projevy jako celek plní vyšší komunikační funkci, která je jedním ze závažných rysů spisovného jazyka. Publicistické projevy čte a poslouchá mnoho lidí, situace je složitější o to, že autory jen některých z nich jsou „dobré řečové vzory“, kterým záleží na spisovné normě. Ke korpusům Ústavu Českého národního korpusu (primární je psaný korpus SYN) je třeba i při přípravě ASSČ přistupovat kriticky, protože v SYN naprosto převažují publicistické texty. Nelze mechanicky vycházet při kvalifikaci spisovnosti jen z frekvence slov a slovních významů, ale je třeba brát v úvahu i axiologický aspekt prestižní komunikace. K tomuto závěru jsme došli nezávisle na N. Bermelovi a L. Knittlovi (2012), srov. už Štěpán (2009, s. 67).

U slov se ve výkladových slovnících, jak známo, neuvádí, zda je spisovné nebo nespisovné. V dalších poznámkách nám půjde jen o ilustrativní sondu do slovní zásoby současné češtiny. Všimneme si několika případů, kdy je pro uživatele třeba nově uvést, že jde o slovo nebo význam spisovný, nebo nespisovný, uvést kvalifikátory kolokviální v našem významu 'spisovný', který se liší od významu P. Kochové a Z. Opavské, a nespisovný. Při hodnocení některých jednotlivých slov může mít ovšem současný kolektiv lexikografů odlišný názor, než uvádíme v tomto článku. Rozhodování o kvalifikaci slov jako kolokviálních, nebo nespisovných je společenské, a proto tuto otázku ve slovníku nemůže řešit jednotlivec, ale musí vždy rozhodnout kolektiv autorů ASSČ i za přispění dalších lingvistů, kteří na rozdíl od laiků jako odborníci poznají směr vývojových tendencí ve slovní zásobě současné češtiny.

V lexikografii jde mimo jiné o rozlišení spisovnosti a nespisovnosti u univerbizátů. Univerbizáty jsou jednoslovná pojmenování na pozadí existujících synonymních pojmenování víceslovných. Složitost spočívá v tom, že proces univerbizace se uskutečňuje na pozadí vyrovnávání současné spisovné češtiny s běžně mluveným jazykem. Jistá tendence ve vztahu k jazykovým útvarům zde existuje: spisovné neutrální jsou zpravidla tvořeny sufixy *-ař/-ář*, *-an/-án* (*primán, oktaván*), sufixem *-ka* jak univerbizáty spisovné (*kopírka, písemka*), tak

univerbizáty (zatím) nespisovné (*cestovka, zdravotka*). Téměř výhradně nespisovné jsou univerbizáty se sufixy *-áč*, *-as*, *-árna* a často i univerbizáty se sufixem *-ák* (Kolářová 2013, s. 164). Podle našeho názoru v ASSČ by u spisovných univerbizátů bylo vhodné uvádět kvalifikátor kolokviální tak, jak jsme ho vymezili výše. U nespisovných univerbizátů by postačoval v ASSČ kvalifikátor nespisovný, kvalifikátor obecněčeský není vhodný proto, že univerbizáty nejsou teritoriálně omezeny na obecnou češtinu. Platí to i pro slovníková hesla uveřejněná elektronicky, jež dosud ve slovnících nebyla uvedena, srov. *achilovka* (místo kolokviální Δ má být kolokviální), *absták* (místo kolokviální má být nespisovný), *alzheimer* (místo kolokviální má být nespisovný). Už O. Martinová (1983, s. 87) při výkladu univerbizátů přihlížela k vrstvě hovorové spisovné.

Také u některých nových významů slov je třeba ve slovníku uvést, že nejde o význam kolokviální, ale o význam nespisovný. Novým lexikálním významem slovesa *dát* (jde o sedmý jeho základní význam, který ještě SSJČ neuvádí), je význam 'zvládnout', který vyjadřuje povzbuzování, srov. *sme ho jako povzbuzovali to dáš* (ORAL2013). Šíří se hlavně užíváním v běžně mluveném jazyce, v sociálních sítích, jeho užívání je podporováno médii. Tento význam proniká do téměř celého paradigmatu tvarů slovesa *dát* v uvolněné komunikaci především mladé generace. Nový lexikální význam slovesa *dát* patří do běžně mluveného jazyka, slovník by ho tedy měl kvalifikovat jako nespisovný (Štěpán 2016, s. 110), šíří se po celém území češtiny, proto nejde o význam obecněčeský, uvedený význam nepatří však do spisovné češtiny, není tedy kolokviální.

Existují některá slova, u nichž místo kvalifikátoru kolokviální je třeba uvést kvalifikátor nespisovný. Kritériem nespisovnosti je jednoznačně jejich původ: jsou to slova německého původu, jež pronikla do běžně mluveného jazyka v době česko-německého antagonismu, kdy se k nim jazykovědná kodifikace postavila odmítavě. V důsledku konzervatismu mluvčích nejsou stále považována za slova patřící do spisovné normy, srov. *akorát, flaška, furt, fusekle, holt, kór, luft, nakvalt, odpalírovat, šmakovat, špunt, vinšovat* atd. Elektronicky na in-

ternetu již byla zpracována slovníková hesla od A v ASSČ, takže víme, že slovo *akorát* se tam považuje za kolokviální, pro běžného uživatele slovníku je lépe uvést, že jde o slovo nespisovné, protože to pro něho má větší informační hodnotu. V dřívějších slovnících se u uvedených slov uváděl kvalifikátor obecněčeský, i když jde o slova s celonárodní platností, která nejsou omezena jen na obecnou češtinu. Slova německého původu mají velkou vývojovou dynamiku. Některé tyto nespisovné výrazy už zastarávají, jiné vůbec vyšly z užívání (slova *firhaňky*, *štruzok* běžně používala ještě moje babička, ve středním ASSČ už nebudou uvedena), konečně jiné velmi ojediněle se přehodnocují jako kolokviální. U slova *krám* (obchod), *šuple* je v SSJČ kvalifikátor obecněčeský, v SSČ je u nich už kvalifikátor hovorový (v našem pojetí kolokviální). Ve výkladových slovnících není uvedeno heslo *lautre* (docela), je to slovo nespisovné; SSČ neuvádí heslo *fikáný*, *kór*; protože je to slovník malý.

Méně častá jsou v neformálním mluveném jazyce slova jiného původu než z němčiny (přímo nebo nepřímo z latiny, dále z francouzštiny, italštiny), ke kterým se jazykoveda nestavěla kriticky, protože od 19. století se v přejímání především z francouzštiny vidělo zbavování se závislosti na němčině, srov. *kuráž*, *lumen*, *malér*, *negližé*, *pakatel*, *pardon*, *pardonovat*, adjektivum *prima* apod. Tato slova tehdy proto byla označována ne jako nespisovná, ale jako hovorová (viz SSJČ), dnes bychom je označili jako kolokviální, někdy zastaralá. Kritériem spisovnosti je jejich neněmecký původ. Elektronicky je v ASSČ uvedeno, že *adié*, *adieu* je kolokviální Δ, lepší je kvalifikátor kolokviální poněkud zastaralý, SSJČ uvádí hovorový poněkud zastaralý.

Nejnověji se užívají v neformálním mluveném jazyce často slova anglického původu, která ještě ve starších slovnících nebyla uvedena, např. *googlovat*, *chatovat*, *lajkovat*, *oukej*, *reset*, *selfie*, z nichž snad jedině *lajkovat*, *oukej* jsou nespisovné, ostatní jsou kolokviální. Jsou to neologismy, které někdy nemají ustálenou výslovnostní a psanou podobu. V elektronické verzi ASSČ od písmena A je jen univerbizát *ajťák*, který je kvalifikován jako kolokviální, podle našeho názoru je

nespisovný. Ze starších přejímek z angličtiny jsou některá už hodnocena v SSJČ a SSČ jako hovorová, např. *fit* (Štěpán 1973, s. 109), v ASSČ by mělo být kolokviální.

Uvádět u citoslovcí kvalifikátor kolokviální jen proto, že jsou v mluveném jazyce, nepovažujeme za vhodné, srov. slovo *auvajs*, *jauvajs*, *jauveys*, *auveys* v elektronické verzi ASSČ. Jde o výrazy emocionální, expresivní.

Jistě by bylo možno uvést další lexikální materiál, u něhož není vhodné uvádět kvalifikátor kolokviální ve významu „nospisovný“.

Zavedením kvalifikátoru kolokviální v tak širokém vymezení, jaké podávají P. Kochová a Z. Opavská, do *Akademického slovníku současné češtiny*, který má pro běžného uživatele kodifikační platnost, i když v názvu slovníku není atribut spisovný, by se do spisovné češtiny dostala slova a významy nespisovné, to znamená, že pod rouškou kvalifikátoru kolokviální (hovorový) by docházelo k pospisovňování nespisovných jevů, a tím by se oslabil integrita spisovné češtiny, která je společensky důležitá.

Zkratky

- ASSČ *Akademický slovník současné češtiny*. Online: http://www.ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Akademicky_slovník_soucasne_cestiny.html.
- SSČ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha: Academia 1978.
- SSJČ *Slovník spisovného jazyka českého*, Praha: Nakladatelství ČSAV 1960–1971.

Literatura

- B e r m e l N., K n i t t l L., 2012, *Corpus frequency and acceptability judgements: A study of morphosyntactic variants in Czech*, „Corpus Linguistics and Linguistic Theory” 8(2), s. 241–275.
- Č e r m á k F., H r o n e k J., M a c h a ě J. (eds.), 1994, *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A – P*, Praha: Academia.
- H o m o l á ě J., M r á z k o v á K., 2014, *K stylistickému hodnocení jazykových prostředků, zvláště lexikálních*, „Slovo a slovesnost” 75, s. 3–38.
- J e d l i ě k a A., 1974, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha: Universita Karlova.

- Kochová P., Opavská Z., 2016a, *Akademický slovník současné češtiny*, „Naše řeč“ 99, s. 57–83.
- Kochová P., Opavská Z. (eds.), 2016b, *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- Kolářová I., 2013, *Univerbizáty*. In F. Štícha a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Praha: Academia, s. 163–178.
- Martincová O., 1983, *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*, Praha: Univerzita Karlova.
- Martincová O. a kol., 1998, *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*, Praha: Academia.
- Prošek M., 2017, *Jazyková kultura – současný stav disciplíny*. In O. Uličný (ed.): *Struktura v jazyce, jazyk v komunikaci*, Liberec: Technická univerzita, s. 101–107.
- Sgall P., 1990, *Havránkova koncepce rozvrstvení národního jazyka*. In A. Macurová (ed.), *Slavica Pragensia, 34. Sborník k počtě stého výročí narození akademika Bohuslava Havránka*, Praha: Univerzita Karlova, s. 83–92.
- Svobodová J., 2011, *Aktuální stav vnímání spisovné češtiny v České republice*. In O. Orgoňová (ed.), *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III.*, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 86–93.
- Svobodová J., Adámková I., Bogoczová I., Jandová E., Metelková R., Svobodová D., 2011, *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*, Ostrava: Universitatis Ostraviensis.
- Šrámek R., 2007, *Ke stratifikaci jazykových útvarů v současné češtině*. In: K. Klímová, E. Minářová (eds): *Čeština – bádání a učení. Sborník z mezinárodní vědecké konference k 60. výročí založení Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a k příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Přemysla Hausera*, CSc., Brno: Masarykova univerzita Pedagogická fakulta, s. 22–32.
- Štěpán J., 1973, *Bud' fit!* „Naše řeč“ 56, s. 109–110.
- Štěpán J., 2009, *K vývoji názorů na prameny při zjišťování spisovné normy*, „Naše řeč“ 92, s. 57–71.
- Štěpán J., 2015, *Hovorová spisovná čeština*, „Bohemistyka“ 15, č. 2, s. 139–158. Online: <http://www.bohemistyka.pl/artikuly/2015/Stepan.pdf>.
- Štěpán J., 2016, *Nový význam slovesa »dát« a módní frazém »to dás'!«*, „Naše řeč“ 99, s. 107–111.
- Štícha F., 2013, *Úvodní pojmy o jazyce a komunikaci*. In F. Štícha a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Praha: Academia, s. 23–33.

Formy imienne przymiotników twardotematowych we współczesnym języku czeskim – analiza korpusowa

Keywords: short forms of hard-stem adjectives, Czech language, corpus analysis
Słowa kluczowe: przymiotniki twardotematowe imienne, język czeski, analiza korpusowa

Abstract

The aim of the article is to analyze short forms of adjectives in Czech in the context of their long equivalents. The research material was collected from the corpus of the Czech language, SYN2015. Native adjectives are statistically on the margins of the Czech language. They appear in specific grammar and lexical constructions. Therefore, they occupy a permanent place in the Czech system. They are used not only in literary statements, as the Czech grammar shows, but also in colloquial literary language (e.g. *a hotovo*). The short forms of adjectives most often perform the function of a predicate or predicative, more rarely an incongruent attribute, adverbial or independent element. Some adjectives occur in established language connections (e.g. *pokud možno, bud' tak laskav, bud' zdráv*).

Celem artykułu jest analiza form krótkich przymiotników w języku czeskim w kontekście ich złożonych odpowiedników. Materiał badawczy został zebrany z równoważnego korpusu języka czeskiego SYN2015. Przymiotniki imienne znajdują się pod względem statystycznym na marginesie języka czeskiego. Występują w konkretnych konstrukcjach gramatycznych i leksykalnych. Zajmują zatem stałe miejsce w systemie czeszczyzny. Są stosowane w wypowiedziach literackich, nie tylko książkowych, jak wskazują na to gramatyki języka czeskiego, ale nieraz także w potocznym języku literackim (np. *a hotovo*). Przymiotniki imienne najczęściej pełnią funkcję orzecznika lub predykatywu, rzadziej okolicznika, przydawki niekongruentnej lub członu samodzielnego. Część przymiotników imiennych występuje w ustalonych połączeniach językowych (np. *pokud možno, bud' tak laskav, bud' zdráv*).

We współczesnym języku czeskim wyróżnia się przymiotniki twardo- i miękkotematowe. Przymiotniki twardotematowe mogą przybierać formy krótkie (imiennie, proste) oraz postaci długie (zaimkowe, złożone), przymiotniki miękkotematowe – wyłącznie formy długie. Postacie krótkie są tożsame z końcówkami rzeczownika, stąd ich nazwa imienne (Damborský 1970). W niniejszym artykule zostaną poddane analizie formy krótkie przymiotników w języku czeskim w kontekście ich złożonych odpowiedników. Materiał badawczy został zebrany z równoważnego korpusu języka czeskiego SYN2015. W uzasadnionych przypadkach poświadczenia były zbierane również z innych korpusów. Wyniki zostały zweryfikowane na materiale pozostałych korpusów zrównoważonych.

Zarys historyczny

Formy krótkie przymiotników są pozostałością deklinacji rzeczownej, która po względem chronologicznym pojawiła się pierwsza. Według tej odmiany odmieniały się rzeczowniki, przymiotniki i niektóre liczebniki. Pozostałości tego stanu są obecne do dziś. Deklinacja przymiotna złożona, powstała na skutek przyłączenia do form rzeczownikowych postaci zaimka anaforycznego *jь, *ja, *je (Bartula 1997, s. 62). Miało to jednak miejsce później.

Korzeni tej sytuacji należy szukać już w języku prasłowiańskim. Bartula (1997, s. 61), omawiając odmianę przymiotników w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, twierdzi, że „język scs. odziedziczył na równi z innymi językami słowiańskimi z języka prasłowiańskiego dwa typy odmiany przymiotników – niezłożoną (prostą), czyli rzeczownikową, i złożoną, inaczej, tzw. zaimkową” (Bartula 1997, s. 62). Wówczas zasięg form krótkich przymiotników był o wiele szerszy. Odmieniały się tak zarówno przymiotniki, z dzisiejszego punktu widzenia określane jako, twardo- i miękkotematowe. Ich formy nie były ograniczone do konkretnych przypadków. Stosowało się je w funkcji orzecznikowej i przydawkowej.

Odmiana rzeczowna przymiotników była stopniowo wypierana przez deklinację złożoną. Już we wczesnym rozwoju czeszczyzny formy krótkie przymiotników, dziś określanych jako miękkotematowe, były uważane za archaiczne (Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986). Stopniowo zatem zostały wyparte. Natomiast przymiotniki twardotematowe ostały się na marginesie języka czeskiego, wypierane przez deklinację złożoną (zaimkową). Przyczyny tej sytuacji upatrują autorzy wspomnianej gramatyki historycznej w potrzebie rozróżnienia deklinacji przymiotnika od rzeczownika.

Odmiana rzeczowna w zależności od rdzenia zachowała się do tej pory w niektórych przymiotnikach oraz liczebnikach. Odnaleźć ją można we współczesnym języku czeskim w odmianie przymiotników dzierżawczych (*Karlův, Karlova, Karlovo*), niektórych liczebników (*čtvero*), i zaimków, np. *sám*.

Formy imienne przymiotników w gramatykach współczesnego języka czeskiego

Odmiana imienna przymiotników zajmuje stałe miejsce w opisach zamieszczanych w gramatykach języka czeskiego. Nie są to jednak dogłębne analizy tego zjawiska z wyjątkiem opisu zawartego w tzw. gramatyce akademickiej (*Mluvnice češtiny* 1986), który jednak trudno uważać za aktualny. W zależności od publikacji podkreślane są różne aspekty przymiotników imiennych. W tej części artykułu podsumowuję informacje zawarte w czeskich gramatykach dotyczących tego tematu. Z porównania opisów gramatycznych rzuca się w oczy problem klasyfikacyjny. Dotyczy on niektórych form rodzaju nijakiego, które można postrzegać jako szczególny rodzaj przysłówków, np. *smutno, veselo, možno, nutno* (np. Nekula, Rusínová, Grepl, Karlík 1995). Do tej listy dopisywany jest niekiedy wyraz *schopno*. Kováříková (2010, s. 201) twierdzi jednak, że możliwość wymiany końcówki *-o* na *-é* w cytowanych słowach przesądza o klasyfikacji przymiotnikowej. Podobnie jedyny przymiotnik *rád* mający wyłącznie odmianę rzeczowną, jest określany niejednoznacznie, a zatem jako przy-

miotnik pełniący niekiedy również funkcję przysłówka. W korpusowej gramatyce pod redakcją V. Cvrčka, w rozdziale poświęconym przymiotnikom, Kovářiková (2010, s. 201) zalicza do tej części mowy również leksem *sám* (w odróżnieniu od połączenia językowego *ten samý*, który jest tu klasyfikowany jako przymiotnik). Choć dla polskiego językoznawcy taka kategoryzacja może nie być zaskoczeniem, z punktu widzenia bohemisty, jest to informacja nowa. Leksem *sám* jest bowiem w większości czeskich gramatyk klasyfikowany jako zaimek.

W opisach form imiennych przymiotników są również rozpatrywane następujące kwestie: rodzaj przymiotników przyjmujących postać krótką, ich relacja w stosunku do form długich, paradygmat postaci imiennych, ich kwalifikacja stylistyczna. Formy imienne przybierają współcześnie wyłącznie przymiotniki twar-dotematowe, jakościowe (*Mluvnice češtiny* 1986), ich rdzeń jest najczęściej zakończony *-n*, *-v*, *-t* (Kovářiková 2010). Postacie krótkie mają obecnie paradygmat defektywny; zachowały się przede wszystkim w mianowniku. Formy biernikowe, które również można odnaleźć w czeszczyźnie, są określane przez niektóre publikacje jako archaiczne, np. Nekula, Rusínová, Grepl, Karlík 2012, s. 282). W większości przypadków, z wyjątkiem mianownika liczby pojedynczej rodzaju nijakiego: *možno*, *nutno*, przymiotniki imienne odnoszą się do osób (Kovářiková 2010, s. 201; Damborský 1970; *Mluvnice češtiny* 1986). W publikacji *Mluvnice češtiny* są zawarte przykłady obrazujące to zjawisko:

Je ještě mlád (użycie formy krótkiej) ≠ Ten strom je mladý (użycie formy długiej).

Otec je nemocen ≠ Ten strom je nemocný.

Bratr je již stár. ≠ Ten strom je již starý.

Byl pln černých myšlenek ≠ Džbán byl plný malin.

W danych korpusowych znajdziemy jednak sporadyczne przypadki użycia form krótkich i w kontekstach nieosobowych (patrz dalej).

Formy krótkie przymiotników nie są ograniczone leksykalnie w takim stopniu jak w polszczyźnie, w której wyróżnia się zaledwie około

20 przymiotników (Bańko 2002). W publikacjach dotyczących czeszczyzny brakuje informacji o liczbie przymiotników imiennych. Wyjątkiem jest gramatyka korpusowa pod redakcją Cvrčka. Autorka rozdziału poświęconego temu zjawisku, Dominika Kovářiková, twierdzi, że jest ich ok. 60. W większości publikacji natomiast podkreśla się, że zakres występowania form krótkich jest węższy niż długich. Jest on ograniczony nie tylko liczbą przypadków, w których pojawiają się, ale także formami rodzajowymi. W publikacji *Mluvnice češtiny* twierdzi się, że najstabilniejsza jest forma krótka mianownika rodzaju męskiego. Wystąpienia przymiotników imiennych przybierających inne końcówki rodzajowe zdarzają się o wiele rzadziej.

W tej samej publikacji można znaleźć również stwierdzenie, że krótkie formy uważane są za wariantywne postaci długich. Są nieproduktywne oraz należą do pozostałości historycznych. Nie wszystkie przymiotniki przybierają jednak obie postacie. O ile każda krótka forma ma odpowiednik długi (z wyjątkiem leksemu *rád*), to nie każda długa postać ma odpowiednik krótki. Postacie imienne nie są poświadczane u przymiotników na *-rý* (*dobrý*), na *-cký* (*dělnický*), na *-ský* (*český*) apod. (*Mluvnice češtiny* 1986, s. 75).

Ograniczenia w dystrybucji form imiennych można także zauważyć przy analizie funkcji składniowych, w których występują. Wymienia się tu przede wszystkim funkcję predykatywu i orzecznika (np. *Mluvnice češtiny* 1986).

O istotnych różnicach znaczeniowych traktuje również *Mluvnice češtiny* (1986, s. 75). Jest to temat pomijany w wielu publikacjach, a jednak niezmiernie ważny. Przykłady zawarte w cytowanej publikacji zamieszczam poniżej:

jistý ≠ jist (pewny ≠ pewien)

měl jistou ruku ≠ *byl si tím jist* (miał pewną ręką ≠ był tego pewien)

hodný ≠ hoden (grzeczny ≠ godzien)

hodný člověk ≠ být hoden úcty (*grzeczny, dobrze wychowany* ≠ *był godzien szacunku/czci*)

hotový ≠ hotov (gotowy ≠ gotów)

hotový oblek ≠ byl hotov zemřít (*gotowy garnitur* ≠ *był gotów umrzeć*)

prostý ≠ prost (prosty ≠ pozbawiony)
prostý život ≠ prost viny (proste życie ≠ pozbawiony winy)
mocný ≠ mocen (mocný pán ≠ nebyl mocen slova).

Ostatnia kwestia poruszana w publikacjach dotyczących przymiotników krótkich, to ich kwalifikacja stylistyczna. Pod tym względem przymiotniki imienne są uważane za nacechowane. *Stylistika současné češtiny* (Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová 1997, s. 93): określa większość z nich jako książkowe, a ich zastosowanie nie jest według autorów tej publikacji neutralne. Ponadto formy te są charakterystyczne dla języka urzędowego (Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová 1997; Nekula, Rusínová, Grepl... 2012, s. 282), co potwierdza ich nacechowanie. W niektórych publikacjach zwraca się uwagę na to, że niektóre przymiotniki krótkie są charakterystyczne dla konkretnych połączeń językowych (Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová 1997; Nekula, Rusínová, Grepl, Karlík 2012, s. 282). Za neutralne uważają autorzy publikacji *Průruční mluvnice* (2012) *bud' zdrav, jsme rádi*.

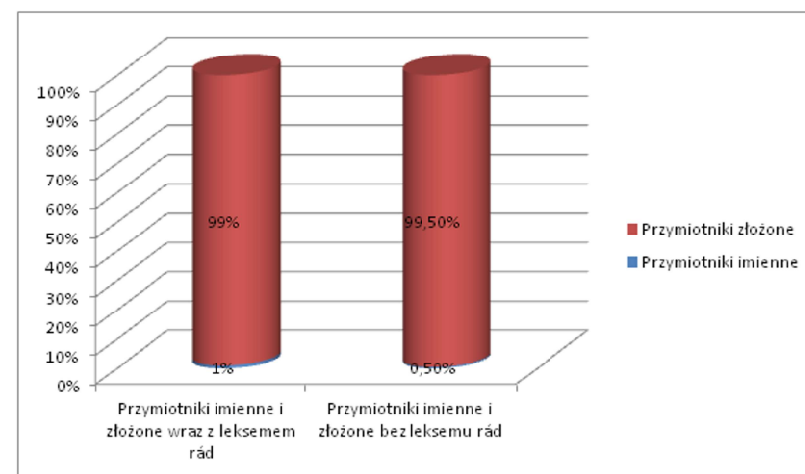
Jak jednak wykaże analiza korpusowa, kwestia kwalifikacji stylistycznej jest sprawą złożoną i zależną od konkretnych przymiotników.

Analiza korpusowa

Jak już wspomniałam we wstępie, analiza przymiotników imiennych została przeprowadzona na podstawie danych zebranych z korpusu referencyjnego SYN2015. Niektóre wyniki jednak są weryfikowane na podstawie materiału uzyskanego z innych korpusów. W badaniu przyjęto tradycyjną czeską klasyfikację części mowy ze względu na kilka kwestii. Przymiotniki są w korpusie znakowane według tradycyjnego podziału. Taka właśnie klasyfikacja dominuje w czeskiej literaturze przedmiotu, co pozwala na porównanie istniejących opisów z materiałem korpusowym.

Dane frekwencyjne w świetle danych korpusowych

Z danych zawartych w korpusach referencyjnych Czeskiego Korpusu Narodowego (dalej CzNK) poświadczenia przymiotników imiennych stanowią zaledwie jeden procent form przymiotników. Prawie połowę potwierdzeń, 47%, stanowią poświadczenia leksemu *rád*, klasyfikowanego przez większość czeskich językoznawców jako jedyny przymiotnik krótki. Pozostałe potwierdzenia stanowią tylko 0,5% poświadczeń przymiotników.

Rysunek 1. Udział form imiennych i złożonych w populacji przymiotników (na podstawie danych uzyskanych z korpusu Syn2015)

Dane frekwencyjne pokazują również, które z przymiotników są częściej od innych stosowane właśnie w formach imiennych. Jak już wcześniej wspomniałam, najwyższą frekwencją cieszy się przymiotnik *rád*, który odmienia się rzeczownie. U pozostałych przymiotników mamy do czynienia z wariantywnością postaci złożonych i imiennych¹. U większości przymiotników dominuje odmiana złożo-

¹ Wariantywność obu form nie dotyczy wszystkich przymiotników.

na. Przymiotniki, w których to forma krótka jest częstsza od długiej to: *schopen/schopný, ochoten/ochotný*. Przymiotniki *dlužen/dlužný, spjat/spjatý* mają częściej występującą formę krótszą w korpusach referencyjnych, w korpusach publicystycznych natomiast dominuje postać długa.

Przykłady przymiotników, w których została zarejestrowana postać imienna: *rád, schopný, možný, známý, nutný, ochotný, spokojený, vědomý, jistý, přítomný, hotový, povinný, rovný, spjatý, vinný, mrtvý, plný, hodný, zdravý, šťastný, dlužný, živý, bosý, patrný, zvědavý, podobný, věčný, laskavý, věrný, čistý, nápomocný, osamocený, prostý, nemocný, svobodný, bezpečný, starý, mladý*.

Szczegółowa analiza korpusowa wykazała, że problematyka dystrybucji postaci krótkich jest bardzo skomplikowana, zależna od konkretnego przymiotnika, a nieraz i typu tekstu. Dane statystyczne pokazują bardzo ogólny obraz, który jest wypadkową kilku często występujących przymiotników. W swojej analizie uwzględniłam jednak również te przymiotniki, które zachowują się zupełnie inaczej, niż wskazywałaby statystyka. Przymiotniki imienne są bardzo zróżnicowaną grupą. Ich cechami wspólnymi jest najczęściej jednak ograniczenie stosowania dotyczące przede wszystkim łączliwości, konstrukcji gramatycznych, w których występują oraz form fleksyjnych.

Fleksja przymiotników imiennych w świetle danych korpusowych

Wszystkie przymiotniki imienne są defektywne pod względem odmiany. Występują właściwie tylko w mianowniku. Poświadczenia form biernikowych należą do sporadycznych.

Są również pozbawione kategorii stopnia. Częściowe ograniczenia można również zaobserwować w łączeniu się form krótkich z wykładnikami kategorii rodzaju, choć tu sytuacja jest o wiele bardziej zróżnicowana i zależna od konkretnych przymiotników. Najczęściej występują one w formie rodzaju męskiego lub w rodzaju nijakim (np. *zdráv, živ, nutno, možno*). Wśród przymiotników krótkich są jednak przymiotniki, które nie mają form rodzaju męskiego. Należą do nich,

np. przymiotniki z sufiksem *-ný*, tj. *možný, nutný, patrný*. Tutaj także można zaobserwować zróżnicowanie pod względem przybierania form rodzajowych. Przymiotnik *patrný* ma w porównaniu z przymiotnikami *možný, nutný* większy wachlarz możliwości, np. *patrno, patrna, patrny*.

Wśród przymiotników krótkich można również wyróżnić sporą grupę występującą we wszystkich formach rodzajowych bez zmiany nacechowania stylistycznego. Tutaj należą przymiotniki, które na liście frekwencyjnej zajmują wysokie pozycje, np. *schopný, známý, ochotný, spokojený, vědomý, jistý, přítomný, hotový, povinný, rovný, spjatý, vinný, mrtvý, plný, hodný, šťastný, dlužný, zvědavý, podobný, věčný, laskavý, věrný*.

W danych korpusowych znajdują się również poświadczenia postaci krótkich występujących w kontekstach nieosobowych, co nie jest zgodne z opisami znalezionymi w gramatykach. Są to sporadyczne potwierdzenia. Mogą świadczyć o niewiedzy autorów, jak powinny być stosowane przymiotniki imienne w tekście.

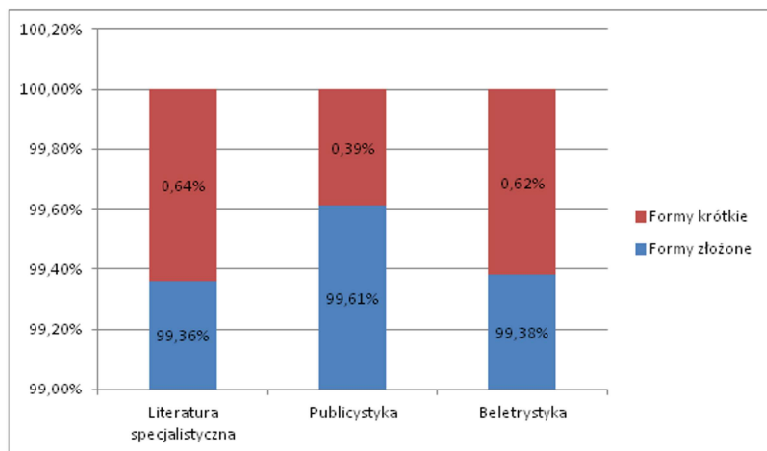
Zlato bývá na těchto ložiskách přítomno jako ryzí (někdy jde o zlato s vysokým podílem stříbra – tzv. elektrum) nebo jako příměs v sulfidech (hlavně v arzenopyritu a pyritu), méně často je zlato vázáno na teluridy. Zimák, Jiří (2013): Ložiska nerostných surovin. Olomouc: Univerzita Palackého.

Náš obraz vývoje vesmíru umíme prodloužit do doby, kdy byl vesmír stár pouhou jednu sekundu. Krauss, Lawrence Maxwell (2013): Vesmír z ničeho. Překlad: Lan-ger, Jiří. Praha: Knižní klub.

Występowanie form imiennych i złożonych w tekstach w świetle danych korpusowych

Analiza występowania w tekstach postaci krótkich i długich uwzględnia zarówno ich dystrybucję w populacji przymiotników złożonych i imiennych, jak i ich udział w poszczególnych typach tekstów. We wszystkich rodzajach tekstów (publicystyka, beletrystyka, literatura specjalistyczna) formy krótkie są formami marginalnymi (por. rys. 2).

Rozłożenie form długich i krótkich w poszczególnych rodzajach tekstów nie przekracza nawet jednego procenta.

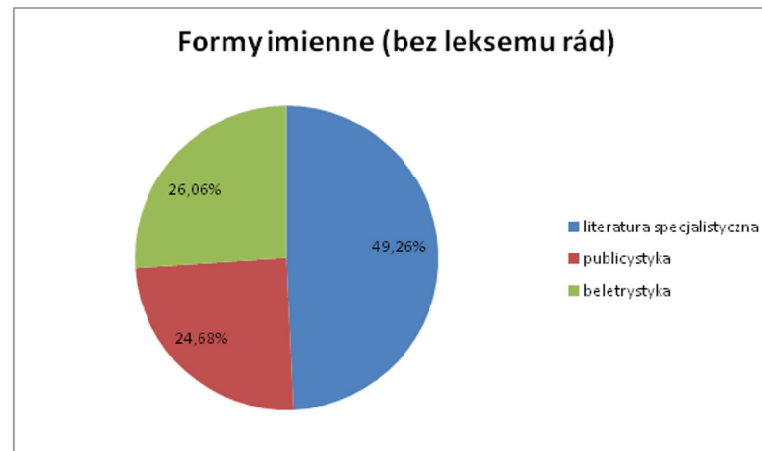

Rysunek 2. Występowanie form imiennych oraz złożonych w tekstach

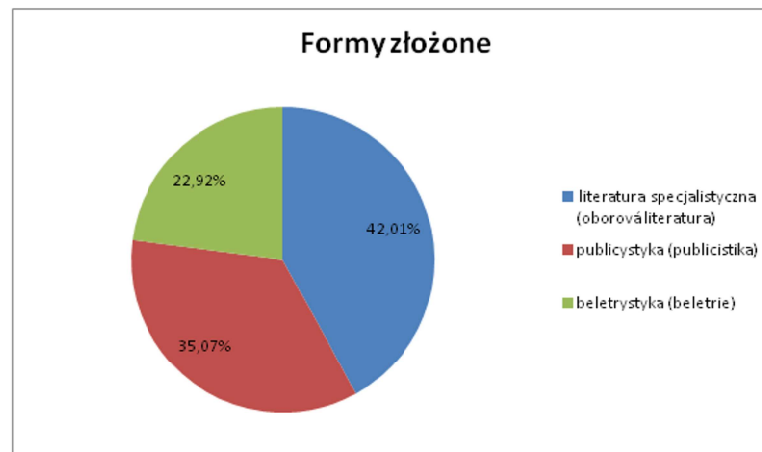
Obydwie formy są charakterystyczne dla literatury specjalistycznej, o czym nie pisze się w publikacjach. W populacji postaci imiennych jest ona reprezentowana nieznacznie lepiej (49%), niż ma to miejsce w grupie form zaimkowych (42%). Różnica wynosi zaledwie 7 punktów procentowych (por. rys. 3 i 4). Podobnie niewielka rozbieżność jest widoczna w rozłożeniu omawianych form w beletrystyce. Wśród przymiotników krótkich beletrystyka zajmuje 26 procent, wśród długich – odrobinę mniej – 22%. Największe zróżnicowanie jest obserwowalne w publicystyce. Dystrybucja postaci imiennych wynosi tu 24 procent, natomiast przymiotników złożonych – 35 procent. Z tego zestawienia wyłania się zatem dość skomplikowany obraz, z którego może wynikać duże zróżnicowanie tej grupy.

Szczegółowa analiza przymiotników imiennych wyróżniających się najwyższą frekwencją wykazała głębokie zróżnicowanie pod względem ich występowania w tekstach. Wśród nich znajdują się zarówno dominujące w jednym z typów tekstów, jak i występujące równomier-

nie w różnych rodzajach tekstów. W analizie uwzględniony zostaje również udział w tekstach formy złożonej danego przymiotnika, żeby można było ocenić, na ile charakterystyczne jest występowanie formy krótkiej w danym tekście.

Rysunek 3. Występowanie form imiennych w tekstach

Rysunek 4. Występowanie form złożonych w tekstach

Jak już zostało wspomniane z ogólnej statystyki wynika, że krótkie formy występują częściej w literaturze specjalistycznej, rzadziej – w beletrystyce, a najrzadziej – w publicystyce. Wiele jednak zależy od charakteru samego przymiotnika oraz jego właściwości, co powoduje różnorodność rozkładania się postaci imiennych w tekstach. W tej części artykułu na przykładzie kilku często występujących przymiotników postaram się oddać tę skomplikowaną kwestię. Zaczniemy od przymiotnika *vědom*, którego udział formy krótkiej w tekstach odpowiada ogólnej statystyce. Jest to jednak spowodowane charakterem leksemu, a nie jego postacią imienną. Forma zaimkowa bowiem charakteryzuje się podobnym rozkładem w tekstach. Wysoce frekwentowana postać imienna *schopen* jest również typowa dla literatury specjalistycznej, przy czym i w tym wypadku forma długa dominuje w tym typie tekstu. Bardziej znamienity może być natomiast fakt, że mniejszy udział postaci imiennej znajdziemy w publicystyce, a następnie – w beletrystyce. Występowanie formy długiej, *schopný*, natomiast jest wyższe w beletrystyce niż w publicystyce. Wybór formy imiennej, często stosowanej w konstrukcjach: *být schopen + bezokolicznik*, przez osoby wypowiadające się na temat zdolności wykonania czegoś, jest podyktowany zarówno jego konfiguracją składniową, jak i jego literackim (również potocznie literackim) charakterem.

Měli jsme spoustu schůzek, se Slávou jsme mluvili. Ale nebyli jsme schopni protkat to s jeho prací na svazu a dalším fungováním X (2012): Sport, 24. 4. 2012

V souvislosti s jeho přípravou se město snaží vyřešit otázku tzv. brownfieldů, tedy zanedbaných území, na kterých se nacházejí zchátralé budovy, které již nebudou schopny plnit účel, který dříve měly. X (2013): Právo, 26. 2. 2013

Podobny rozkład postaci imiennej jest charakterystyczny dla przymiotnika *nutný*, z tym że udział form zaimkowych jest tu analogiczny. Przymiotnik *ochoten* natomiast występuje prawie w jednakowym stopniu w literaturze specjalistycznej i publicystyce, z minimalną przewagą w pierwszym z wymienionych typów tekstów. Forma długa natomiast jest charakterystyczna dla beletrystyki. Podobnie jak wcześniej omawiane przymiotniki: *schopen*, *nutný*, nie jest zarejestrowany

w wypowiedziach nieliterackich a literackich książkowych i potocznie literackich. Przymiotnik *možný* natomiast ma największy udział w tekstach specjalistycznych (104 ipm.) oraz zbliżony poziom występowania w pozostałych typach tekstów (w publicystyce – 24 ipm., w beletrystyce 23 ipm.)

Jeszcze inaczej zachowuje się przymiotnik *povinen*, który jest typowy dla literatury specjalistycznej (36 ipm.), o wiele rzadziej występuje w publicystyce (7,8 ipm.) i beletrystyce (2,88) przy czym jego odpowiednik o odmianie zaimkowej największy udział ma zarówno w literaturze specjalistycznej (46 ipm.), jak i w publicystyce (40 ipm.).

Część przymiotników imiennych występuje częściej w beletrystyce niż w innych typach tekstów, np. *hotov, jist, mocen, zdráv, štásten*. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że z wymienionych tu przymiotników tylko postacie imienne *hotov* i *zdráv* mają największy udział w beletrystyce w przeciwieństwie do swoich długich odpowiedników. Jest to związane z tym, że przymiotnik *zdráv* występuje w większości poświadczeń w powitaniu *bud' zdráv/zdráva*, stąd jego dominacja w beletrystyce. Formy krótkie *hotovo* znajdują się nie tylko w rejestrach literackich, ale także nieliterackich, co też przesądza o jego udziale w tym typie tekstu.

Zdarza się jednak, że to właśnie publicystyka jest typem tekstu, w którym udział krótkich form jest najwyższy. Przykładem jest tu przymiotnik *spokojen*. Wiąże się to z tym, że przymiotnik ten również w długiej formie jest charakterystyczny dla tego typu tekstu. Oba występują, w konstrukcjach: *být spokojen s něčím*, w tych samych kontekstach. Są zbliżone do siebie stylistycznie. Forma krótka nie znajduje się tu w wypowiedziach o silnym nacechowaniu nieliterackim. Najczęściej są to wypowiedzi związane ze sportem.

Jsem spokojený, hlavně že se splnil cíl, to ostatní je nad plán, navíc je to zásluha celého týmu. X (2012): Nymburský deník, č. 27/2012.

S výkonem jsem naprosto spokojen, hráli jsme tak, jak chceme. Chtěli jsme hrát perfektně odzadu, což se povedlo a nakonec k tomu přišly i branky, řekl trenér Libodřic Vladimír Pěkný.

Różnica między postaciami krótkimi a długimi jest zauważalna natomiast w udziale tych form w beletrystyce i literaturze specjalistycznej. W beletrystyce forma *spokojen* ma mniejszy udział niż w literaturze specjalistycznej. Postać *spokojený* natomiast występuje częściej w beletrystyce niż w literaturze specjalistycznej. Koreluje to z faktem, że postać długą znajdziemy najczęściej we wspomnieniach, które są w korpusie SYN2015 zaliczone do literatury specjalistycznej, natomiast postać imienna jest charakterystyczna sensu stricto dla literatury profesjonalnej. Pod względem stylistycznym zatem forma krótka należy do rejestru książkowego i literackiego neutralnego i potocznego, natomiast postać długa obsługuje wszystkie rejestry stylistyczne.

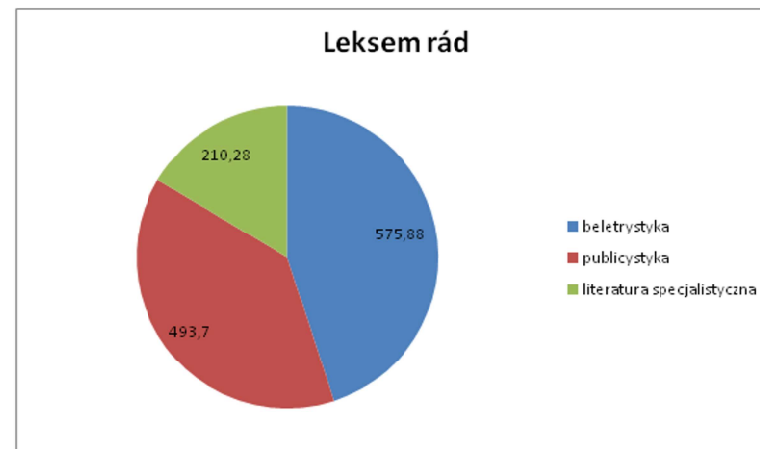
„Ty vážně nedoveďeš bejt spokojenej, co?” „Vypadá to, že ne”.

Torstensson byl se svými chlapy nadmíru spokojen, neboť se „rvali jako lvi”. Englund, Peter (2000): *Nepokojná léta*. Překlad: Hartlová, Dagmar – Mandaus, Luděk. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Byl jsem na štábu a měl u Reichsführera soukromé slyšení. Probíhalo jako obvykle: s naší prací není vůbec spokojen, chápeš, vůbec ! Tučková, Kateřina (2012): *Žitkovské bohyně*. Brno: Host.

Reasumując, udział poszczególnych form imiennych w tekstach nie zawsze jest czynnikiem istotnym. Należy tu wziąć pod uwagę występowanie całego leksemu z jego formami krótkimi i długimi, jego dystrybucję w konstrukcjach składniowych, połączeniach językowych itp. Pomocna jest tu również analiza stylistyczna wypowiedzi, z której wynika, że formy imienne w większości przypadków są typowe dla rejestru książkowego oraz literackiego neutralnego i potocznego literackiego. Nie jest natomiast obecna w czeszczyźnie nieliterackiej w przeciwieństwie do postaci długiej. Wyjątkiem jest tu forma *a hotovo*, znajdująca się także w wypowiedziach nieliterackich.

Zupełnie inny charakter ma przymiotnik *rád*. Jego zastosowanie jest bardzo szerokie. Typowym rodzajem testów, w którym się znajduje jest beletrystyka i publicystyka. Najczęściej natomiast występuje w literaturze specjalistycznej. Nie jest też typowa dla rejestru książkowego, a raczej dla nieliterackiego oraz literackiego potocznego.

Rysunek 5. Występowanie w tekstach przymiotnika rád w korpusie referencyjnym SYN2015 (w wartościach ipm.)

Występowanie przymiotników imiennych w konstrukcjach gramatycznych w świetle danych korpusowych

Badanie korpusowe z jednej strony potwierdza informacje zawarte w literaturze przedmiotu, o tym, że przymiotniki imienne występują w funkcji orzecznika i predykatywu, z drugiej strony natomiast dostarczają szczegółowszych informacji o funkcjach składniowych tej części mowy oraz konstrukcjach gramatyczno-leksykalnych, w których występują. Pierwszym wnioskiem, który się nasuwa jest ograniczenie konstrukcyjne form imiennych w porównaniu z formami złożonymi. Ze statystyki ogólnej wynika, że przymiotniki imienne pojawiają się przede wszystkim w orzeczniku i predykatywie, choć zdarzają się także wystąpienia w funkcji przydawki niekongruentnej i okolicznika. Formy imienne łączą się również w sposób bardziej ograniczony z konkretnymi formami leksemów.

Najczęstsze konstrukcje, w których pojawiają się formy imienne, to w najprostszej formie połączenie przymiotnika imiennego z bezokolicznikiem:

být + przymiotnik imienny + bezokolicznik,

w konstrukcjach bardziej rozwiniętych – z innymi leksemami, np.:

být + przymiotnik imienny + przysłówek + bezokolicznik.

Warto zaznaczyć, że wyniki statystyczne tych konstrukcji są związane z kilkoma przymiotnikami imiennymi, które pod względem częstości plasują się wysoko. Są to m.in. *schopen, možný, nutný, známý, ochoten, povinný, patrný, dlužný, hotový, hoden, mocen*.

Nie we wszystkich przypadkach forma imienna jest swoista wyłącznie dla niej. Niemniej jednak jest spora liczba przymiotników, w których właśnie forma imienna przybiera częściej konstrukcje bezokolicznikową. Dobrym przykładem jest przymiotnik *schopen*, który występuje o wiele częściej w funkcji orzecznika w konstrukcji bezokolicznikowej niż jego odpowiednik o odmianie złożonej, dla którego najczęstszą funkcją jest przydawka kongruentna, np.

Byl schopen dokonale zachytit omezené lidské typy, které jsou nevyčerpatelným zdrojem humoru.

Z wymienionych tu przymiotników bez względu na postać z bezokolicznikiem łączyć się będą: *možno/možné*. Forma imienna nie występuje w funkcji orzecznika w konstrukcji z bezokolicznikiem częściej niż jej odpowiednik. Warto zaznaczyć, że także listy czasowników łączących się z bezokolicznikiem są do siebie zbliżone, por.

je možno použít, využít, získat, dosáhnout, označit, najít, nalézt, nazvat, provést, vyjádřit;

je možné použít, využít, získat, najít, dosáhnout, provést, nalézt, zakoupit, vytvořit, nastavit.

Podobnie zachowuje się leksem *nutný*. Obie formy łączą się z bezokolicznikiem, a listy leksemów wypełniających to miejsce, są również do siebie zbliżone.

je nutno dodat, podotknout, přiznat, poznamenat, zdůraznit, provést, zmínit, upozornit, použít, uznat;

je nutné zajistit, použít, provést, zmínit, zdůraznit, udělat, vzít, podotknout, dodat, uvést, dodržet, připomenout, upozornit, vytvořit, zvolit, zadat.

Podobnie te same połączenia leksykalne korpus rejestruje w przypadku form *ochoten/ochotný*.

Ciekawe jest to, że przymiotniki te mogą być wymiennie używane w tym samym tekście. W książce zatytułowanej *Sociokulturní adaptace malých měst* połączenia *ochoten rekvalifikovat* i *ochotný rekvalifikovat* występują 8 razy, z czego 6 razy w formie krótkiej, 2 razy w postaci długiej. Poświadczenia te nie różnią się między sobą, np.

Dvě třetiny jsou v případě, že by nenašly vhodné uplatnění se svou stávající kvalifikací, ochotny se na práci v obchodě, službách nebo cestovním ruchu rekvalifikovat, přičemž třetina je ochotná se rekvalifikovat určitě. Kromě těch, jichž se rekvalifikace netýká, není ochotna se na práci v terciéru rekvalifikovat jen asi desetina obyvatel. Ochota rekvalifikovat se na práci v terciéru souvisí s věkem.

Inną konstrukcją, w której często pojawiają się formy imienne, jest struktura:

být + przymiotnik imienny + rzeczownik w dopełniaczu,
rzadziej w narzędniku czy celowniku oraz w innych przypadkach,

np. *být hotov něčeho, být mocen něčeho, být pln něčeho, být si vědom něčeho, být vděčen někomu, být spokojen s něčím, být si jist něčím*.

W niektórych połączeniach przymiotniki imienne występują w innych funkcjach niż w orzeczniku, a mianowicie w funkcji przydawki niekongruentnej czy okoliczniku. Nieraz pełnią funkcję samodzielniego członu.

Z konstrukcji nieorzecznikowych warto opisać przymiotnik *bos*, łączący się częściej z czasownikami ruchu, np. *běhat, chodit, jít, kráčet, odejít* niż z czasownikiem *být*.

Zašpásoval jsem a ty všechny potvory, kromě té mučenky, prohlásily, že by za mnou šly bosal až do Prahy...

S nevinností malého nemluvněte a lehounkou bezstarostností, jako bych běžel bos trávou, jsem stále více zkracoval vzdálenost mezi námi dvěma. Abe, Kóbo (2008): *Tvář toho druhého*. Překlad: Winkelhöferová, Vlasta. Praha: Odeon.

Innym przykładem mogą być struktury zawierające czasownik *cítit* oraz formę imienną przymiotników.

Karzái se cítí osamocen Během včerejšího útoku se do ohrožení života dostali kromě jiných i školáci a novináři . X (2013): Lidové noviny, 26. 6. 2013.

Występowanie przymiotników imiennych w stałych połączeniach językowych i kolokacjach w świetle danych korpusowych

Część przymiotników imiennych występuje w ustalonych/charakterystycznych połączeniach językowych. Do takich przymiotników należą, m.in. *zdráv, jist, hotov, možno, laskav*.

Z danych korpusowych wynika, że pierwszy z omawianych tu przymiotników najczęściej występuje w połączeniach *bud' zdráv, než je zdrávo, živ a zdráv*.

„Bud'te zdráv, velice zdráv.” Malíř jen pokyvoval hlavou a zahaloval se cigaretovým dýmem. Kundera, Ludvík (1999): Napospas. Brno: Atlantis.

Odhaduje se, že až 60 procent domácích mazlíčků má větší hmotnost, než je zdrávo . X (2010): Fajn život, č. 9/2010.

“Byl jsem šťastný, že jsem se s nimi znovu setkal a že jsou všichni živi a zdraví.” A měl jsem radost, že jim mohu říct, co pro mě to léto na jejich statku znamenalo — vždyť právě tehdy jsem pochopil, že Židé a Palestinci mohou tvořit jednu rodinu. Abuelaish, Izzeldin (2014): Nebudu nenávidět. Překlad: Neradová, Martina. Brno: Host.

Podobnie przymiotnik *laskavý* występuje najczęściej w połączeniu *být tak laskav*, np. *bud' te tak laskav*. Przysłówek ten jest nieraz wymieniany na inne, np. *velmi, natolik*.

Bud'te tak laskav a dolejte tam petrolej. Kuttner, Henry (2001): Čarovný svět Henry Kuttnera. Překlad: Medek, Pavel (et al.). Praha: Albatros.

Charakterystycznym połączeniem zawierającym formę krótką jest również powiedzenie *je/bylo/není, nebylo hotovo* lub samodzielne *a hotovo*. Występuje częściej niż jego odpowiednik *je hotové*. Warto

zaznaczyć, forma *hotovo* konkuruje z nieliteracką postacią *hotový* nawet w wypowiedziach substandardowych.

„Neexistuje žádné přesnej způsob,” řekne, „To člověk ví a hotovo. Některý jsou Židi a ostatní to vědí.” „Pak ho něco napadne, oči se mu na okamžik rozzáří.” „A samozřejmě se to dá poznat z příjmení.” Giordano, Paolo (2013): Tělo. Překlad: Flemrová, Alice. Praha: Odeon.

Następnym połączeniem częściej występującym właśnie w postaci imiennej niż złożonej jest powiedzenie *pokud možno*. Połączenie to stanowi jedną szóstą poświadczeń wystąpień formy *možno*.

K podstatnému posunu dochází po roce 1850 – do módy se dostává muž činu , pokud možno vybavený již zmiňovaným mohutným plnovousem. Komárek, Stanislav (2012): Muž jako evoluční inovace? Praha: Academia.

Wystąpienia form *pokud možné* należą do rzadkości, w tym wypadku mamy do czynienia z bardziej rozwiniętymi strukturami, np. *pokud je to možné*.

Tyto aktivity by měly být prováděny v epizodách nejméně 10 minut, a pokud je to možné, tak by měly být rozloženy do celého týdne . Frömel, Karel – Mitáš, Josef (2013): Pohybová aktivita české dospělé populace v kontextu podmínek prostředí. Olomouc: Univerzita Palackého.

Niektóre przymiotniki w zależności od formy krótkiej czy długiej łączą się z innymi wyrazami. Częściowo jest to wymuszone przez inne role składniowe. Za przykład mogą tu posłużyć leksemy: *věrný* i *vinný*. Przymiotnik *věren* występuje w znaczeniu przywiązany do kogoś/czegoś, oddany czemuś. Najczęściej kolokuje z wyrazami: *předzívka, posláni, tradice, zvyk, zásada, heslo, víra, Čechy, československý, církev, zůstat, zůstávat*. Tymczasem forma *věrný* występuje w większej liczbie znaczeń: zgodny z oryginałem, oddany komuś, postępujący zgodnie z zasadami. Najczęściej kolokuje z wyrazami *kopie, oddaný, věrný, spojenec, zůstávat, služebník, fanoušek, replika, stoupenec, přítel* itp.

Podobnie przymiotnik *vinný* łączy się częściej z wyrazami związanymi z winem i winoroślą, np. *réva, sklípek, sklep, shledat, hrozen*,

střík, natomiast forma *vinen* jest związana ze sprawami sądowymi, np. *vinný, verdikt, obžalovaný, obžaloba, porotce, zločin, viník*.

Innym ciekawym przykładem jest przymiotnik *roven/rovný*. Forma imienna łączy się najczęściej z liczbami i terminami matematycznymi *být roven něčemu* ‘być równy czemuś’. Ważniejsze kolokaty to *nula, součet, součin, mocnina, konstanta, objemový*. Forma złożona natomiast kolokuje z następującymi leksemami *díl, povrch, příležitost, terén, zacházení, vlas, plocha, linie*.

Podobnie postacie *přítomen* i *přítomný* różnią się kolokacjami, co jest częściowo związane z innymi funkcjami, które pełnią w zdaniu. Krótka forma zatem występuje w połączeniach *být přítomen v něčem, u něčeho*, czyli *u výslechu, osobně, fyzicky, v minerále, křemenu*. Forma złożona natomiast *být duchem nepřítomný/nepřítomná, s nepřítomným výrazem, seznámit přítomných*.

Podsumowanie

Przymiotniki imienne znajdują się pod względem statystycznym na marginesie języka czeskiego. Funkcjonują jednak w określonych konstrukcjach gramatycznych i leksykalnych, zajmując tym samym stałe miejsce w systemie czeszczyzny. Ich zachowanie zależy od wielu czynników. Często jest to kwestia indywidualnego przymiotnika. Ze wspólnych cech można wymienić ich kwalifikację stylistyczną. Są stosowane w wypowiedziach literackich, nie tylko książkowych, jak wskazują na to gramatyki języka czeskiego, ale także w potocznym języku literackim. W zależności od przymiotnika występują w różnego typu tekstach. Nie zawsze dominacja formy krótkiej w danym typie tekstu, jest znamienne dla tej właśnie postaci. Nieraz jest to kwestia charakteru przymiotnika bez względu na jego postać. Przymiotniki imienne najczęściej pełnią funkcję orzecznika lub predykatywu, rzadziej okolicznika, przydawki niekongruentnej lub członu samodzielniego. Konstrukcje, w których występują, są najczęściej ograniczone pod względem typu w przeciwieństwie do swoich odpowiedników

złożonych. Część przymiotników imiennych jest także związana z ustalonym połączeniem językowym.

Literatura

- Bańko Mirosław, 2002, *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartuła Czesław, 1981, *Podstawowe wiadomości z gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mluvnice současné češtiny pod red. V. Cvrčka, 2010, Praha.
- Damborský Jiří, 1970, *Podstawy gramatyki języka czeskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lamprecht Arnošt., Šlosar Dušan., Bauer Jaroslav, 1986, *Historická mluvnice češtiny*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kovářiková Dominika, 2010, *Přídavná jména (Adjektiva) w: Mluvnice současné češtiny Jak se píše a jak se mluví*, red. Václav Cvrček, Karolinum Praha.
- Mluvnice češtiny (2), 1986, ved. red. Jan Petr, Praha: Academia.
- Nekula Marek, Rusínová Zdenka, Grepl Mirosław, Karlík Petr, 1995, *Průruční mluvnice češtiny*, Brno.
- Čechová Marie, Chloupek Jan, Krčmová Marie, Minářová Eva, 1997, *Stylistika současné češtiny*, Praha.

Phraseme and the motivationality of its meaning

Keywords: Czech phraseology, phrase, reference, the motivationality of the meaning of the phrase, primary designation, secondary designation

Abstract

While exploring the motivationality of Czech phraseological units, this article focuses undivided attention on ‘the motivation of word collocations’ induced by the relation between individual components and the phraseological whole, paying no regard to motivation inspired by phonetics, word formation, or semasiology/onomasiology. It is generally acknowledged that, in most cases, phraseological units are not directly and measurably motivated by their components. Our aim is to evidence that direct motivation can be traced in some phraseological groupings performing the denominating function and in phrasemes comprising a particular formal structure which will be described and supported by examples.

It is an arduous, if not formidable, task to propose an exhaustive definition of the term phraseme (the phraseological expression; the phraseological unit; the phraseologism). So far the Czech linguistic community has not reached complete concurrence in determining the fundamental aspects of phrasemes and their typology. Volume 4 of *Slovník české frazeologie a idiomatiky* thus says:

Traditionally and in earlier usage, the area of expressions included in propositional phrasemes has been referred to by a disturbing motley of various designations, today fairly opaque and fragmentary, conveying little meaning. Mainly, they mutually overlap, not being able to designate many types of expressions whatsoever; variegated as they may be, they are nominatively insufficient (Čermák 2009, p. 1241).

In *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Čermák says:

The traditional and widespread delimitation of p.i. [phraseme and idiom – M.K.] as a fixed reproducible combination of words whose meaning is partly, or completely, derivable from the meaning of its components is inappropriate because it does not

cover all types and all planes. Yet in principle, it is true that a combinatory unit that is analysed formally through explaining its formal features, is called the *frazém* (phrase-me), whereas the semantic analysis regarding the relevant semantic features justifies the term *idiom* (Čermák 2017).

This paper, similar to e.g. Z. Hladká’s *Příruční mluvnice češtiny* (1997), sees a phraseological unit as a fixed combination of a minimum of two words conveying a meaning as a whole (for the most part underivable from the meaning of its constituents), with at least one of its components in a particular function being solely reduced to this combination or a few others. As concomitant markers may appear metaphoricity; expressivity; or occurrence of archaisms.

Special attention is given to the motivationality of meanings communicated through Czech phraseological units. Motivation in this respect is only understood as the motivation of word collocations, i.e. motivation applicable to the relation between the components and the phraseological whole, not in the least motivation affected by phonetics; by word formation; or by semasiology/onomasiology (cp. Hladká 2017a). Our main focus in pursuit of this aim were phrasemes featuring (or as a whole denoting) fairy creatures. All of the phraseological expressions quoted in this article (and signalled by italics) were excerpted from the lists and dictionaries of Czech phraseology included in the final bibliography.

Stating that, as a rule, the meaning of a phraseological expression cannot be deduced from the meanings of its components at the same time implies that in some cases the global meaning of a phraseological unit can be directly motivated by individual components and therefore it is derivable from the meanings of these segments, though in a very limited number of excerpts. Direct motivation of phrasemes containing (or as a whole expressing) a denomination of a fairy creature is evidenced, on the one hand, by some phraseological compound lexemes with a denominating function, and on the other hand, by a phraseme type with a particular formal structure which will be described subsequently. Let us start with the former.

In present-day linguistics, designation (denomination) is linked with the very appellative act (the assignation of a linguistic form to a particular content) as well as with the result of the appellative process (the nominative unit): hence not only words but established collocations (including phraseologisms) are denominations (cp. Hladká 2017b). As the *frazeologie a idiomatika* (phraseology idiomatic) entry in *Nový encyklopedický slovník češtiny* has it:

Being a multi-word and fixed appellation supported by semiotics and psychology, the phraseme serves its primary nominative function [...] (Čermák 2017).

According to *Česká lexikologie* (1985), a publication co-authored by J. Filipec and F. Čermák, the meaning of collocational idiomatic denominations is related to entities (persons; things; etc.), qualities; processes; states; and conditions; and the meaning conveyed by propositional idiomatic designations then corresponds to events.

Yet idiomatic appellations also include expressions that denominate relations; functions; operations; deixis; modality; etc. (J. Filipec and F. Čermák 1985, p. 188).

If this paper is focused on phrasemes with a denominative function (in brief, phraseological appellations), this term refers to the narrower conception, i.e. only to communicating a meaning which corresponds with entities (i.e. substances). With regard to the expressional aspect (namely the linguistic realisation), it is a multi-word denomination of a fairy creature itself (in some cases a designation of other entities, as will be exposed further), which, at the same time, functions as a secondary appellation, not primal. Only thus can its phraseological implication be completed and the expression in question can be termed *frazeologické sousloví* (phraseological unit).

Phraseological units with an appellative function are evidenced e.g. by the excerpted expressions *zelený mužik* or *vodní mužiček* [green manikin, water sprite]. Both of these expressions offer a secondary denomination of a fairy creature known as water elf (where the expression *vodník* (water elf) is the primary appellation, that is to say an expression denoting a hitherto not denominated entity). As another example of a similar type can serve phraseological units *král pekelný* /

kníže pekelný (King of Hell / Prince of Hell)¹, a secondary appellations for Lucifer/Satan as Lord of Devils (where the expressions Lucifer/Satan are primary denominations), or *zlá moc* (Force of Evil),² a secondary denomination of a devilish/diabolic creature (where the expressions *čert/dábel* (fiend/devil) are primal appellations)³. These phraseological denominative groupings are not transferred to anyone else, i.e. to the real-world beings⁴ but they denote only fairy creatures or divine (biblical) beings alone. The appellative transfer to anyone else is effected solely through primary appellations, i.e. by the expressions *vodník* and *čert*, which however, being one-word appellations, are not phrasemes.

The above mentioned phraseological units as a whole are secondary denominations of fairy creatures proper. Some other excerpted phraseological expressions may contain an element denoting a fairy being, the phraseme as a whole is a secondary appellation of a different entity, e.g. *dvaatřicet loupežníků* (thirty-two bandits) for ‘a pack of cards’; *král zvířat* (king of animals) for ‘the lion’; *lidský duch* for ‘mental strength, ability, or intelligence’; etc. Though direct motivation can be considered only in the case of phraseological collocations

¹ The component *kníže* is in this phraseme represented by the meaning *panovník* (ruler). Cp. *Slovník spisovného jazyka českého* 2011, the entry *kníže*.

² The component *moc* is in this phraseme represented by the meaning “incarnated supernatural force, power”. Cp. *Slovník spisovného jazyka českého* 2011, the entry *moc*.

³ R. Večerka (2006, pp. 176-177) says that the word *čert* was newly established as a surrogate (alternative) appellation of the Devil whose real name was forbidden lest he should be raised. Later on, the very appellation *čert* became taboo at secondary level, as in plain speech people started to use other expressions, e.g. *rohatej* (the horned one); *ten s kopytem* (the hoofed one); etc. In this paper, the expressions *čert* and *dábel* are considered as synchronous items and since our concern are not biblical but fairy-tale creatures, both denominations are treated as synonymous and primary.

⁴ Real creatures are from the real world, whereas fairy creatures are beings from a fictional world. The dichotomy of *real creatures* versus *fairy creatures* and *real world* versus *fairy world* is used in correspondence with the terms of Lubomír Doležal (2003).

denominating the fairy creature itself. When phraseological expressions denote other entities than fairy beings, they are figurative appellations and direct motivation is out of question. This can be exemplified by the above mentioned expressions: *dvaatřicet loupežníků* figuratively denoting a pack of cards; *král zvířat* figuratively denoting the lion; *lidský duch* denoting mental strength, ability, or intelligence; etc.

A specific case are appellative collocations *král nebeský* (King of Heaven) (a secondary denomination of God or Christ) and *královna nebes* (Queen of Heaven) (a secondary denomination of Virgin Mary). In these phraseological units, the words *král* or *královna* refer to the ruler and this meaning is not negated even in the meaning of the phraseme as a whole. The global meaning of phraseological units is solely extended by the attributive expressions *nebeský*, *nebes* specifying where the thematised beings reign. These are not fairy-tale creatures but divine figures. The Christian definition of God is ‘the King ruling in Heaven’ and Virgin Mary is defined as ‘the Queen of Heaven’. These two expressions can be specified as directly motivated and such collocations can be defined as phraseological expressions that, as a whole, do not denominate fairy creatures but biblical figures. It should be noted that a similar, though not identical, implication arises in the above mentioned phrasemes referring to fiend/devil: *král pekelné* / *kníže pekelné* or *zlá moc*. Christian theology thematises “devil” interpreting him as a really existent immaterial being whose activities spread evil (usually called Lucifer or Satan). Fairy tales, by contrast, introduce the creature of “fiend” which is connected with various attributes, including evil and presence in hell. In the communication outside the religious sphere, however, the denominations “fiend” and “devil” can be perceived as synonyms.

A completely different reference occurs in the following appellative collocations excerpted from Czech phraseological dictionaries: *lesní muž*; *lesní žínka*; *mořská panna*; *baba Jaga*, *děd Vševěd*; *baron Prášil*; *brouk Pytlík*; *ošklivé kačátko*; *kocour v botách*; *zlatá ryba*; and *zlatý pták* (wood troll; wood nymph; mermaid; crone; wise old man; yarn-spinner; know-it-all; ugly duckling; Puss in Boots; goldfish; gold

bird; respectively). If these are used to denominate fairy-tale creatures, they are primary appellations: there is no other expression to denote these figures as hitherto not denominated “reality”, with their appellative collocations concurrently (perhaps only partially) expressing or defining their meaning (like e.g. green manikin or water sprite and other phrasemes in the earlier mentioned paragraph. Appellative groupings denoting fairy creatures described in this paragraph are not phraseological items, because they are not secondary appellations. It is necessary to note that in the case of fairy figures *lesní/divá žínka* (wood nymph/dryad) and *baba Jaga*, their one-word equivalents can be used instead of appellative collocations – *jezinka/divoženka* for ‘lesní žínka’ and *ježibaba* for ‘baba Jaga’; and instead of the collocation *děd Vševěd*, only the shorter variation *Vševěd/vševěd* can be used. These equivalents are produced through word formation (by modifying the structure of the existing words with their motivation being ascribed to word formation), yet as one-word appellations they are not phraseological expressions and do not appear in any of our excerpted collections or lists of Czech phraseology (not even as a component of a different phraseme. Let us go back to all denominations of fairy creatures covered in this paragraph. If these terms are used to denote anything other than fairy creatures proper (i.e. to name real-world beings), it is the case of secondary appellation and such groupings then possess phraseological quality. Nevertheless, it cannot be recognised as direct motivation, for it is a figurative appellation, e.g. *mořská panna* ‘any person who is keen on swimming in the sea or water in general’; *brouk Pytlík* ‘a stupid, conceited and stuck-up person’; etc. Let us mention here the remaining excerpted collocations. In Czech phraseology, the expressions *hloupý Honza* (Simple Simon) and *chytrá horákyně* (approx. Cunning Girl) are not only represented by these collocative denominations, but are incorporated in “broader” phrasemes which thematise a particular mark of these fairy-tale beings, even those referred to by the phraseme as a whole (e.g. *tvářit se jako hloupý Honza* ‘look like a Simple Simon’; *chovat se jako chytrá horákyně* ‘be a cunning girl’, etc.) A ‘broader’ phraseme also includes the expression ‘Red Ri-

ding Hood’: *Je to stále jako o Červené karkulce* which means ‘It is always the same’. The excerpted phrasemes featuring these groupings are not and cannot be denoted as phraseological collocations.

The appellative function as described in our paper is also performed by the sobriquets of historical personalities – the monarchs – *Král železný a zlatý* (The Iron and Golden King) ‘Přemysl Otakar II’; and *Zimní král* (The Winter King) ‘Frederic Elector Palatine’, implicating secondary (and figurative) denomination of real figures. The motivation of the meaning of the whole phraseological unit through individual components represents direct motivation, for the given phraseological appellation is figurative, not transferred.

We presume that direct motivation of the phraseme meaning through individual components can be specified also in some explicit similes. Nevertheless this cannot be applied to all established (phraseological) similes. Expressions of this type have to maintain the following structure where the forward slash / marks interchangeable formal variants; and parentheses are used to mark omissible components:

(VFcom / INF(to be / to have)) + ADJ / S + jako + BS,

where:

VFcom is represented by the to-be copula in the 3rd person singular, the present tense active (i.e. *je*);

INF(být) directly represents the infinitive *být* (to be);

INF(mít) directly represents the infinitive *mít* (to have);

ADJ. represents the adjective;

S represents the substantive in any case;

The word *jako* (like/as) represents tetrium comparisonis;

BS represents the foundation word (i.e. the word denoting a fairy creature) in any formal, synonymic, or speech-part manifestation.

The afore mentioned structure must concurrently comply with the following condition – the “jako BS” segment must not convey the meaning “a great amount of something”. Such a case would only be intensification of a thematised quality – with the help of the foundation word. In Czech phraseology, this type of phrasemes is evidenced

e.g. by the foundation word *čert*, such as *Je to tvrdé jako čert* (it is as hard as devil) ‘it is very hard’; *být hořký jako čert* (to be as bitter as fiend) ‘to be very bitter’; *být divoký/vzteklý jako ďábel* (to be as wild/furious as devil) ‘to be very wild / furious’; etc.

If the established (phraseological) simile has any other form than the one described above, it is not directly motivated by its individual components. It can be explained by the structure formally very similar to the above mentioned type, though not identical:

VF (se) [reflexive pronoun] / INF (se) + jako + BS,

where:

VF (se) represents a (reflexive) verb in the finite form;

INF (se) represents a (reflexive) verb in the infinitive.

The given structure is e.g. represented by the following phraseological expressions: *Nese se jako královna* (she is walking like a queen] ‘she is haughty’; *chovat se jako šašek* (to behave like a silly billy) ‘to be funny’; *koukat jako drak* (to look like a dragon) ‘to have a hateful look’ etc. The marks implicitly communicated through the meaning of the phraseological unit as a whole, i.e. haughtiness; ridiculousness; spiteful look are not explicitly referred to. Therefore in such expressions, the meaning of the phraseme as a whole can hardly be described as primarily motivated by individual components.

It can be concluded that the primary motivation for denoting the meaning of a phraseological unit through individual components can be found in some phrasemes with the appellative function. It is evidenced, for example, by the secondary (i.e. phraseological) collocation denominating *vodník*. In explanatory dictionaries, it is described as a green creature, living in water, and this definition is reflected in the phraseological groupings *zelený mužik* and *vodní mužiček*. Another example is the phraseological collocation referring to *čert*. In explanatory dictionaries it is defined as a supernatural being dwelling in hell and personifying evil, as reflected in phraseological expressions *kníže pekla* and *zlá moc*. A similar situation can be described in the case of se-

condary expressions denominating biblical beings *Bůh/Kristus* (God/Christ) and *Panna Marie* (Virgin Mary), whose Christian denominations are reflected in such phraseological groupings as *král nebeský* and *královna nebes*. The direct motivation of phraseme meaning through individual components is also evident in phrasemes conveying explicit comparison, namely through a particular form – (VFcom/INF (*být/mít*)) + ADJ/S + jako (as/like) + BS. If there are any differences from the given structure (in the group of phrasemes with a foundation word referring to a fairy creature) the relation between the components and the phraseme as a whole cannot result from primary motivation.

Sources

- Bečka J.V., 1982, *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vyd. Praha: Novinář.
- Čelakovský F.L., 1949, *Mudroslovní národu slovanského ve příslovích*. 3. vyd. Praha: Vyšehrad.
- Čermák F. a kol., 2009, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1.–4. díl. Praha: LEDA.
- Čermák F., Holub J., 2016, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 5. díl. *Onomaziologický slovník*. Praha: LEDA.
- Dobrovský J., 1963, *Českých přísloví sbírka*. Připravil M. Heřman. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Flajšhans V., 2013, *Česká přísloví. Sbírká přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. (2 svazky). 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 2004, dotisk 3. vydání. Praha: Academia.
- Zaorálek J., 2000, *Lidová rčení*. 4. vydání. Praha: Academia.

References

- Čermák F. a kol., 2009, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 4. díl. Praha: LEDA.
- Čermák F., 2017, *Frazeologie a idiomatika*. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: FF MU. Online: https://www.czechency.org/slovník/cat/frazeologie_a_idiomatika [cit. 30.3.2018].
- Doležel L., 2003, *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum.

- Filipec J., Čermák F., 1985, *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Hladká Z., 1995, *Víceslovné lexikální jednotky*. In: P. Karlík, M. Nekula, Z. Růsínová (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 70–73.
- Hladká Z., 2017a, *Motivace*. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: FF MU. Online: <https://www.czechency.org/slovník/MOTIVACE> [cit. 30.3.2018].
- Hladká Z., 2017b, *Pojmenování*. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: FF MU. Online: <https://www.czechency.org/slovník/POJMENOVÁNÍ> [cit. 30.3.2018].
- Slovník spisovného jazyka českého*, 2011. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV. Online: <http://ssjc.ujc.cas.cz> [cit. 1.3.2018].
- Večerková R. a kol., 2006, *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.

České ekvivalenty nové ruské frazeologie*

Keywords: Neologism, phraseology, phraseological neologism, neography, translation loan-word, translatology, translation of phraseological units, phraseological equivalents

Klíčová slova: neologismus, frazeologie, frazeologický neologismus, neografie, kal-ka, translologie, překlad frazeologických jednotek, frazeologické ekvivalenty

Abstract

The article discusses the problems of equivalence in the transfer of Russian phraseological neologisms into Czech. Such an analysis is based on the material of the Russian-Czech dictionary of neologisms compiled by L. Stepanova and M. Dobrova and published at the Olomouc University. A typology of phraseological equivalents, used by the authors of the dictionary, is proposed, the effectiveness of the transfer of phraseological units into the Czech language is demonstrated. A feature of phraseological neologisms of the source language is its original imagery and expressiveness, which makes the task of selecting equivalents especially difficult.

Článek pojednává o problémech ekvivalence při přenosu ruských frazeologických neologismů do češtiny. Taková analýza je založena na materiálu rusko-českého slovníku neologismů sestaveného L. Stěpanovou a M. Dobrovou a publikovaným Olomouckou univerzitou. Zde je navržena typologie frazeologických ekvivalentů, kterou používají autoři slovníku, je popsána účinnost přenosu frazeologických jednotek do českého jazyka. Charakteristickým rysem frazeologických neologismů zdrojového jazyka je jeho původní zobrazení a expresivita, což znesnadňuje zejména výběr ekvivalentů.

Hledání optimální ekvivalence je jedním z klíčových problémů teorie a praxe translologie. Frazeologie, jak je známo, je jedním

* Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ в рамках научного проекта № 19-012-00214 „Человек и общество в зеркале новой русской фразеологии”.

z „nejtvrdších oříšků” překládání z jednoho jazyka do druhého a představuje zvláštní zónu „nepřeložitelného v překladu” (Влахов, Флорин 1980). Translologie nashromáždila rozsáhlé zkušenosti v tomto filologickém oboru a navrhla účinné způsoby překládání frazeologických jednotek s ohledem na specifika výchozího a cílového jazyka. V části našich knih *Překlad frazeologie a frazeologie nepřeložitelná* (Мокиенко, Степанова, Малински 1995; Вальтер, Мокиенко, Невзорова-Кмеч, Степанова 2005) je navržena detailní analýza různých přístupů k překladu frazeologie a jsou zvažovány pokusy o klasifikaci možných ekvivalentů. Na materiálu překladů z příbuzných slovanských jazyků byla už dávno představena typologie ekvivalentů, která byla založena na závislosti na lexikálním složení, syntaktické struktuře a figurativitě (obraznosti) frazeologických jednotek (Гольцекер 1971, s. 61–81):

- 1) frazeologické ekvivalenty;
- 2) frazeologické analogy;
- 3) frazeologické paralely;
- 4) frazeologické kalky.

Typologicky blízko k této klasifikaci je ucelenější schéma již zmíněných bulharských teoretiků překladu S. Vlachova a S. Florina (Влахов, Флорин 1980, s. 183 atd.), kteří uváděli poměr mezi frazeologickými jednotkami v původním jazyce a v překladu takto:

- 1) lexikální překlad;
- 2) překlad volným slovním spojením;
- 3) překlad vypůjčenými frazeologickými jednotkami;
- 4) popisný překlad.

Podrobnější klasifikační matici frazeologických ekvivalentů postavených na lexikologickém systému navrhuje A. D. Reichstein (Райхштейн 1980, s. 29 atd.):

- 1) identičnost: rus. *играть роль* – něm. *eine Rolle spielen*;
- 2) strukturální synonymie nebo lexikální variace: rus. *намылить голову* – něm. *jmd. den Kopf waschen*;

- 3) ideografická synonymie: rus. *рубить с плеча* – něm. *kein Blatt vor den Mund nehmen*;
- 4) hyperhyponymie: rus. *мелкая рыба (рыбёшка)* – něm. *kleiner Fisch*;
- 5) stylistická synonymie: rus. *кому-л. море по колено* (obecné) – něm. *jmd. fürchtet weder Tod noch Teufel*;
- 6) homonymie a polysémie: rus. *язык прилип к гортани* – něm. *die Zunge klebt am Gaumen*;
- 7) enantiosémie: rus. *каша в голове у кого* – něm. *jmd. hat Grutze im Kopf*.

Na základě zkušenosti z moderních klasifikací souvztažnosti mezi frazeologií originálu a překladem podle stupně jejich funkční a sémanticko-stylistické korespondence (Heesch 1977, 178; Kammer 1985, 82; Kosta 1986, 496-499), můžeme z praktických důvodů stanovit hlavní typy mezijazykových frazeologických ekvivalentů, které jsou pro překladatele různě obtížné:

- 1) úplné ekvivalenty;
- 2) částečné ekvivalenty;
- 3) relativní ekvivalenty;
- 4) frazeologické analogy;
- 5) bezekvivalentní frazeologické jednotky.

Ad 1. Úplné ekvivalenty jsou frazeologické jednotky ve dvou nebo více jazycích, které mají stejnou strukturu, obrazový základ a přenesený význam. Je důležité, aby byly identické v různých jazycích také z funkčního a stylistického hlediska. Jedná se o výrazy typu rus. *засучить рукава* – čes. *vykasat rukávy*, rus. *глухой как пень* – čes. *hluchý jako pařez*.

Ad 2. Částečné ekvivalenty jsou frazeologické jednotky, které se významem a vnitřní formou (navzájem) liší od sebe jednou z charakteristik: jinou, nejčastěji synonymní složkou, různou strukturou, kompatibilitou, větším nebo menším počtem komponentů, různým stupněm použitelnosti nebo jinými rozdíly vyplývajícími ze systému a gramatické struktury cílového jazyka. Částečné ekvivalenty

mají zpravidla stejnou nebo velmi blízkou obraznost. Srov.: rus. *от всей души* – čes. *od srdce*, rus. *владеть собой* – čes. *mít nad sebou vládu*, rus. *молоко на губах не обсохло у кого* – čes. *teče mlíko po bradě komu*.

Ad 3. Relativní ekvivalenty jsou frazeologické jednotky s částečnou odlišností obraznosti při identitě sémantiky. Přestože se obrazy těchto frazeologických jednotek liší, jsou srovnatelné: rus. *похожи как две капли воды* – čes. *jsou si podobni jako vejce vejci*, rus. *смотреть как баран на новые ворота* – čes. *čumět jako tele na nová vrata*, rus. *делать из мухи слона* – čes. *dělat z komára velblouda* apod. V těchto případech, jak vidíme, jsou obrazy frazeologismů poněkud odlišné: namísto kapek vody – dvě vejce, namísto berana v ruštině – tele v češtině, místo mouchy – komár, a místo slona – velbloud. Jejich obrazy však zůstávají logicky srovnatelné.

Ad 4. Frazeologické analogy jsou výrazy, které mají různou obraznost, blízkou nebo zcela odlišnou strukturu, ale stejný význam a stylistickou tonalitu. Takové jsou například frazeologické páry rus. *ездить в Тулу со своим самоваром* – čes. *nosit dříví do lesa*, rus. *здать латы* – čes. *vzít roha*, rus. *клевать носом* – čes. *tlouci špačku*, rus. *пройти сквозь огонь, воду и медные трубы* – čes. *být všemi mastmi mazaný* apod.

Ad 5. Bezekvivalentní frazeologické jednotky jsou „ryze národní“ idiomy. Zpravidla jsou nejen svou obrazností, ale také realitou, kterou označují, tak pevně spjaty s určitým jazykem, že odtržení od národní půdy vede k jejich úplnému znehodnocení. Takové jsou idiomy, jako je *свадебный генерал* – ‘host zvaný do neznámé společnosti, setkání jako pozoruhodná a důležitá osoba’; *отправить кого-либо, куда Макар телят не гонял* ‘poslat někoho do vyhnanství, potrestat někoho vyhnanstvím’ aj.

Je třeba poznamenat, že navrhované klasifikace jsou účinné pro výběr ekvivalentů při přenosu konkrétních textů z jednoho jazyka do druhého; jejich účinnost je určována sémantickou a stylistickou specifí. Jiná situace nastává, pokud se taková translato-logická zkušenost používá při sestavování dvojjazyčných slovníků – zejména slov-

níků frazeologických. Inovativním pokusem o takovou lexikografickou ekvivalentologii je *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych*, který editoval prof. W. Chlebda (PRSP 2014).

W. Chlebda vytvořil teoretický základ pro identifikaci lexikografické specifčnosti „par przekładowych“, nastínil „punkty wyjścia“, které umožňují řešit problém ekvivalence dialektičtěji, které nabízí širší možnosti pro přenos informací vložených do originálu ve výchozím jazyce (Chlebda 2011). Tento přístup nachází podporu u polských lingvistů a lexikografů (Piotrowski 2011).

Autor každého dvojjazyčného slovníku se tak či onak setkává s problémem rozšíření škály frazeologických ekvivalentů, s potřebou vyjít za rámec existujících klasifikací. Hodně záleží samozřejmě na žánru, objemu, metodických zásadách a jazykové specifčnosti každého slovníku. Autoři specializovaných dvojjazyčných slovníků čelí zvláště obtížným úkolům ekvivalentizace, jejichž zdrojovým materiálem je stmelení „nepřeložitelného v překladu“ – týká se to především slovníků slangových výrazů, slovníků obscenního lexika, frazeologických, dialektických slovníků nebo slovníků jazyků jednotlivých spisovatelů. K tomuto žánru moderní lexikografie patří také dvojjazyčné slovníky neologismů.

Jeden z inovativních lexikografických experimentů tohoto druhu navrhly olomoucké slavistky L. Stěpanova a M. Dobrova (2018). Autorky si stanovily za cíl nejen reflektovat moderní období (1991–2018) ruského lexika a frazeologie ztělesněné v textech, ale také nabídnout aktuální průvodce pro učitele a české studenty, jakož i překladatele z ruštiny do češtiny.

Vzhledem k tomu, že současný ruský jazyk je nasycen jak hovorovými, obecnými a slangovými jednotkami, tak výpůjčkami z cizích jazyků (zejména amerikanismy), autorky zahrnují do svého slovníku „nejen lexémy a frazémy, jejichž neologičnost v současné době jasně pocítují rodilí mluvčí (*лоукостер, абьюзер, криптовалюта, танцы с бубном* apod.), ale také jednotky, jejichž neologičnost je již relativně smazána, především je to stále ještě často používaná slovní zásoba a frazeologie odrážející realie, které se objevily v Rusku v 90. le-

tech 20. století (*братан, забивать/забить стрелку, разборка* aj.)” (Stěpanova, Dobrova 2018, 3).

Počet takových ruských neologismů je velmi působivý – více než 2000 slov a výrazů, včetně například proslulé okřídlené fráze V. V. Putina *мочить в сортире*. Tato slova a ustálená spojení byla shromážděna metodou komplexní excerpcce z moderních publicistických a beletrických textů, internetu, a co je nejdůležitější, byla důkladně ověřena v Národním korpusu ruského jazyka s cílem ověřit chronologii a frekventovanost užívání.

Je zřejmé, že hledání ekvivalentů k tak novému jazykovému materiálu je časově i jinak velmi náročné. Není náhodou, že autorky slovníku se obrátily o pomoc také na vedoucí katedry slavistiky PhDr. Milenu Machalovou a postgraduální studentku katedry Kateřinu Noskovou. Sdílení takové inovativní zkušenosti může být, jak se zdá, velmi užitečné jak pro obecnou dvojjazyčnou lexikografii, tak pro neografii a frazeografii.

Jaké ekvivalenty používají autorky slovníku k tomu, aby zprostředkovaly takové originální ruské výrazy, jako např. *закатать в асфальт, по барабану, богатенький Буратино, возглавлять/возглавить топ, нигерийское письмо, есть кефир вилкой, чёрная пятница* nebo už zmíněná okřídlená Putinova fráze *мочить в сортире*?

České ekvivalenty k výrazům tohoto druhu jsou uvedeny, stejně jako lexikální jednotky ve slovníku, po ruské definici za znaménkem – v –. Uvedeme tři typická hesla popisující frazeologismy:

МЕХ

из меха чебурашки (чебурашек) что жерт. О верхней одежде из искусственного меха. – ❖ – О одёву z umělé kožešiny.

► Однако будущей осенью поклонницам таланта Андрея Артемова придется охотиться не только за ними — прочные позиции в гардеробах светских барышень займут платья из плотного шелка с кружевными вставками, пальто из овечьей шерсти с меховыми воротничками, меховые юбки-карандаши на кнопках-пуговицах, жакеты из меха «чебурашки» и металлизированной кожи, изделия с бахромой. <https://www.glamour.ru>

► Каждую секунду тебе приходится убеждать неких навязчивых людей в том, что ты сыт. Что тебя не нужно везти в Ялту на такси. Что мы не пьем и даже пробовать вино не будем. Что твоим дочкам не нужны жилеты из меха чебурашек, а для валенок сейчас не сезон... <https://www.samara.kr.ru>

► Мне так думается, что Сергею Лаврову надо было при вручении подарка сказать, что это шапка из меха чебурашки, особо редкого российского зверя. Вот тогда бы с американских комментаторов мы бы поугорали. <http://turbolunokhod.livejournal.com>

ПЕДАЛЬ

нажимать / нажать (жать) на [все] педали (пружины, кнопки). *Делать что-л., используя все возможности; прилагать все усилия для достижения или выполнения чего-л. – ❖ – Dělat co při využití všech možností, vynaložit veškeré úsilí k dosažení nebo splnění čeho, šlápnout na plyn.*

► Нажав на все кнопки и используя связи полковника Дегтярева, я сумела сделать так, что »Жигули« Олега были объявлены в розыск, на этом моя энергия иссякла. Донцова. Гарпия с пропеллером

► Потом папа нажал на все кнопки, и Ксюша попала в Большой театр, где ее задвинули в последний ряд кордебалета. Донцова. Черт из табакерки

► Далее – жать на все педали и рычаги. Гавриил Попов, Никита Аджубей. Пять выборов Никиты Хрущева (журнальный вариант). „Наука и жизнь“, 2008. НКРЯ

ШОКОЛАД

быть в шоколаде *slang. žert. Оказаться в приятной, выгодной ситуации; о везении, благополучном стечении обстоятельств. – ❖ – Být OK, být v pohodě.*

► Мда, буквальное воплощение пожелания “Пусть будет всё в шоколаде!”. <http://nastennnnnnka.livejournal.com>

► Пусть у каждого будет игровой автомат, и тогда все будут в шоколаде. <http://burckina-faso.livejournal.com>

► Можно подумать, до Путина все было в шоколаде. Заброшенные деревни стали массово появляться даже не при Ельцине, а еще при СССР. <http://burckina-faso.livejournal.com>

Jak je vidět, autorky slovníku používají kombinované metody sémantizace ruských frazeologických neologismů pomocí českého

jazyka. Z výše uvedené škály možných ekvivalentů je to nejvhodnější definice v ruštině a její přesný (a kreativní) překlad do češtiny. Tento přístup je plně odůvodněn původním novým materiálem, který spadá do zorného pole olomouckých lexikografek. Při pečlivém prohlížení seznamu frazeologických jednotek, které si vybraly, lze jasně vidět, že většina z nich zcela objektivně nemá v češtině patřičné ekvivalenty, protože jsou zbrusu nové a originální. A v tomto případě je nejúčinnější právě ten přístup k ekvivalentnosti, který zvolily autorky.

Zde se autorky opírají o uznávaný princip dvojazyčné lexikografie, formulovaný jedním z nejvýznamnějších představitelů Leningradské lexikografické školy prof. L.V. Ščerbou, který psal, že při vytváření „výkladových cizojazyčných slovníků v mateřském jazyce studentů... se překlad slov může používat také ve všech případech, kdy to zjednodušuje interpretaci a žádným způsobem nepoškozuje kompletní znalosti skutečné povahy cizího slova” (Щербова 1974, s. 301). Tento princip se osvědčil při sestavování dvojazyčných slovníků jazyka spisovatelů, jejichž série byla založena prof. B.A. Larinem a jeho školou. Tento přístup již dávno přejal prof. W. Chlebda, zdůrazňující didaktickou účinnost výkladové dvojazyčné lexikografie (Chlebda 1984). „Wartość dydaktyczna” je ve skutečnosti jednou z klíčových hodnot překladové lexikografie, včetně frazeografie (Bogusławski 1976, s. 359).

K využití této metodiky přistupují olomoucké frazeoložky kreativně a snaží se o prezentaci širší škály českých ekvivalentů. Pokusíme se o jejich klasifikaci.

1. Ekvivalenty – rozšířené definice

[plný] абзац *hovor. iron. O čem-либо удивительном или возмутительном, выходящем за рамки обычного. — ❖ — O něčem, co přivádí do rozpaků, vyvolává podiv, co přesahuje všechny meze.*

кошмарить бабушку *žert. Создавать панику, пугать кого-либо. – ❖ – Dělat paniku, lekat někoho.*

просекать / просечь фишку *[в чём] hovor. Ponejt' samoe glavnoe, samuju suť явления. – ❖ – Rozumět něčemu, pochopit podstatu něčeho.*

кинуть / скинуть на мыло *roč. slang. Послать по электронной почте.* – ❖ – Poslat elektronickou poštou.

башню клинит (сорвало, снесло) [*у кого*] *zhrub. Кто-л. сошел с ума, ведет себя странно, глупо, неадекватно.* – ❖ – Někdo se zbláznil, chová se zvláště, hloupne.

белый и пушистый кто *iron. О ком-, чем-л. милом и приятном.* – ❖ – O někom, něčem milém a příjemném.

разливать / разлить по булькам *žert. slang. Разливать алкоголь на слух, с закрытыми глазами.* – ❖ – Rozlévat alkohol do sklenic rovnoměrně se zavřenýma očima, jen podle zvuku.

богатенький Буратино *žert. Шутливо о человеке, который в данный момент считает себя богатым; богатый человек.* – ❖ – O bohatém člověku, často ironicky.

забивать / забить гвозди айфоном. *Заниматься бесполезным делом, используя высокую квалификацию или талант для выполнения неквалифицированной и однообразной работы.* – ❖ – Mrhat talentem, zabývat se nekvalifikovanou prací s využitím vysoké kvalifikace.

запасаться / запастись попкорном *iron. С интересом ожидать развития событий.* – ❖ – Vyčkávat, jak se události vyvinou.

сладкая парочка. *Иронически о паре кого- или чего-л. (чаще – друзей или партнеров).* – ❖ – O dvojici obchodních partnerů nebo přátel, jejichž chování a způsoby jsou hodnoceny ironicky.

отрашивать / отрастить дзен *iron. Стать спокойным, равнодушным; не реагировать на проблемы, сложные ситуации.* – ❖ – Stát se lhostejným, nereagovat na problémy.

жаба душит кого *hovor. žert. О проявлении жадности, скупости.* – ❖ – O lakomém člověku.

из меха чебурашки (чебурашек) что *žert. О верхней одежде из искусственного меха.* – ❖ – O oděvu z umělé kožešiny.

Нигерия в снегу (снегах) *iron. Негативно или иронически о России.* – ❖ – Negativně nebo ironicky o Rusku.

ноги из подмышек (от ушей) [растут] *у кого hovor. О девушке с красивыми длинными ногами.* – ❖ – O dívce s krásnými, dlouhými nohama.

V nezbytných případech takové ekvivalenty nereprodukuje ruskou (rozšířenější) definici, ale nabízejí její kompaktnější verzi:

танцевать с бубном *žert. Выполнять сложные манипуляции с чем-л., хлопотать вокруг чего-л., что не должно вызывать подобных проблем.* – ❖ – Snažit se překonat překážky, běhat kolem něčeho.

крылатая демократия *iron. Термин, отражающий диссонанс между идеей о распространении демократии и гуманитарных ценностей, которой на словах придерживаются многие политические лидеры.* – ❖ – Rozpor mezi proklamovanými idejemi demokracie a reálným chováním.

средняя температура по больнице. *О чем-либо среднем, усредненном (часто о том, где средние показатели невозможны).* – ❖ – O něčem průměrném.

V jiných případech vyžadovaly některé definice v češtině upřesnění pomocí patřičných lexikálních ekvivalentů, srov.:

мочить в сортире (сортирах) *hovor. zhrub. Беспощадно расправляться с кем-либо.* – ❖ – Surově trestat, zabíjet.

крутить (двигать, заряжать) динамо (динаму) кому *hovor. Обманывать кого-либо, не выполнять обещания.* – ❖ – Podvádět někoho, neplnit své sliby.

разбор полётов *iron. Критика, ругань, скандал.* – ❖ – Podrobné probírání něčích chyb, hádka.

наивный чукотский юноша *žert. Глупый, наивный, недальновидный человек.* – ❖ – Naivní člověk, hlupáček, naivka.

V posledním uvedeném případě lexikální složka doplňuje kvótu expresivity nedostatečně zdůrazněnou v definici, která je zakotvena ve frazeologické jednotce výchozího jazyka. Taková kompenzace samozřejmě není vždy možná – zejména v případech slangových obscénních výrazů s výraznou obrazností a zvláštním nábojem negativně ironické expresivity, například:

кто [выглядит] как жопа из кустов *hrub. О ком-либо некрасивом.* – ❖ – O tom, kdo vypadá špatně.

Každý český rodilý mluvčí a bohemista by souhlasil s tím, že doslovný překlad tohoto frazeologického neologismu (**vypadá jako prdel z keřů*) by narušil jeho neobvyklou sémantiku.

V této řadě je třeba zdůraznit případy, kdy jsou podrobné definice maximálně objasněny pomocí odpovídajícího komponentu – klíčového slova:

астрал. *Особое состояние погружённости в себя (в эзотерике).* – ❖ – Astrál, ponoření se do sebe.

выйти (уйти, вылететь) в астрал *žert.* Начать вести себя неадекватно. – ❖ – Být (úplně) mimo.

гештальт. *Образ, представление о чем-либо в сознании человека; стереотип.* – ❖ – Stereotyp.

незакрытый (незавершённый) гештальт. *Незавершённое важное, значимое дело или невыраженная эмоция, оказывающие влияние на психологическое состояние человека; неудовлетворённая потребность в чем-либо.* – ❖ – Neúspěch v minulosti mající vliv na psychický stav člověka.

закрывать/закрыть (завершать/завершить) гештальт *iron.* Закончить, завершить какое-либо важное дело; удовлетворить потребность в чем-либо. – ❖ – Úspěšně ukončit něco.

фен-шуй, феншуй. *Китайское эзотерическое учение о достижении гармонии с миром и самим собой путём гармонизации окружающего пространства по особым принципам.* – ❖ – Čínské učení fengshuí.

2. Ekvivalenty – lexikální definice

Funkci definic ve slovníku plní také lexikální ekvivalenty, které umožňují přesné vyjádření nejen sémantiky, ale také stylistického zabarvení interpretovaných frazeologických jednotek. Tento přístup je odůvodněn jak teoreticky, tak prakticky. Aktivně ho například užíval jeden z nejvýznamnějších představitelů frazeologie a dvojazyčné frazeografie A. V. Kunin, který formuloval teorii tzv. „souměřitelnosti frazeologických jednotek a slov“ a implementoval ji do svého základního anglicko-ruského frazeologického slovníku (Кунин 1984).

V olomouckém rusko-českém slovníku neologismů je snadné najít příklady takové „souměřitelnosti“:

бляха-муха *hrub.* Ругательство, чёрт побери! – ❖ – Sakra!

не айс *slang.* Плохо, посредственно. – ❖ – Blbě, mizerně, panic.

отбелывать / отбелить анус *zhrub. žert.* Заниматься глупым, бесполезным делом. – ❖ – Poflakovat se.

отбросить (откинуть) тапочки *hovor. žert.* Умереть, прекратить существование. – ❖ – Zemřít, přestat fungovat.

делать (гнуть) пальцы веером *slang.* Хвастаться (обычно своим богатством), вести себя агрессивно и высокомерно, зазнаваться. – ❖ – Vytahovat se.

кукурузу охранять *žert.* Сидеть без дела, заниматься ерундой, бездельничать. – ❖ – Flákat se, lenošit.

закатать в асфальт *hovor.* Убить, уничтожить. – ❖ – Zabít, zničit.

ночная бабочка *slang. žert.* О проститутке. – ❖ – Prostitutka.

3. Ekvivalenty – stabilní slovní spojení neobrazného typu

под балдой *кто hovor.* В состоянии опьянения. – ❖ – V opilosti, v podnapilém stavu.

прошито в бюсе *что žert.* Заложено в характере что-либо. – ❖ – Je v cí povaze co.

Вася Пупкин *hovor.* нарицательное имя, используемое для обозначения неизвестной, анонимной или произвольной личности; обычный человек, простак. – ❖ – Obyčejný, prostý člověk.

(целый, сплошной) геморрой *zhrub.* Проблемы, трудности. – ❖ – Obrovský problém.

наживать / нажить (искать / найти, устраивать / устроить) себе геморрой *zhrub.* Создавать себе проблемы, сталкиваться с трудностями по своей вине. – ❖ – Setkat se s problémy.

накрыть / накрывать поляну *hovor. žert.* Накрыть стол с выпивкой и закуской, организовать застолье, банкет. – ❖ – Uspořádat banket.

по ящику *hovor.* По телевизору. – ❖ – V televizi.

4. Ekvivalenty – rozšířené definice plus ustálená spojení obrazného nebo neobrazného typu

запасной аэродром. *Место, предназначенное для отхода или побега в случае возникновения проблемной ситуации.* – ❖ – Funkce nebo prestižní místo, které má úřední osoba v záloze pro případ, že ji propustí nebo bude muset abdikovat; náhradní řešení.

есть кефир вилкой *žert.* Быть на диете; есть мало. – ❖ – Držet dietu, jíst málo.

искать пятый угол в круглой комнате *žert.* Заниматься бессмысленным делом. – ❖ – Zabývat se nesmyslnou prací, hledat včerejší den.

5. Ekvivalenty – ustálená spojení (resp. frazeologické jednotky)

портить / испортить карму кому. *Ухудшить судьбу, жизнь кого-либо.* – ❖ – Kazit něčí karmu.

топтать кнопки *roč. slang. Нажимать на клавиатуру компьютера или другого электронного устройства.* – ❖ – Mačkat tlačítka.

по барабану (до барабана) кому что *zhrub. Кому-л. безразлично что-л.* – ❖ – Je fuk někomu něco.

рубить / срубить (стричь / настричь) капусту *slang. Заработать, получить много денег.* – ❖ – Nacpat si kapsu.

быть в шоколаде *slang. žert. Оказаться в приятной, выгодной ситуации; о везении, благополучном стечении обстоятельств.* – ❖ – Být OK, být v pohodě.

[всё] шоколадно у кого *slang. žert. Всё отлично, всё хорошо у кого-л.; о везении, благополучном стечении обстоятельств.* – ❖ – (všechno) Je dobré, (všechno) klape.

бобик сдох *žert. Эмоциональное выражение разочарования.* – ❖ – Je to v háji.

гнездо демократии *iron. Иронично о Соединенных Штатах Америки.* – ❖ – Kolébka demokracie.

зомби-апокалипсис. *Нашествие зомби; конец света.* – ❖ – Konec světa, útok zombie.

всемирная паутина. *Интернет; глобальная гипертекстовая система, использующая Интернет в качестве транспортного средства.* – ❖ – World Wide Web, web, síť.

Zvláštní případ je, když je frazeologický ekvivalent – amerikanismus doplněn rozšířenou českou definicí:

мозговая атака. *Метод поиска решения проблемы или задачи путем интенсивного группового обсуждения.* – ❖ – Brain storming; spojení sil nejchytřejších lidí pro řešení nějakého problému.

Zřídka, ale trefně autorky využívají doslovný překlad ruských frazeologických jednotek. Takový je výraz *зелёные человечки* spojený s nedávnými událostmi a novým politickým statutem Krymu:

зелёные человечки *iron. Иронично о российских военных.* – ❖ – Zelení muži/človíci (o ruských vojácích). Výraz strukturně blízký, ale nemající tak ostrou politickou sledovanost *светлые человечки* není doslovně přeložen do češtiny, ale je sémantizován rozšířenou definicí, což pokládáme za oprávněné:

светлые человечки *iron. Иронично о слишком оптимистично настроенных, добрых, но глупых и любящих поучать других людей.* – ❖ –

O hodných, často hloupých, příliš optimistických lidech, kteří rádi poučují druhé.

Shrneme-li přehled frazeologických ekvivalentů ve slovníku L. Stěpanové a M. Dobrové, můžeme si položit otázku: proč rozšířené výkladové definice kvantitativně převládají nad jejich ostatními typy, známými v teorii a praxi překladu?

Odpověď na tuto otázku je do značné míry zdůvodněna specifikem jazykového materiálu, který se stal předmětem popisu olomouckých slavistů. Vždyť frazeologické neologismy blíže příbuzných slovanských jazyků, převzaté ze společného cizojazyčného zdroje, obsahují mnohem větší rozdíly a specifčnosti než lexikální vypůjčky (Szczepańska 2004).

Frazeologické neologismy vzniklé v živé řeči (slangu, běžně mluvené ruštině, dialektech), – dokonce i tak jednoduché jako ruský výraz *жизнь налаживается*, – se velmi těžce podrobují ekvivalentizaci, protože obvykle procházejí složitou a specifickou fází dynamického vývoje (Федосов 2010). L. Stěpanova a M. Dobrova, které překonaly i nepřekonatelné obtíže, nabídly českému čtenáři originálního průvodce ruskou neologií a přesvědčivě dokázaly, že frazeologické „nepřeložitelné“ je v zrcadle dvojjazyčné lexikografie přeložitelné.

Skróty

PRSP 2014 *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych.* Tom zbiorczy *Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego* (z. 1–5), red. Wojciech Chlebda, Opole.

НКРЯ *Национальный корпус русского языка.* Online: <http://www.ruscorpora.ru>.

Literatura

Bogusławski A., 1976, *O zasadach rejestracji jednostek języka*, „Poradnik Językowy” 8, s. 356–364.

Hesch M., 1977, *Zur Übersetzung von Phraseologismen*, „Fremdsprachen”, № 3 (17), s. 176–184.

Chlebda W., 1984, *Nad koncepcją przekładowego słownika objaśniającego*, „Studia i Materiały WSP w Zielonej Górze XV. Filologia Rosyjska” 3, s. 203–212.

Chlebda W., 2011, *Poszukiwanie odpowiedników przekładowych: punkty wyjścia*. [w:] *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*, red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 7–17.

Kammer G., 1985, *Probleme bei der Übersetzung von phraseologischen Einheiten aus dem Russischen ins Deutsche (anhand von Werken V.F. Panovas)*. München (= Slavistische Beiträge, 183).

Kosta P., 1986, *Probleme der Švejk-Übersetzungen in den west- und südslavischen Sprachen. Linguistische Studien zur Translation literarischer Texte*. (= Specimina philologiae slavicae. Supplementband 13) München: Verlag Otto Sagner.

Piotrowski T., 2011, *Ekwiwalencja w słownikach dwujęzycznych*. [w:] *Na tropach translatów. W poszukiwaniu ekwiwalentów przekładowych*, red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 45–69.

Stěpánová L., Dobrova M., 2018, *Slovník ruských neologismů. / Словарь русских неологизмов*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Szczepańska E., 2004, *Internacjonalizacja a anglicyzmy w języku czeskim i polskim*, „Bohemistyka”, nr 2, s. 96–104.

Вальтер Х., Мокиенко В. М., Невзорова-Кмеч Е. А., Степанова Л., 2018, *Русская фразеология для поляков*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Влахов С., Флорин С., 1980, *Непереводимое в переводе*. Москва: „Международные отношения”.

Гольцекер Ю. П. 1971, *К вопросу о методах передачи идиоматических выражений в переводах с близкородственных языков*, „Вопросы фразеологии”, Вып. 4, s. 69–81.

Кунин А. В. 1984, *Англо-русский фразеологический словарь*. Изд. 4-е, переработанное и дополненное. Москва: Русский язык.

Мокиенко В. М., Степанова Л. И., Малински Т. 1995, *Русская фразеология для чехов*. Olomouc: vyd. Univerzity Palackého.

Райхштейн А. Д., 1980, *Сопоставительный анализ немецко-русской фразеологии*. М.: Высшая школа, 1980.

Федосов О., 2010, *»Жизнь налаживается«? К эволюции устойчивости фразеологических неологизмов*. [In:] *Phraseologische Studien. Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie*, red. Dana Baláková, Harry Walter, Greifswald, s. 133–142.

Щерба Л. В., 1974, *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград.

Lubomír HAMPL

Uniwersytet Śląski

DOI: 10.14746/bo.2020.2.7

Różnice w czeskich i polskich przekładach na przykładzie biblijnego reprezentanta awifauny – żurawia

Keywords: interpretation, picture and biblical symbolism, translation, language's equivalence and synonymous lexical units.

Słowa kluczowe: przekład, translacja i tłumaczenie, obraz i symbolika biblijna, ekwiwalencja językowa i synonimiczna bliskoźnaczność leksykalna.

Abstract

In this article, based on sixteen various biblical translations (eight Czech and eight Polish) exclusively referring to two Old Testament verses, the author tries to present the translational differences in avifauna paying special attention to its representative – a crane. The author focuses on various aspects of translational differences both interlinguistic and interlinguistic as well as on the established image and the deep-rooted symbolism of the described representative of the semantic category of fowl, which is the lexically basic crane.

W niniejszym artykule autor na podstawie szesnastu zaprezentowanych różnorodnych wersji przekładów biblijnych (ośmiu czeskich i ośmiu polskich) dotyczących wyłącznie dwóch starotestamentowych wersetów (Iz 38,14 i Jr 8,7) podejmuje próbę pokazania różnic translacyjnych z zakresu awifauny, zwracając szczególną uwagę na jej przedstawiciela *żurawia*. Autor zwraca uwagę na różnorodne aspekty zarówno wewnątrzjęzykowe, jak i na międzyjęzykowe różnice translacyjne oraz na utrwalony obraz i zakorzenioną symbolikę opisywanego reprezentanta kategorii pojęciowej ptactwa, jakim jest bazowy leksem *żuraw*.

ŻURAW (łac. *Grus grus*) czes. *JERÁB popelavý* ‘duży ptak ba-gienny, z długimi nogami, długą, smukłą szyją; żyje w Eurazji, w Polsce rzadki’ (Dunaj 2001, s. 902–903); czes. *jeřáb* ‘velký pták s vysoký-ma nohama žijící na bažinách’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 121). Ptak ten należy do rodziny *Gruidae*, czes. *čeled’ jeřábovití*. Najbar-

dziej znani przedstawiciele z tej rodziny to: *jeřáb popelavý* (*Grus grus*) i *jeřáb panenský* (*Grus/Anthropoides vigro*) – żuraw stepowy. Żuraw jest jednym z największych ptaków żyjących w Ziemi Świętej. Jego skrzydła mają rozpiętość 2,1 m, a w pozycji stojącej ptak ten osiąga wysokość 1,2 m. Jest to ptak brodzący, który żywi się żabami, rybami i owadami. Z tego też powodu – jak podkreśla *Słownik tła Biblii* – chociaż przedstawiciel ten reprezentujący awifaunę (por. hebr. 'āgūr [h-5693]) nie znajduje się bezpośrednio w wykazie ptaków zakazanych do konsumpcji, to jednak Żydzi uważali żurawia za zwierzę nieczyste (por. Packer, Tenney 2007, s. 182). Żurawie są najpiękniejsze w porannej mgłę, ponieważ wyglądają wtedy jak przysłowiowe „ptasie katedry“ (Kruszona 2008, s. 79).

Zgodnie z tendencją dotyczącą zaproponowania dokładnej analizy językoznawczej i przyjętej strategii, jaką pragnę przedstawić (patrz 21 punktów w końcowej części artykułu), żaden z autorów powstających dziś prac translologicznych (por. Tabakowska 2001, 2008, 2009; Brzozowski 2011; Lipiński 2004, 2006; Stěpanova 2009; Bednarczyk 2008; Hejwowski 2006; Majkiewicz 2008; Grygová 2010; Zehnalová 2010; Baláková 2007; Kufnerová 2009) nie może pozostać obojętny wobec kluczowego dla przekładu problemu, jakim jest ekwiwalencja.

W przeprowadzonej przeze mnie analizie językowej, dotyczącej szesnastu przebadanych przekładów *Pisma Świętego* (ośmiu czeskich i ośmiu polskich)¹, odnalazłem tylko dwa wersety biblijne (Iz 38,14 i Jr 8,7), w których pojawia się jeden z ważnych przedstawicieli awifauny, czyli bazowe wyrażenie *żuraw* (czes. *jeřáb*). W związku z tym

¹ Do analizy wykorzystałem dwa staroczeskie przekłady *Pisma Świętego*: **BK** (Bible kralická 1613), **BO** (Bible olomoucká 1417) i sześć współczesnych czeskich tłumaczeń *Biblii*: **ČEP** (Český ekumenický překlad), **ČSP** (Český studijní překlad), **B21** (Bible překlad 21. století), **PNS** (Překlad nového světa), **JB** (Jeruzalémská bible), **SNC** (Slovo na cestu). Z polskojęzycznych *Biblii* przebadalem dwie staropolskie: **BG** (Biblia Gdańska 1632) i **BJW** (Biblia Jakuba Wujka 1599) oraz sześć przekładów współczesnych: **NBG** (Nowa Biblia Gdańska), **BT** (Biblia Tysiąclecia), **BWP** (Biblia Warszawsko-Praska), **BW** (Biblia Warszawska), **BP** (Biblia Poznańska), **PNS** (Przekład Nowego Świata).

zdecydowanie warto byłoby temu ptakowi poświęcić trochę uwagi, miejsca i czasu oraz spróbować dokładnie prześledzić, w jaki sposób zostały przetłumaczone te dwa wersety biblijne, uwzględniając szczególnie zastosowane i wykorzystane ptasie nazewnictwo, jakie znajduje się w tych dwóch fragmentach biblijnych.

Pierwszy przykład, w którym spotykamy się z wykorzystanym ekwiwalentem językowym w postaci przetłumaczonego leksemu *żurawia* (czes. *jeřába*) – jako jednego z przedstawicieli kategorii pojęciowej ptactwa – dotyczy *Księgi Izajasza* (Iz 38,14), zaliczanej do kanonu ksiąg prorockich *Starego Testamentu*. W 38 rozdziale księgi prorockiej, zwłaszcza w wersecie 14 odczuwalne jest nawiązanie do głosu ptaków, które zostały – jak zauważyłem na podstawie szczegółowej analizy – różnie przetłumaczone. Opisane zostało wołanie biblijnego króla Ezechiasza po uzdrowieniu z choroby, gdzie – jak możemy się domyślać – został wyrażony jednocześnie stan duchowy narodu wybranego. Głosy niektórych ptaków – traktowane w kategoriach pojęciowych „wzór dla ludzi”, jak np. głos *jerzyka*, *żurawia* lub *gołębia*, brzmiały w uszach człowieka smutno (Ryken, Wilhoit, Longman 1998, s. 846), co również zostało odnotowane w czeskim komentarzu biblijnym:

[...] kde trpitel přirovnává své vzdechy k pištění rorejsů a jeřábů, a kvilivý hlas hrdliček či holubic připomíná sténání trpícího člověka před smrtí (*Výklady IV* 1998, s. 141).

Natomiast czeskojęzyczny *Biblický slovník* skupia się na fragmencie Iz 38,14: *mluví o lkavém, úzkostlivém pipání mlád'at* (Novotný 1992, s. 830). Przedstawiany fragment – jak podkreśla *Encyklopedia Biblijna* – wspomina o hałasliwości zaprezentowanych ptaków (Achtmeier 2004, s. 1402). Dobrze ten fakt został odzwierciedlony w pierwszym analizowanym przykładzie, spośród przedstawionych poniżej wyekscerpowanych czeskich i polskich przekładów biblijnych (por. zwłaszcza wyrażenia pogrubione – profilujące żurawia – oraz podkreślone – eksponujące pozostałych przedstawicieli awifauny):

- (I) BK** *Jako řeřáb a vlaštovice pištěl jsem, lkal jsem jako holubice, oči mé zhůru pozdvižené byly. Pane, násilně trpím, ó prodlíž mi života.* (Prorocství Izaiáša proroka 38,14) – (tłum. BK 2009, s. 602).
- BO** *Jako ptáče vlastovičie tak budu volati, mysliti budu jako holubice. Zemdlile sta se oči moji vzhledající nahoru. Hospodine, násilně trpím, odpověz za mě.* (Izaiáš 38,14) – (tłum. BO 2009, s. 111).
- ČEP** *Jako rorejs a jeřáb, tak sípám, kvílím jako holubice, zemdlely mé oči upírající se na výšinu. Panovníku, jsem v tísní, zasad' se o mne!* (Izajáš 38,14) – (tłum. ČEP 2008, s. 719).
- ČSP** *Jako rorejs nebo jeřáb, tak sípu, lkám jako holubice, mé oči zeslábly hleděním vzhůru: Panovníku, jsem utištěn, zastaň se mě!* (Izajáš 38,14) – (tłum. ČSP 2009, s. 869).
- B21** *Kvílím jako drozd alebo rorejs, nařikám jako holubice, oči mi slábnou, jak vzhůru vyhlížím, stůj při mně, Pane, jsem sevřen úzkostí!* (Izajáš 38,14) – (tłum. B21 2009, s. 916).
- PNS** *Jako rorýs, bulbul, tak stále pípám; stále vrkám jako holubice. Mé oči ochable vzhlížely k výšině: „Jehovo, jsem utlačován. Zastaň se mne.“* (Iz 38,14) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online>).
- JB** *Jako vlaštovka pípám, sténám jako holubice, mé oči slábnou, jak se dívám vzhůru. Pane, jsem zmožen, přijď mi na pomoc.* (Izaiáš 38,14) – (tłum. JB 2009, s. 1354).
- SNC** *Nařikal jsem jako rorýs či jestřáb a sténal jako truchlíci holubice. Stále jsem vzhlížel k nebi, až mi začal slábnout zrak.* (Izajáš 38,14) – (tłum. SNC 2011, s. 822).
- BG** *Jako zóraw i jaskółka szczebiotalem, stękałem jako gołębica; oczy moje ku górze podniesione były, i rzekłem: Panie! gwałt cierpię, przedłuż mi żywota.* (Prorocstwo Izajaszowe 38,14) – (tłum. BG s. 574).
- BJW** *Jak młode jaskółcze, tak będę szczebiotał a będę stękał jako gołębica. Zemdlaly oczy moje, poglądając ku górze, Panie, gwałt cierpię, odpowiedz za mnie!* (Prorocstwo Izajaszowe 38,14) – (tłum. BJW 2000, s. 1527).
- NBG** *Kwililem jak zawodząca jaskółka, gruchałem jak gołębica; tęskno, ku górze zwracałem moje oczy, mówiąc: WIEKUISTY, pokrzep mnie, weź mnie w opiekę.* (Iz 38,14) – (<http://www.biblest.com.pl>).
- BT** *Jak pisklę jaskółcze, tak kwilę, wdycham jak gołębica. Oczy me słabną patrząc ku górze. Panie, cierpię ucisk: Stań przy mnie!* (Księga Izajasza 38,14) – (tłum. BT 1989, s. 881).
- BWP** *A ja jak jaskółka kwilę i wdycham jak gołębica. Oczy me wnoszę ku górze i proszę, byś się mną zajął i otoczył mnie swoją opieką.* (Iz 38,14) – (tłum. BWP 1997, s. 1465).

- BW** *Jak pisklę jaskółcze, tak świergotałem, gruchałem jak gołąb. Moje oczy zmęczone, zwrócone ku górze: Panie! Mękę cierpię, ujmij się za mną!* (Księga Izajasza 38,14) – (tłum. BW 2001, s. 784).
- BP** *Kwilę jak napadnięta jaskółka, jak gołąb wydaję westchnienia. Trwożnie poglądają me oczy ku górze. Jestem w udęce, o Panie! Przybądź mi z pomocą!* (Księga Izajasza 38,14) – (tłum. BP 2012, s. 1074).
- PNS** *Jak jerzyk, bilbil, tak kwilę; grucham jak gołąb. Moje oczy osłabły spoglądają ku wysokości: „Jehowo, jestem w udęce. Stań w mojej obronie.“* (Księga Izajasza 38,14) – (tłum. PNS 1997, s. 933).

W powyższych wyekscerpowanych tłumaczeniach biblijnych, skupiając się przede wszystkim na przeprowadzanej analizie leksykalnej, dostrzegłem pewne nieścisłości oraz istotne różnice, związane z szeroko rozumianym procesem przekładoznawczym. Polegają one przede wszystkim na tym, że w badanym wersecie spotykamy się z odmienną ilością przetłumaczonych ptaków. Raz mamy do czynienia z wyszczególnionymi dwoma ptakami (BO, JB, BJW, NBG, BT, BWP, BW i BP), a następnym razem z trzema przedstawicielami awifauny (BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, SNC, BG i PNS).

Zagłębiając się dokładniej w analizowany tekst biblijny, możemy dostrzec, że w tych tłumaczeniach, w których zostali wyszczególnieni tylko „dwaj” reprezentanci kategorii pojęciowej ptactwa, wymieniane są najczęściej następujące gatunki ptaków: czes. *vlaštovka* i *holubice* – pol. *jaskółka* i *gołębica*. W Biblii Jakuba Wujka (BJW) spotykamy się z niemal identyczną sytuacją, tylko mamy do czynienia z zmianą rodzaju gramatycznego (por. kognitywne uwarunkowania rodzaju żywotnego, opisane w pracy: Vondráček 2008). Zamiast *jaskółki* zostało wymienione *młode jaskółcze*, a w BT i BW zamiast wyrażenia *młode jaskółcze* zostało użyte *pisklę jaskółcze* (por. różnice w profilowaniu i obrazowaniu – Langacker 1987, 2003; Lakoff, Johnson 1988, Taylor 2001, 2007 – czyli nadawaniu przedmiotowi określonego kształtu). W czeskojęzycznym przekładzie Biblii Ołomunieckiej (BO) spotykamy się z analogiczną sytuacją, por. *ptáče vlastovičie*. Wczytując się dokładnie w zaprezentowane teksty, możemy w powyższym analizowanym wersecie również dopatrzeć się zamiany rodzaju gramatycznego jeszcze innego ptaka. Dotyczy to trzech polskoję-

zycznych przekładów (BW, BP i PNŚ), gdzie został wykorzystany kōhiponim *golqb* (rodzaj męski), a w pozostałych trzynastu przywoływanych tłumaczeniach – ośmiu czeskich i pięciu polskich (BK, BO, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BG, BJW, NBG, BT i BWP) – wszędzie mamy *gołębicę* (czes. *holubici*) – rodzaj żeński. Pragnę jednak podkreślić dosyć istotny fakt, że wspomniana zmiana rodzaju gramatycznego nie wpływa w najmniejszej mierze na symbolikę analizowanego ptaka, pochodzącego z rodziny *Columbidae*².

Natomiast spośród szesnastu analizowanych przekładów (Iz 38,14) z *żurawiem* spotykamy się tylko w czterech przekładach biblijnych – trzech czeskich i jednym polskim (por. BK, ČEP, ČSP i BG). Jednak trzeba również zwrócić tu uwagę na istotną różnicę, dotyczącą kolejności wymienianych ptasich ekwiwalentów językowych. W staroczeskim wydaniu *Biblii Kralickiej* (BK) i staropolskiej edycji *Biblii Gdańskiej* (BG) analizowany *żuraw* został wyprofilowany na *p i e r w s z y m* miejscu³, a we współczesnych dwóch tłumaczeniach: *Český ekumenický překlad* (ČEP) i *Český studijní překlad* (ČSP) został wymieniony na *d r u g i m* miejscu, spośród trzech nazw ptaków, znajdujących się w tym wersecie.

Jak już wspomniałem, w analizowanych czeskich i polskich tłumaczeniach biblijnych pojawiają się w każdym analizowanym wersecie albo trzy albo dwie nazwy gatunków ptaków, które zostały przetłumaczone na różny sposób⁴, w konsekwencji czego pojawiło się w czeskich przekładach aż siedmiu przedstawicieli kategorii pojęciowej ptactwa: czes. *jeřáb*, *vlaštovice*, *holubice*, *rorejs*, *drozd*, *bulbul* i *jestřáb*, a w polskich przekładach biblijnych tylko pięciu reprezentan-

² Problematykę zmiany rodzaju gramatycznego w przekładach biblijnych opisał Zdzisław Kempf w swoim artykule *Gołębica czy golqb?* (Kempf 1984, s. 335–341).

³ Na podstawie również innych przeprowadzonych analiz (por. Kossowska 1968, Kwilecka 2003, Kvas 1997) możemy stwierdzić, że *Biblia Kralicka* miała wpływ na ostateczny kształt tłumaczenia staropolskiej protestanckiej *Biblii Gdańskiej*.

⁴ Analizując nazwy ptaków zauważyłem, że niektóre nazwy przybierają postacie hipotetyczne, różniące się zastosowaną ekwiwalencją leksykalną. Szczególnie ten proces różnorodnie stosowanego nazewnictwa pojawia się na kartach *Biblii w Księ-*

tów: *żuraw*, *jaskółka*, *gołębica*, *jerzyk* i *bilbil*, zachowując również różną kolejność przytaczania poszczególnych przedstawicieli awifauny. Dla lepszego przybliżenia opisywanej problematyki należy stwierdzić, że w czeskich i polskich przekładach zostały wykorzystane następujące gatunki ptactwa:

Zest. 1 – *Księga Izajasza 38,14* – przetłumaczone ptasie ekwiwalenty

hebr. כָּרִים *sūs*⁵ (h-5483) – עֵגוּר *'āgūr*⁶ (h-5693) – יוֹנָה *yōnāh* (h-3123)

BK 1613/2009	<i>řeřáb</i> ⁷ – <i>vlaštovice</i> – <i>holubice</i>	(żuraw – jaskółka – gołębica)
BO 1417/2009	<i>ptáče vlastoviče</i> – <i>holubice</i>	(młode jaskółczę – gołębica)
		→ [brak żurawia]
ČEP 2008	<i>rorejs</i> – <i>jeřáb</i> – <i>holubice</i>	(jerzyk – żuraw – gołębica)
ČSP 2009	<i>rorejs</i> – <i>jeřáb</i> – <i>holubice</i>	(jerzyk – żuraw – gołębica)
B21 2009	<i>drozd</i> – <i>rorejs</i> – <i>holubice</i>	(drozd – jerzyk – gołębica)
		→ [brak żurawia]
PNS	<i>rorys</i> – <i>bulbul</i> – <i>holubice</i>	(jerzyk – bilbil – gołębica)
		→ [brak żurawia]
JB 2009	<i>vlaštovka</i> – <i>holubice</i>	(jaskółka – gołębica)
		→ [brak żurawia]

dze Kapłańskiej (Kpł 11,13–19; Pwt 14,11–20), czyli tzw. katalogu zwierząt „czystych i nieczystych”, w której przetłumaczone nazwy ptaków nie są pełnymi odpowiednikami. Warto również zauważyć, że w *Piśmie Świętym* w wyżej wymienionych przykładach zastosowano klasyfikację popularną, a nie naukową ptaków, o czym świadczyć może np. *nietoperz* (Kpł 11,19, Pwt 14,18), który, jak wiemy, nie jest ptakiem, ale jest ssakiem.

⁵ Jak zaznacza czeski *Biblický slovník*, analizując przede wszystkim leksykę z *Biblii Kralickiej* (BK 1613) „překlad hebr. *sūs* je nejistý” (Novotný 1992, s. 830) – tłumaczenie wyrazu hebr. *sūs* jest niepewne, co może mieć przełożenie na staropolski przekład *Biblii Gdańskiej* (BG 1632).

⁶ *Podręczny słownik hebrajsko-polski Starego Testamentu* tłumaczy hebr. wyraz עֵגוּר *'āgūr* jako ‘gatunek ptaka’, wyszczególniając dwóch konkretnych przedstawicieli awifauny, czyli jaskółkę oraz drozda, ale stawiając przy nich znak zapytania (Briks 2000, s. 251), co wskazuje na niełatwą identyfikację tego gatunku.

⁷ Pozostawiam oryginalną pisownię *řeřáb*, jaka znajduje się na kartach *Biblii Kralickiej* (tłum. BK 1613/2009, s. 602). Jest to staroczeska forma, por. również wyrażenia *řežáb* i *žeřav* (Holub, Kopečný 1952, s. 322) oraz *žeřáb* i *žeřáv* (ESJČ

SNC 2011	<i>rorys – jestřáb – holubice</i>	(jerzyk – jastrząb – gołębica)	
			→ [brak żurawia]
BG 1632/1964	<i>žóraw⁸ – jaskółka – gołębica</i>		
BJW 1599/2000	<i>młode jaskółczę – gołębica</i>		
			→ [brak żurawia]
NBG	<i>jaskółka – gołębica</i>		→ [brak żurawia]
BT 1989	<i>pisklę jaskółcze – gołębica</i>		→ [brak żurawia]
BWP 1997	<i>jaskółka – gołębica</i>		→ [brak żurawia]
BW 2001	<i>pisklę jaskółcze – gołąb</i>		→ [brak żurawia]
BP 2012	<i>jaskółka – gołąb</i>		→ [brak żurawia]
PNS 1997	<i>jerzyk – bilbil – gołąb</i>		→ [brak żurawia]

Tylko w dwóch, będących jednymi z najstarszych analizowanych tłumaczeń *Pisma Świętego* i pochodzących z początku XVII wieku, czyli czeskiej *Biblii Kralickiej* (1613) oraz polskiej *Biblii Gdańskiej* (1632), zachowano identyczny dobór słownictwa oraz – co jest bardzo ważne – zachowano także jednakową kolejność ptasich ekwiwalen-

1997, s. 222), które w późniejszym okresie dzięki głosce [j] przekształciły się w formę *jeřáb* ‘żuraw’. W językach słowiańskich obserwujemy zjawisko występowania *ž* w nagłosie tego leksemu, por. słowacki *žeriav*, pol. *żuraw*, ros. *журавль*, ser./chor. *žerav*, wywodzące się ze starosłowiańskiego *žeravъ* (ČES Rejzek 2001, s. 248), por. zjawiska asymilacji i desymilacji (Machek 1997, s. 222). Znane były także staroczeskie wyrażenia: *jerzab* (znajdujące się w encyklopedii Pavla Židka: *Liber viginti arcium* – czes. *Kniha dvacatera umění* – hasło nr 22), *rzerzab*, stosowane przez Claretusa w jego pracach (*Physiologiarius*, czes. *Fyziológář*; *Glossarius*, czes. *Glosář* i *Bohemarius*, czes. *Bohemář*; por. Hadravová 2008), oraz *řeřáb* (Komárek 2007, s. 80). *Staročeský slovník* podkreśla możliwość starosłowiańskich oboczności *jarębъ/jerębъ* oraz zmianę głoskową stł. *žeravъ* na *řeřáb*/*žeřáb* (Gebauer 1970, s. 632).

⁸ Pozostawiam pierwotną, oryginalną pisownię w formie leksemu *žóraw*, jaka znajduje się na kartach *Biblii Gdańskiej* (BG s. 574). Dotyczy to również staropolskiej pisowni *ó*. *Zóraw* – jak podaje SEJP – oznacza ‘krzyżec’ (Brückner 1927/1993, s. 666). Donośny, wibrujący, głęboki i dźwięczny głos mają właśnie żurawie, zwany jest on klangorem, czes. *troubivý hlas* (jako jednostajny, powtarzający się wysoko w powietrzu dźwięk ptactwa – najczęściej żurawi), który powstaje dzięki specjalnej budowie tchawicy, bardzo wydłużonej, tworzącej pętlę wewnątrz mostka (por. Szczepanowicz, Mrozek 2007, s. 152–153), dzięki czemu ptaki te są słyszalne na znaczną odległość.

tów językowych, por. sekwencję jednostek leksykalnych: czes. *řeřáb – vlaštovice – holubice* → pol. *żóraw – jaskółka – gołębica*, czego już nie możemy powiedzieć o pozostałych przedstawianych wersjach translacyjnych. W *Czeskim Przekładzie Ekumenicznym* (ČEP 2008, s. 719) i *Czeskim Przekładzie Studyjnym* (ČSP 2009, s. 869) pojawia się czwarty przedstawiciel kategorii pojęciowej ptactwa – czes. *rorejs* (pol. *jerzyk*), który występuje na pierwszym miejscu, w konsekwencji czego analizowany *žuraw* automatycznie przesuwa się tym razem na drugie miejsce. Trzeba podkreślić, że jerzyki to ptaki, które są często mylone z jaskółkami (por. domenę/fasetę/wyidealizowane modele kognitywne wyglądu; Langacker 1987, 1995, Wierzbicka 1999, Lakoff 1987), z którymi jednak nie są w ogóle spokrewnione (por. Hampl 2013, s. 89). W czeskim *Przekładzie Biblii XXI wieku* (B21 2009, s. 916) uwidacznia się piąty reprezentant ptaków – *drozd*, który występuje na pierwszym miejscu, a na drugim pojawia się czes. *rorejs* jako pol. *jerzyk*. W czeskim przekładzie PNS występuje szósty gatunek ptaka *bulbul* (pol. *bilbil*). W czeskojęzycznym współczesnym przekładzie *Pisma Świętego – Slovo na cestu* (SNC) została przez tłumaczy wykorzystana siódma nazwa ptaka – czes. *jestřáb*. Zawsze na ostatnim, trzecim miejscu w tych sześciu analizowanych czeskich tłumaczeniach (BK, ČEP, ČSP, B21, PNS i SNC) i jednym polskim przekładzie (BG) znajduje się leksem *holubice* jako odpowiednik polskiej *gołębicy*, który również pojawia się w kolejnych tłumaczeniach (BO, JB, BJW, NBG, BT, BWP) i zajmuje w nich nie trzecie, ale drugie miejsce, przy czym i tu jest to miejsce ostatnie, ponieważ w wersecie tym występuje dwóch reprezentantów omawianej kategorii pojęciowej (por. *pisklę/młode jaskółczę – gołębica*). W trzech polskojęzycznych tłumaczeniach (BW, BP i PNS) możemy zaobserwować zamianę rodzaju gramatycznego, ponieważ zamiast *gołębicy* został wykorzystany *gołąb*.

W czeskim przekładzie biblijnym *Slovo na cestu* (SNC 2011, s. 822) w analizowanym fragmencie *Pisma Świętego* (Iz 38,14) odnotowałem leksem *jestřáb* i uważam, że chodzi o „niekonsekwencję” lub o „niezamierzoną” pomyłkę w tłumaczeniu, a ściślej o literówkę

-st, tzw. *czeski bląd*, gdyż w języku czeskim słowo *jeřáb* oznacza ‘żurawia’, a *jestřáb* ‘jastrzębia’. Mamy do czynienia z dużą zbieżnością fonetyczną, w wyniku której jednak powstaje obraz zupełnie innych ptaków. Jak widać i na takie trudności muszą być tłumacze uwrażliwieni i w dużej mierze wyculeni. Z taką sytuacją natomiast nie spotykamy się już w drugim analizowanym wersecie biblijnym (Jr 8,7 – patrz przykład II).

Należy podkreślić, że we wszystkich szesnastu przeanalizowanych przekładach biblijnych (Iz 38,14) nazwy przedstawicieli kategorii pojęciowej ptactwa występują w postaci form liczby pojedynczej.

Drugi przykład (Jr 8,7) poddano również szczegółowej analizie, ze względu na to, że występuje w nim interesujący mnie szczególnie reprezentant ptaków – żuraw. Bliski Wschód stanowił tunel powietrzny dla wszystkich ptaków wędrownych (śpiewających, wodno-lądowych i drapieżnych), które przelatywały przez Palestynę w drodze do Afryki i z powrotem w trakcie jesienno-wiosennych migracji. Zachowanie niektórych ptaków zostało wykorzystane w Biblii do przekazania ważnej nauki moralnej. Potwierdzeniem tego jest omawiany fragment z proroczej *Księgi Jeremiasza* (Jr 8,7), w którym leksem *żuraw* jest bazą dla metafory odwzorowującej przyrodę i informującej o tym, że instynkt przedstawicieli różnych gatunków ptaków (zwłaszcza ptaków wędrownych) jest niezawodny w przeciwieństwie do postawy religijnej i braku posłuszeństwa narodu Bożego. Porównajmy, jak te kwestie zostały przedstawione w czeskich i polskich przekładach biblijnych (patrz przykład nr II):

- (II) **BK** Ješto čáp u povětrí zná nařizené časy své, a hrdlička i řeřáb i vlaštovice šetří času přiletu svého, lid pak můj nezná soudu Hospodinova. (Proroctví Jeremiáše proroka 8,7) – (tłum. BK 2009, s. 630).
- BO** Luňák na nebi poznal [na nebi] svůj čas. Hrdlicé a vlastovicé a čapek strěhli sů času přístie svého, ale lid můj nepoznal jest sůdu božieho. (Jeremiáš 8,7) – (tłum. BO 2009, s. 197).
- ČEP** I čáp na nebi zná svůj čas, hrdlička, vlaštovka a jeřáb dodržují čas svého přiletu, ale můj lid nezná Hospodinovy řády (Jeremjáš 8,7) – (tłum. ČEP 2008, s. 761).

- ČSP** I čáp na nebi zná svůj určený čas, hrdlička, vlaštovka i jeřáb zachovávají dobu svého přiletu, ale můj lid nezná Hospodinovo nařízení. (Jeremjáš 8,7) – (tłum. ČSP 2009, s. 913).
- B21** I ten čáp na nebi zná svá období, hrdlička, rorýs i drozd dodržují čas, kdy se mají stěhovat. Můj lid ale netuší, neví, co Hospodin nařídil. (Jeremiáš 8,7) – (tłum. B21 2009, s. 986).
- PNS** I čáp na nebesích – ten dobře zná své ustanovené časy; a hrdlička a rorýs a bulbul – každý dobře zachovává čas svého přiletu. Ale pokud jde o můj lid, ten nepoznal Jehovův soud. (Jr 8,7) – (tłum. <http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online>)
- JB** I čáp na obloze zná svůj čas, hrdlička, vlaštovka i jeřáb zachovávají dobu svého tahu. Ale můj lid nezná Jahvovo právo! (Jeremiáš 8,7) – (tłum. JB 2009, s. 1408).
- SNC** Dokonce i tažní ptáci jako jsou čápi, hrdličky, vlaštovky či jeřábi dobře vědí, kdy se mají vrátit, a každý rok ve stanovenou dobu přilétají. Avšak mému národu jsou má nařízení cizí. (Jr 8,7) – (SNC 2011, s. 894).
- BG** I bocian na powietrzu zna ustawione czasy swoje, i synogarlica, i żóraw, i jaskółka przestrzegają czasu przylecenia swego; ale lud mój nie zna sądu Pańskiego. (Proroctwo Jeremiaszowe 8,7) – (BG s. 601).
- BJW** Kania na powietrzu poznała czas swój, synogarlica i jaskółka, i bocian strzegły czasu przyszcia swego: a lud mój nie poznał sądu Pańskiego. (Proroctwo Jeremiaszowe 8,7) – (tłum. BJW 2000, s. 1591).
- NBG** Nawet bocian w przestworzach zna swoje pory; także synogarlica, jaskółka i żuraw przestrzegają czasu swojego przylotu – lecz Mój lud nie zna sądu WIEKUISTEGO. (Jr 8,7) – (<http://www.biblest.com.pl>).
- BT** Nawet bocian w przestworzach zna swoją porę, synogarlica, jaskółka i żuraw zachowują czas swego przylotu. Naród mój jednak nie zna Prawa Pańskiego. (Księga Jeremiasza 8,7) – (tłum. BT 1989, s. 918).
- BWP** Nawet bocian w przestworzach czas swój rozpoznaje, podobnie synogarlica, jaskółka i żuraw – wszystkie przestrzegają czasu swej wędrówki. Mój zaś lud nie chce uznać praw swojego Pana. (BWP 1997, s. 1535).
- BW** Nawet bocian w przestworzach zna swój czas, synogarlica, jaskółka i żuraw przestrzegają pory swojego przylotu, lecz mój lud nie chce znać prawa Pana. (Księga Jeremiasza 8,7) – (tłum. BW 2001, s. 824).
- BP** Nawet bocian w przestworzach zna ustalone swe pory, synogarlica, jaskółka i żuraw przestrzegają czasu swego przylotu, ale lud mój nie zna Prawa Jahwe. (Księga Jeremiasza 8,7) – (tłum. BP 2012, s. 1128).
- PNS** Nawet bocian na niebiosach dobrze zna swe wyznaczone czasy; również turkawka i jerzyk, i bilbil starannie przestrzegają czasu swego przylotu.

Lecz mój lud nie poznał sądu Jehowy (Księga Jeremiasza 8,7) – (tłum. PŃS 1997, s. 978).

W każdym przedstawionym czeskim i polskim przekładzie w *Księdze Jeremiasza* (Jr 8,7) znajdują się nazwy *czterech* reprezentantów kategorii pojęciowej ptactwa. Natomiast we wszystkich czeskich wersjach językowych odnotowałem łącznie aż *osiem* nazw gatunków ptaków: *čáp, hrdlička, jeřáb, vlaštovka, luňák, rorýs, drozd i bulbul*. W wersjach polskojęzycznych w tym samym badanym wersecie biblijnym (Jr 8,7) występuje również *osiem* gatunków ptaków: *bocian, synogarlica, żuraw, jaskółka, kania, jerzyk, turkawka i biblil*. Na podstawie przeprowadzonej analizy porównawczej należy powiedzieć, że nie pojawia się jednak w polskich przekładach biblijnych *drozd*, odnotowano zaś jeszcze inny gatunek ptaka – *turkawkę*, czyli zespół tłumaczy dokonujący przekładów *Pisma Świętego* zastosował tu różnorodną ptasią ekwiwalencję językową. Możemy stwierdzić, że w pięciu polskojęzycznych przekładach: w *Biblii Tysiąclecia* (BT 1989, s. 918), *Biblii Warszawskiej* (BW 2001, s. 824), *Biblii Poznańskiej* (BP 2012, s. 1128), *Biblii Warszawsko-Praskiej* (BWP 1997, s. 1535) i *Nowej Biblii Gdańskiej* (NBG), oraz w czterech czeskojęzycznych tłumaczeniach: w *Czeskim Przekładzie Ekumenicznym* (ČEP 2008, s. 761), *Českim studijním překládzie* (ČSP 2009, s. 913), *Jeruzalémskiej biblii* (2009, s. 1408) i *Slovie na cestu* (SNC 2011, s. 894) jest zgodność nie tylko pod względem używanego nazewnictwa, ale także w zakresie kolejności wymienianych gatunków ptaków, por. sekwencję używanych jednostek leksykalnych: pol. *bocian – synogarlica – jaskółka – żuraw* → czes. *čáp – hrdlička – vlaštovka – jeřáb*,⁹

⁹ W przekładach biblijnych w wielu miejscach występują przypisy, których celem jest zwykle wyjaśnienie jakiegoś elementu językowego lub kulturowego, który tłumacz traktuje jako potencjonalnie niezrozumiały dla czytelnika (por. Kizeweter 2009, s. 37). W przypisie czeskojęzycznego tłumaczenia (ČSP 2009, s. 913) istnieje wzmianka o tym, że oprócz *żurawia* może chodzić także o innego ptaka – *drozda*, czyli potwierdzałyby się przypuszczenia, że obecność opisywanej nazwy *żuraw* w tekstach biblijnych budzi wątpliwości, por. przekład pośredni – *Septuagintę*, która pomija ten termin (Szczepanowicz, Mrozek 2007, s. 152). Również *Wulgata* pomija wspomniany leksem.

czyli mamy tu do czynienia z *identycznym doborem* jednostek leksykalnych i *zgodną kolejnością* nazw ptaków. Jedyna różnica pomiędzy omawianymi dziewięcioma przekładami biblijnymi (ČEP, ČSP, JB, SNC, NBG, BT, BWP, BW i BP) polega na tym, że w czeskim współczesnym tłumaczeniu biblijnym *Slovo na cestu* (SNC 2011, s. 894) została użyta liczba mnoga, por. *čápi – hrdličky – vlaštovky – jeřábi* (pol. *bociany – synogarlice – jaskółki – żurawie*), a w pozostałych tłumaczeniach wszędzie została użyta liczba pojedyncza (por. poniższe zestawienie):

Zest. 2 – Księga Jeremiasza 8,7 – przetłumaczone ptasie ekwiwalenty
 hebr. חסידה *h^asida^h* (h-2624) – תור *tór* (h-8449) – סוס *sús* (h-5483) – עגור *'āgūr* (h-5693)

BK 1613/2009	<i>čáp – hrdlička – jeřáb – vlaštovice</i>	(bocian-synogarlica-żuraw-jaskółka)
BO 1417/2009	<i>Luňák – Hrdlicě – vlastovicě – čapek</i>	(kania-synogarlica-jaskółka-bocian) → [brak żurawia]
ČEP 2008	<i>čáp – hrdlička – vlaštovka – jeřáb</i>	(bocian-synogarlica-jaskółka-żuraw)
ČSP 2009	<i>čáp – hrdlička – vlaštovka – jeřáb</i>	(bocian-synogarlica-jaskółka-żuraw)
B21 2009	<i>čáp – hrdlička – rorýs – drozd</i>	(bocian-synogarlica-je-rzyk-drozd) → [brak żurawia]
PNS	<i>čáp – hrdlička – rorýs – bulbul – jerzyk – bilbil</i>	(bocian-synogarlica- → [brak żurawia])
JB 2009	<i>čáp – hrdlička – vlaštovka – jeřáb</i>	(bocian-synogarlica-jaskółka-żuraw)
SNC 2011	<i>čápi – hrdličky – vlaštovky – jeřábi</i>	(bociany-synogarlice-jaskółki-żurawie)
BG 1632/1964	<i>bocian – synogarlica – žoraw – jaskółka</i>	
BJW 1599/2000	<i>Kania – synogarlica – jaskółka – bocian</i>	→ [brak żurawia]
NBG	<i>bocian – synogarlica – jaskółka – žuraw</i>	
BT 1989	<i>bocian – synogarlica – jaskółka – žuraw</i>	
BWP 1997	<i>bocian – synogarlica – jaskółka – žuraw</i>	
BW 2001	<i>bocian – synogarlica – jaskółka – žuraw</i>	
BP 2012	<i>bocian – synogarlica – jaskółka – žuraw</i>	
PŃS 1997	<i>bocian – turkawka – jerzyk – bilbil</i>	→ [brak żurawia]

Z analogiczną sytuacją – zachowaną identyczną kolejnością przytaczanych nazw ptaków – spotykamy się w tłumaczeniu czeskiej *Biblii Kralickiej* (BK 2009, s. 630) i polskiej *Biblii Gdańskiej* (BG s. 601): pol. *bocian* – *synogarlica* – *żuraw* – *jaskółka* → czes. *čáp* – *hrdlička* – *řeřáb* – *vlaštovice*. Po przeprowadzonej szczegółowej analizie leksykalnej, podczas której porównaliśmy oddzielnie czeskie przekłady i oddzielnie polskie przekłady biblijne, zauważyliśmy również rozbieżności w grupie czeskich przekładów pomiędzy BK i ČEP+ČSP+JB+SNC, a także w grupie polskich przekładów między tłumaczeniami BG i NBG+BT+BWP+BW+BP, które polegają na tym, że ostatnie dwie nazwy ptaków zmieniają kolejność, czyli raz analizowany *żuraw* jest na przedostatnim, t r z e c i m miejscu: *bocian* – *synogarlica* – *żuraw* – *jaskółka* (czes. *čáp* – *hrdlička* – *jeřáb* – *vlaštovka*), a następnym razem zmienia swoje miejsce: *bocian* – *synogarlica* – *jaskółka* – *żuraw* (czes. *čáp* – *hrdlička* – *vlaštovka* – *jeřáb*) i znajduje się na ostatnim, c z w a r t y m miejscu. W czeskim przekładzie *Biblii XXI wieku* (B21) na przedostatnim i ostatnim (trzecim i czwartym) miejscu pojawia się zaś: *rorys* – *drozd*. Natomiast w czeskojęzycznej *Olomouckiej biblii* (BO) i polskojęzycznej *Biblii Jakuba Wujka* (BJW) pojawia się nowy gatunek ptaka: czes. *luňák* – pol. *kania*, który występuje na pierwszym miejscu. Ta zbieżność translologiczna polega na tym, że oba przekłady niewątpliwie wzorowały się bezpośrednio na łacińskiej *Wulgacie*¹⁰. W polskim wydaniu *Biblii* w przekładzie *Jakuba Wujka* z 1599 roku (BJW) i czeskim wydaniu *Biblii Olomunieckiej* z 1417 roku (BO) nie została wykorzystana nazwa *żuraw*, natomiast zamiast niego występuje *bocian* i znajduje się na ostatnim, czwartym

¹⁰ W celu łatwiejszej orientacji w wywodzie o wpływie przekładów pośrednich, jakim jest *Wulgata*, przytaczam łaciński tekst sporządzony przez świętego Hieronima: *mīlvus in caelo cognovit tempus suum turtur et hirundo et ciconia custodierunt tempus adventus sui populus autem meus non cognovit iudicium Domini*. Tekst ten wskazuje na to, jak czeska *Biblia Olomuniecka* (BO) i polska *Biblia Jakuba Wujka* (BJW) wzorowały się na *Wulgacie*, zwłaszcza w zakresie tłumaczenia nazw ptaków, por. wyrazy wytłuszczone oraz zastosowaną ich kolejność w omawianym wersecie.

miejscu, a w pozostałych czternastu analizowanych tłumaczeniach (BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BG, NBG, BT, BWP, BW, BP i PNŚ) wspomniany *bocian* (czes. *čáp*) jest zawsze wymieniany na początku, czyli na pierwszej pozycji, rozpoczynającej wyliczanie ptaków w tym wersecie. Nowy gatunek ptaka pojawia się również w jednym czeskim i polskim tłumaczeniu biblijnym: PNS i PNŚ. Chodzi o *bilbila* (pol. *bulbul*), który znajduje się na ostatnim, czwartym miejscu. Spośród przeanalizowanych szesnastu wersji językowych (ośmiu czeskich i ośmiu polskich) *żuraw* (czes. *jeřáb*) nie został uwzględniony w pięciu przekładach biblijnych – trzech czeskich (BO, B21 i PNS) oraz dwóch polskich (BJW i PNŚ).

Zauważyłem również, że we wszystkich ośmiu czeskich oraz ośmiu polskich analizowanych tłumaczeniach, mimo że nie jest zachowana kolejność nazw gatunkowych, to jednak zachowana jest ich ekwiwalencja językowa w postaci hiponimicznych leksemów jako *j e d n o s t e k n i ż s z e g o r z ę d u*: pol. *bocian*, *synogarlica*, *żuraw*, *jaskółka*, *jerzyk*, *drozd*, *kania* i *bilbil* – czes. *čáp*, *hrdlička*, *jeřáb*, *vlaštovka*, *rorys*, *drozd*, *luňák* i *bulbul*, czyli nie pojawia się hiperonim *ptak*, jak to ma miejsce w niektórych innych wersetach biblijnych (por. Kpł 14,4; 5; 6; 7; 49; 50; 51; 52; 53; Hi 40,29[24]; Ps 102,8; 104,17; Prz 7,23; 26,2), w których występują oboczności *wróbel* – *ptak* (por. Hampl 2011, s. 241–255), gdzie wyraz *ptak* jest postrzegany jako *j e d n o s t k a w y ż s z e g o r z ę d u*. Nie spotykaliśmy się również podczas przeprowadzonej analizy dotyczącej *Księgi Jeremiasza* (Jr 8,7) z sytuacją, w której by występowało *binominalne* tzw. *dwuczłonowe/dwuimienne nazewnictwo*, jakie czasami pojawia się w niektórych przekładach biblijnych, np. *kania ruda*, *kania czarna*, *orzeł morski*, *sęp kasztanowaty*, *sęp czarny*, *sęp górski*, *sęp biały*, *sowa uszata* itd.

Eksperti biblijni uważają (Douglas 1996, s. 1163; Novotný 1992, s. 1217; Ryken, Wilhoit, Longman 1998, s. 846; Bowker 2005, s. 267), że znajdujące się w niniejszych dwóch analizowanych wersetach (Iz 38,14 i Jr 8,7) hebrajskie słowo *‘ágûr* עֲגוּר [h-5693] powinno być tłumaczone jako *żuraw* (czes. *jeřáb*), a hebr. *sûs* סוּס [h-5483] (biorąc

pod uwagę sposób śpiewu) jako *jaskółka* (czes. *vlaštovka*), chociaż niektórzy badacze sądzą, że hebr. *sūs* może oznaczać *jerzyka* (Packer, Tenney 2007, s. 186), co potwierdzałyby także omawiane fragmenty tłumaczeń, gdzie zamiast *jaskółki* używane są ekwiwalenty w postaci *jerzyków*, a zamiast *żurawi* wymieniane są *bilbile*¹¹.

W niniejszym artykule chciałem zwrócić uwagę na istotne czynniki, które powinny być uwzględniane w każdym procesie translacyjnym i przeprowadzanej krytycznej ocenie tekstu. Chodziło mi o to, aby uwaga tłumaczy była skoncentrowana na następujących zagadnieniach, wynikających z tzw. „translatologicznego rachunku sumienia” (Lipiński 2006, s. 137–138). Przedmiotowe zagadnienia przedstawiam w zmodyfikowanej wersji, przystosowanej do potrzeb analizy niniejszych czeskich i polskich przekładów biblijnych. Godne zastanowienia są poniższe kwestie:

- czy i l o ś ć przetłumaczonych nazw zwierząt (w naszym przypadku ptaków) w każdym omawianym wersecie biblijnym jest we wszystkich czeskich i polskich wersjach językowych jednakowa,
- czy istnieją p r o b l e m y z t ł u m a c z e n i e m niektórych nazw zwierząt/ptaków,

¹¹ **Bilbile** (*Pycnonotidae*) należą do rodziny małych lub średniej wielkości ptaków wróblowatych, a w świetle najnowszych badań ornitologicznych najbardziej spokrewnione są z pokrzewkowatymi (*Sylviidae*), skowronkami (*Alaudidae*), jaskółkami (*Hirundinidae*) oraz nektarnikami (*Nectariniidae*) (por. Svensson 2012, s. 358), chociaż mylone są z drozdami. Występują na Bliskim Wschodzie, Półwyspie Arabskim i w Afryce. Żyją w gorących południowych biotopach i są towarzyskie, żwawe i głośne. Mają krótką szyję, krótkie skrzydła i długi ogon. W wielu przekładach biblijnych hebr. słowo עֵינִיב *‘āgūr* (h-5693) zostało przetłumaczone jako *żuraw* (BK, ČEP, ČSP, JB, SNC, BG, NBG, BT, BWP, BW, BP), lecz król Ezechiáš podaje, że ten ptak piszczy, szezebiocze, kwili, czego nie można odnieść do głębokiego, wibrującego i przenikliwego klangoru (klangorowego dźwięku), tubalnego trąbienia żurawia. Dłatego niektórzy tłumacze (PNS, PŃS) zastosowali inny leksem *bilbil* (czes. *bulbul*), którego głos jest fletowy (w odróżnieniu od trąbiącego, przenikliwego i bucząco-wyjącego głosu żurawia). Wydawane dźwięki *bilbilów* opisywane są jako kombinacja piszczenia z ćwierkaniem oraz szezebiotania z świergotaniem.

- czy we wszystkich analizowanych tłumaczeniach biblijnych została zachowana taka sama k o l e j n o ś ć przytaczania nazw zwierząt/ptaków,
- czy w czeskich i polskich przekładach biblijnych zostały wymienione jednakowe zwierzęta (ten sam gatunek, rodzaj, rodzina, rząd, gromada, typ itd.), czy zachowana jest w ł a ś c i w a t a k s o n o m i a zoologiczna,
- czy w analizowanych czeskich i polskich tłumaczeniach pojawiają się s y n o n i m i c z n e, czyli pod względem semantyki bliskoznaczne określenia zwierzęce,
- czy w przekładach jest zachowana k a t e g o r y z a c j a, czyli czy są stosowane odpowiednio nadrzędne i podrzędne wyrażenie leksykalne (hiponimy i hiperonimy względnie kohiponimy),
- czy nazewnictwo różnorodnych przedstawicieli kategorii pojęciowej ptactwa reprezentujące dany rodzaj powiązań semantycznych zostało u h i e r a r c h i z o w a n e pod względem stopnia „o g ó l n o ś c i” i „k o n k r e t n o ś c i”,
- czy w procesie tłumaczenia uwzględniono hierarchizację elementów komunikatu (na wszystkich poziomach), odnoszących się do subiektywnej oceny dokonującego przekładu,
- czy pojawiają się wariacje w kategoryzacji „o g ó ł” – „s z c z e g ó ł”, dotyczące wyekscerpowanych hiponimicznych lub hiperonimicznych leksemów,
- czy proces tłumaczenia czeskich i polskich jednostek leksykalnych dotyczy swoistych przybliżeń aproksymacyjnych i formalno-estetycznej rekonstrukcji „ptasiej ekwiwalencji” w tekstach języka docelowego,
- czy jest zachowany (naturalny) r o d z a j b i o l o g i c z n y i g r a m a t y c z n y analizowanych nazw zwierząt, tłumaczonych na kartach *Biblii*,
- czy w badanych czeskich i polskich przekładach została zachowana ta sama l i c z b a (pojedyncza bądź mnoga),

- czy w niektórych fragmentach nie mamy do czynienia z k a l k a m i j ę z y k o w y m i,
- czy w niektórych analizowanych fragmentach *Pisma Świętego* zdarzają się o p u s z c z e n i a, zwłaszcza nazw ptaków,
- czy porównując czeskie i polskie przekłady biblijne spotykamy się z tzw. zerową ekwiwalencją bądź leksyką bezekwiwalentną,
- czy częściej w przekładach występuje jednoczłonowe lub dwuczłonowe/dwuimienne tzw. b i n o m i n a l n e n a z e w n i c t w o,
- czy i n n o w a c j e j ę z y k o w e poszerzają zasób leksykalny każdego języka i wpływają na obrazowe urozmaicenie tekstu,
- czy w analizowanych przekładach biblijnych (nawet w tej samej edycji) zdarzają się różnorodne z a p i s y g r a f i c z n e przedstawicieli kategorii pojęciowej ptactwa,
- czy mamy do czynienia z ujednoczeniem przekładu pod względem doboru słownictwa z zakresu tzw. h a r m o n i z a c j i l e k s y k a l n e j polegającej na redukowaniu liczby wykorzystywanych dubletów leksykalnych,
- czy przekłady pośrednie (gr. *Septuaginta* i łac. *Wulgata*) miały wpływ na tłumaczenie w językach narodowych,
- czy niektóre tłumaczenia są do siebie bardzo z b l i ż o n e (mają wspólną leksykę) oraz czy niektóre czeskie i polskie przekłady zdecydowanie się od siebie r ó ż n i ą i używają odrębnej terminologii.

Odpowiedzi na wszystkie wyżej postawione pytania znajdują się w tabeli nr 1.

Frekwencja analizowanego leksemu *žuraw* (czes. *jeřáb*) występującego w szesnastu przebadanych przekładach biblijnych (8 czeskich i 8 polskich) przedstawia się następująco:

- **dwa** razy w BK, ČEP, ČSP, BG;
- **jeden** raz w JB, SNC, NBG, BT, BWP, BW, BP;
- **zero** razy w BO, B21, PNS, BJW, PNs.

Tabela 1. Najważniejsze różnice translacyjne na przykładzie biblijnego reprezentanta awifauny – żurawia

Rodzaj tłumaczenia	Wykorzystana zwierzęca (ptasia) leksyka dotycząca <i>žurawia</i> , czes. <i>jeřába</i>	
	Iz 38,14 miejsce w wersecie (1) (2) (3)	Jr 8,7 miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)
BK (Kralická bible)	<i>řeřáb</i> (1)	<i>řeřáb</i> (3)
BO (Olomoucká bible)	ptáče vlastovičie (1), holubičě (2)	čapek (4)
ČEP (Český ekumenický překlad)	<i>jeřáb</i> (2)	<i>jeřáb</i> (4)
ČSP (Český studijní překlad)	<i>jeřáb</i> (2)	<i>jeřáb</i> (4)
B21 (Bible překlad 21. století)	drozd (1), rorajs (2), holubice (3)	drozd (4)
PNS (Překlad nového světa)	rorýs (1), bulbul (2), holubice (3)	bulbul (4)
JB (Jeruzalémská bible)	vlaštovka (1), holubice (2)	<i>jeřáb</i> (4)
SNC (Slovo na cestu)	rorýs (1), jestřáb (2), holubice (3)	<i>jeřábi</i> (4)
BG (Biblia Gdańska)	<i>žóraw</i> (1)	<i>žóraw</i> (3)
BJW (Biblia Jakuba Wujka)	młode jaskółczę (1) gołębi- ca (2)	bocian (4)
NBG (Nowa Biblia Gdańska)	jaskółka (1), gołębica (2)	<i>žuraw</i> (4)
BT (Biblia Tysiąclecia)	pisklę jaskółcze (1) gołębi- ca (2)	žuraw (4)
BWP (Biblia Warszawsko-Praska)	jaskółka (1), gołębica (2)	<i>žuraw</i> (4)
BW (Biblia Warszawska)	pisklę jaskółcze (1) gołąb (2)	<i>žuraw</i> (4)
BP (Biblia Poznańska)	jaskółka (1), gołąb (2)	<i>žuraw</i> (4)
PNs (Przekład Nowego Świata)	jerzyk (1), bilbil (2), gołąb (3)	<i>bilbil</i> (4)

Podsumowanie

Na zakończenie warto zwrócić uwagę jeszcze na utrwalony obraz żurawia (czes. *jeřáb*) i zakorzenioną symbolikę opisywanego reprezentanta kategorii pojęciowej ptactwa. Analizowany *žuraw*, podobnie jak *bocian*, symbolizuje wzniosłość, nieśmiertelność, szczęście, podróż, wędrówkę, taniec, wiosnę, poranek, deszcz, wyrocznie, wróżbę, pilność, czujność, bystrość, wścibstwo, ostrożność, długowieczność, żądzę, miłość, pobożność, miłosierdzie, wierność, czystość, dobrobyt, arystokracizm, zarozumiałość, snobizm, skąpstwo, głupotę, niezgrabność, paplanie, trajkotanie, zdradę, dobroduszość, sprawiedliwość, lojalność, inteligencję, mądrość, alfabet i poezję (Kopaliński 2001, s. 515). Cykliczne powroty żurawi na wiosnę do miejsca lęgu symbolizowały odrodzenie i dlatego żurawie stały się w chrześcijaństwie symbolem zmartwychwstania (Szczepanowicz, Mrozek 2007, s. 154). Dla wielu różnorodnych kultur, począwszy od Japonii¹² i Chin, a kończąc na cywilizacjach śródziemnomorskich, żuraw stanowił alegorię sprawiedliwości, długowieczności i troskliwej dobroci (Cirlot 2012, s. 459) oraz nieśmiertelności (Becker 2002, s. 106), a od czasów antycznych był symbolem czujności (czes. *bdělost* – łac. *vigilantia*; por. Royt, Šedinová 1998, s. 124). W średniowiecznej medycynie jaja żurawi służyły do sporządzania pigułek nieśmiertelności (Kobilelus 2002, s. 362). Już w czasach antycznych i średniowiecznych uważano żurawia za symbol wspomianej czujności (Forstner 1990, s. 251; por. bestiariusze i traktaty o symbolice zwierzęcej; Aviarius 2005, s. 138, rozdz. XLIV), ponieważ podczas nocnego odpoczynku jeden osobnik ze stada żurawi zawsze czuwa, trzymając w szponach podkurczonej nogi kamień. Jeżeliby żuraw zasnął, kamień wypadnie mu z łapy i obudzi go. Kamyk trzymany przez żurawia podczas nocnej straży w interpretacji chrześcijańskiej wskazuje na Chrystusa, a łapa to stan umysłu. Píše o tym S. Kobielus:

¹² Japończycy żurawia uważają za symbol szczęścia, który stał się także obok gałązki kwitnącej wiśni motywem dekoracyjnym sztuki japońskiej (por. Kruszona 2008, s. 77).

Kto czuwał nad sobą, ten miał w umyśle Chrystusa (Kobielus 2012, s. 163).

Z punktu widzenia chrześcijaństwa zaprezentowany żuraw „kromě bělosti symbolizuje lojalitu, dobrotu a pořádek v řeholním životě” (Cooperová 1999, s. 66). Arystoteles podziwiał żurawia za roztropność, a starożytni za wytrwałość podczas długich lotów. Jego charakterystyczne poruszanie się podczas tokowania i wykonywane ruchy określamy mianem *taniec żurawia* (czes. *jeřábí tanec*), który był w średniowiecznej Europie, zwłaszcza u Greków i Rzymian symbolem miłości i radości z życia (Becker 2002, s. 106). W mitologii greckiej Tezeusz wraz ze swymi towarzyszami, którzy uniknęli śmierci, wykonywał po powrocie na wyspę Delos *taniec żurawia* (gr. *geranikos*), naśladujący poruszanie się po skomplikowanych ścieżkach labiryntu, przy czym tancerz-przewodnik pociągał ich na stronę śmierci (w lewo) lub na stronę życia (na prawo). W Europie taniec ten przetrwał do XIX wieku i był wykorzystywany w rytuałach religijnych. *Taniec żurawia* wykonywano w niektórych kościołach podczas świąt Wielkanocnych.

Źródła

- Bible, Český studijní překlad Bible*. Stará a Nová smlouva přeložené z původních jazyků. Praha: Nakl. KMS, 2009, první souborné vydání.
- Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih). Český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2008.
- Bible, Překlad 21. století*. Přeloženo z hebrejštiny, aramejštiny, řečtiny. Praha: Vyd. Babilon, 2009.
- Bible Slovo na cestu*. Praha: Nakl. Česká biblická společnost, první vydání, 2011.
- Bible Svátá, Písmo svaté Starého a Nového zákona podle posledního vydání Kralického z roku 1613*. Praha: Česká biblická společnost, 2009.
- Jeruzalémská Bible – Písmo svaté* vydané jeruzalémskou biblickou školou Krystal OP, první české vydání. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2009.
- Staročeská bible drážďanská a olomoucká*. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. V/1 *Izaiáš-Daniel*. vydání první. Praha: Nakl. Academia AV ČR, 2009.
- Biblia to jest Cale Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z hebrajskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłómaczona*. Warszawa 1964.

- Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce, 2001.
- Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.* Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. Prymasowska Seria Biblijna, wydanie piąte. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio, 2000.
- Pismo Święte Stary i Nowy Testament w przekładzie z języków oryginalnych opracował zespół pod red. ks. Michała Petera (ST) i ks. Mariana Wolniewicza (NT)*, wydanie pierwsze – dodruk. Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech, 2012.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych opracował Zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich*, wydanie czwarte. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum, 1989.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu »Biblia Warszawsko-Praska«*. W przekładzie z języków oryginalnych opracował Kazimierz Romaniuk, Pierwszy Biskup Warszawsko-Praski. Warszawa: Towarzystwo biblijne w Polsce, 1997.
- Pismo Święte w Przekładzie Nowego Świata*. Przetłumaczono z New World Translation of Holy Scriptures z uwzględnieniem języków oryginału. Strażnica – Towarzystwo biblijne i traktatowe, 1997.

Literatura

- Achtemeier P.J., 2004, *Encyklopedia biblijna*. Prymasowska Seria Biblijna, wydanie trzecie poprawione. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.
- Baláková D., 2007, *Princíp ekvivalencie vo frazeológii*, [w:] *Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Editori D. Baláková, P. Durčo, I vydanie. Ružomberok: Vydavateľstvi Katolícké univerzity, s. 27–42.
- Becker U., 2002, *Slovník symbolů*. Z něm. přel. P. Patočka. Praha: Nakladatelství Portál.
- Bednarczyk A., 2008, *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bowker J., 2005, *Bible – ilustrovaný průvodce Starým a Novým zákonem*. Přel. i odpovědný red. Michal Janata, české vydání první. Praha: Ottovo Nakladatelství.
- Briks P., 2000, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*. Prymasowska Seria Biblijna, wydanie trzecie. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.
- Brückner A., 1927/1993, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Brzozowski J., 2011, *Stanąć po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Cirlot J.E., 2012, *Słownik symboli*. Przekład Kania I. Kraków: Znak.
- Cooperová J.C., 1999, *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů*. Přel. Allan Plzák, vydání první. Praha: Nakladatelství Mladá fronta.

- Douglas J.D., 1996, *Nový biblický slovník, první vydání*. Praha: Nakladatelství Návrat domů.
- Dunaj B. (red.), 2001, *Popularny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga.
- Filipec J., Daneš F., Mejstřík V. (red.) 2005, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, vydání 4. Praha: Nakladatelství Academia.
- Forstner D., 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Przeł. Zakrzewska Wanda, Pachciarek Paweł, Tyrzyński Ryszard. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Gebauer J., 1970, *Slovník staročeský*. Díl I [A–J], druhé nezměněné vydání. Praha: Academia, Nakladatelství Československé akademie věd.
- Grygová B., 2010, *Překlad odborného textu*, [w:] *Překlad a překládání*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, s. 203–214.
- Hadravová A., 2008, *Knih dvacatera umění mistra Pavla Židka část přírodovědná*, vydání první. Praha: Nakladatelství Academia.
- Hampel L., 2011, *Najistotniejsze podobieństwa i różnice przetłumaczonych hiperonimicznych i hiponimicznych wyrazów leksykalnych w przekładach czeskich i polskich wersektów biblijnych na wybranym przykładzie »ptak–wróbel«*, „Studia Slavica” XV, s. 241–255.
- Hampel L., 2013, *Świat awifauny w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (sowy i jaskółki)*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe ATH.
- Hejwoński K., 2006, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Holub J., Kopečný F., 1952, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic v Praze.
- [Http://www.biblest.com.pl](http://www.biblest.com.pl).
- [Http://biblia.apologetyka.com](http://biblia.apologetyka.com).
- [Http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online](http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online).
- Kempf Z., 1984, *Golębica czy gołąb?*, „Język Polski” LXIV, z. 5, s. 335–341.
- Kizeweter M., 2009, *Przepis na przypis – o przypisach na podstawie wybranych przekładów anglojęzycznej literatury pięknej na język polski*, [w:] *Jakość i ocena tłumaczenia*, red. A. Kopczyński, M. Kizeweter. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
- Kobielus S., 2002, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Kobielus S., 2005, *Fizjologia i Aviarium. Średniowieczne traktaty o symbolice zwierząt*. Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów.
- Kobielus S., 2012, *Lapidarium christianum. Symbolika drogich kamieni. Wczesne chrześcijaństwo i średniowiecze*, wydanie I. Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów.
- Komárek St., 2007, *Ptáci v Čechách v letech 1360-1890 aneb tajemství rytíře von Sacher-Masocha*, vydání I. Praha: Nakladatelství Academia.
- Kopaliński W., 2001, *Słownik symboli*. Warszawa.

Kossowska M., 1968, *Biblia w języku polskim*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

Kruszona M., 2008, *Kulturalny atlas ptaków*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.

Kufnerová Z., 2009, *Čtení a překládání*. Jinočany: Nakladatelství H&H.

Kwilecka I., 2003, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*. Poznań: Uniwersytet im Adama Mickiewicza, Wydział Teologiczny, Instytut Sławistyki PAN.

Kyas V., 1997, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

Lakoff G., 1987, *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago.

Lakoff G., Johnson M., 1988, *Metafory w naszym życiu*. Warszawa.

Langacker R., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. I. Stanford.

Langacker R., 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej, Kazimierz nad Wisłą, grudzień 1993*. Lublin.

Langacker R., 2003, *Model dynamiczny oparty na uzusie językowym*, [w:] *Akwizycja języka w świetle językoznawstwa kognitywnego*, red. E. Dąbrowska, W. Kubiński. Kraków, s. 30–117.

Lipiński K., 2004, *Mity przekładoznawstwa*. Kraków: Wydawnictwo Egis.

Lipiński K., 2006, *Vademecum tłumacza*. Kraków: Wydawnictwo Idea.

Machek V., 1997, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Majkiewicz A., 2008, *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu. Wczesna proza Elfriede Jelinek*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Novotný A., 1992, *Biblický slovník R–Ž*. Praha.

Packer J.I., Tenney M.C., 2007, *Słownik tła Biblii*. Prymasowska Seria Biblijna. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.

Rejzek J., 2001, *Český etymologický slovník*. Voznice: Nakladatelství Leda.

Royt J., Šedínová H., 1998, *Slovník symbolů kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Nakladatelství Mladá fronta.

Ryken L., Wilhoit J.C., Longman T., 1998, *Slovník symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*. Prymasowska Seria Biblijna. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.

Stěpanova L., 2009, *Frazémy biblického původu (na materiále slovenštiny, češtiny a ruštiny)*, [w:] *Aspekty literárnovedné a jazykovedné II*. Edítorky V. Kováčová, D. Baláková, J. Šindelářová. Ružomberok: Vydavateľství Katolíckej univerzity, s. 107–119.

Svensson L., 2012, *Przewodnik Collinsa PTAKI. Najpełniejszy przewodnik do rozpoznawania ptaków Europy i obszaru śródziemnomorskiego*. Tłum. i adaptacja Dariusz Graszka-Petrykowski. Warszawa: Multico Oficyna Wydawnicza.

Szczepanowicz B., Mrozek A., 2007, *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Tabakowska E., 2001, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Przeł. A. Pokojska. Kraków: Wydawnictwo TAIWPN Universitas.

Tabakowska E., 2008, *O przekładzie na przykładzie*. Kraków: Znak.

Tabakowska E., 2009, *Tłumacząc się z tłumaczenia*. Kraków: Znak.

Taylor J.R., 2001, *Kategoryzacja w języku, prototypy w teorii językoznawczej*. Przeł. Anna Skucińska. Kraków: Wydawnictwo TAIWPN Universitas.

Taylor J.R., 2007, *Gramatyka kognitywna*. Przekład M. Buchta i Ł. Wiraszka. Kraków: Wydawnictwo TAIWPN Universitas.

Vondráček M., 2008, *Kognitivní aspekt gramatické kategorie jmenného rodu a životnosti*, [w:] *Člověk – jazyk – text. Sborník z mezinárodní lingvistické konference konané u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Jana Kořenského, DrSc. České Budějovice 18.–22. září 2007*. České Budějovice: FF Jihočeské univerzity, s. 51–54.

Výklady IV ke Starému zákonu. Knihy prorocké, Izajáš, Jeremjáš, Pláč, Ezechiel, Daniel, Ozeáš, Jóel, Amos, Abdijáš, Jonáš, Micheáš, Nahum, Abakuk, Sofonjáš, Ageus, Zacharjáš, Malachiáš, 1998. Vydří: Karmelitánské nakladatelství Kostelní.

Wierzbicka A., 1999, *Język – Umysł – Kultura*. Warszawa.

Zehnalová J., 2010, *Překlad a hodnocení jeho kvality*, [w:] *Překlad a překládání*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, s. 220–272.

Na tropie czeskich i polskich ciekawostek kulinarnych

Keywords: kulinary, etymology, dictionaries, „Spanish bird”, „Breton beans”

Słowa kluczowe: kulinaria, etymologia, słowniki, *španělský ptáček*, *fasolka po bretońsku*

Abstract

The article is a review of several Polish and Czech names of dishes whose origin we cannot always find out from known and available etymological or descriptive dictionaries. It is especially about dishes with slightly misleading names such as, e.g., Czech “Spanish bird” or Polish “Breton beans”. To find out more about their origins, we need to consult the Internet and Wikipedia. The dishes described here constitute a small percentage of many older and new names of culinary delights ignored – unfortunately – by lexicographers, despite the fact that they are known and used very often by Czech and Polish language users.

Artykuł stanowi przegląd kilku polskich i czeskich nazw potraw, o których pochodzeniu nie zawsze możemy dowiedzieć się ze znanych nam i dostępnych słowników etymologicznych bądź opisowych. Chodzi zwłaszcza o potrawy o nazwach nieco mylących, takich jak np. czeski „španělský ptáček” lub polska „fasolka po bretońsku”. Żeby dowiedzieć się czegoś więcej na temat ich genezy, musimy sięgnąć do Internetu oraz Wikipedii. Opisane tutaj dania stanowią niewielki procent wśród wielu starszych i nowych nazw kulinarnych przysmaków ignorowanych – niestety – przez leksykografów, mimo że są one znane i wykorzystywane bardzo często przez użytkowników języka czeskiego i polskiego.

Co wspólne ma kawa po turecku z Turcją, ryba po grecku z Grecją, a pierogi ruskie z Rosją, pytają niektórzy dociekliwi Polacy. Czesi mogliby tutaj odpowiedzieć – to samo, co *moravský vrabec* z Morawami, *španělský ptáček* z Hiszpanią czy np. *frankfurtská polévka* z Frankfurtem.

Říci, za jak dlouho a za jakých podmínek se ustálí název pro jídlo, nelze. Je to velmi specifické. Někdy je to založeno na omylu, někdy je impulsem pro pojmenování náhodná událost, jindy si konkurují dva názvy,

mówi w jednym z wywiadów znany czeski etymolog z Uniwersytetu Karola, Jiří Rejzek (Holeček 2019). Może jednak dwa tak blisko spokrewnione ze sobą języki jak czeski i polski mogłyby w tej dziedzinie podpowiedzieć nam nieco więcej i uchylić rąbka niektórych kulinarnych tajemnic.

Choć nazwy potraw czasem brzmią dziwnie, z biegiem czasu wrastają w język i najczęściej nie zastanawiamy się, skąd pochodzą. Nazwy dań nie zawsze są jednak przypadkowe, ale mogą być na przykład związane z konkretnymi osobami lub okolicznościami ich powstania. I tak *gulasz* (czes. też *segedínský guláš*), który obecny jest w kuchni polskiej i czeskiej, narodził się ponoć na węgierskich pastwiskach i stamtąd też pochodzi nazwa tego dania. Jego twórcami są pasterze, którzy od wiosny do jesieni wypasali na nizinach bydło i musieli sami sobie gotować. Pasterskie danie, które wymyślili nazwano od bydła, którym się opiekowali (*gulya*) oraz od samych pasterzy (*gulyás*). Podobno nawet Węgrzy nie są do końca pewni, czy nazwa ta ma związek z miastem Szeged (*Szegedi gulyás*), czy może z osobą pisarza węgierskiego Józsefa Székely, który zasłynął ponoć przyprawami użytymi w przyrządzaniu wspaniałego gulaszu (*Székelgyulyás*; Holeček 2019).

A co na ten temat mówią słowniki etymologiczne? Właściwie prawie to samo. V. Machek (1971) podaje w swoim słowniku, że jest to potrawa węgierskiego pochodzenia (*evropeismus*) z węg. *gulyás*, utworzonego od *gulya* ‘stado bydła’. W języku czeskim obecność *g* w nagłosie wyrazu *guláš* zdradza ponadto obce pochodzenie, ponieważ zabrakło tutaj przejścia *g > h*, które w rodzimym czeskim słownictwie było bardzo konsekwentne już od XIII wieku.

Słownik etymologiczny języka polskiego (Boryś 2006) podaje podobną genezę – *gulasz*: ‘potrawa z pokrajanego na kawałki mięsa’ od XIX wieku, z węg. *gulyás* zamiast *gulyáshús* = *gulyás* ‘pasterz bydła’, *gulya* ‘trzoda’, *hús* ‘mięso’. Ciekawe natomiast, że w języku węgier-

skim funkcjonuje obecnie zupełnie inne określenie tej potrawy, a mianowicie pochodzące z języka ludowego *pörkölt*. Nazwa ta wywodzi się z dawnego węg. słowa *pergelt*, co oznacza ‘przypieczony, przyrumieniony’.

Skoro jesteśmy już przy węgierskich rarytasach, rzucmy okiem na jeszcze jedno pyszne danie, którego nazwa pochodzi w czeszczyźnie także z języka węgierskiego, chociaż przyjęła się tutaj za pośrednictwem słowackiego – chodzi o znany w polszczyźnie *naleśnik* określany po czesku jako *palačinka*. Obecna receptura naleśników różni się nieco od tej znanej już w czasach starożytnej Grecji. Każda kultura, która przejmowała ten popularny przepis, modyfikowała bowiem skład i smak dania. Jednak pierwsze informacje, które opisywały ciasto podobne do dzisiejszych naleśników, pochodzą ponoć od greckiego komediopisarza Kratinosa ([http1](http://1)). Tworzył on w Atenach w IV wieku p.n.e., a ciasto naleśnikowe opisał w jednym ze swoich dzieł jako danie ciepłe i smaczne. Naleśniki były popularne nie tylko w Grecji, ale też w wielu innych europejskich krajach. Różnorodność wersji ciast naleśnikowych daje sporą swobodę, tak że nie jest ważne dokładne zachowywanie proporcji składników. Naleśniki możemy przyrządzić na słodko z serem. Można też dodać krem czekoladowy albo też owoce. Znane i równie popularne są też wersje z mięsem, warzywami, kapustą i grzybami. Każda kompozycja tworzy nowy smak i tym samym nowy przepis. Okazuje się jednak, że także Włosi uzurpują sobie prawa autorskie do smacznego wynalazku. Jak twierdzą, danie to powstało we Florencji, skąd przywiozła je do Francji Katarzyna Medycejska, gdy poślubiła francuskiego króla. Spór o pochodzenie naleśnika jako potrawy pozostawmy na razie, a sami spróbujmy porównać pochodzenie czeskiej i polskiej nazwy tego przysmaku.

Jak podaje V. Machek (1971), *palačinka* przyszła do czeszczyzny ze Słowacji po roku 1900. Pochodzi z węg. *palacsinta* < *placsinta*, a to z kolei z rum. *plăcintă* jako romański ekwiwalent łac. *placenta* ‘płochy kolacz’. Formy z przyrostkiem *-inka* pochodzą jego zdaniem prawdopodobnie z węgierskich dialektów. Podobne uzasadnienie nazwy znajdujemy u Šmilauera:

[...] název pokrmu *palačinka* sleduje stopy výpůjček v několika jazycích střední a jihovýchodní Evropy. V rakousko-bavorské němčině je slovo *Palatschinke* převzato z českého slova *palačinka*, to pochází zase z maďarského *palacsinta*. *Palacsinta* pochází z rumunského *plăcintă* (zákusek, koláč), který pochází z latinského slova *placenta*, kde znamenalo nejen plodové lůžko, ale i plochý koláč. Slovo *placenta* pak vychází z řeckého *πλακκος*, které je příbuzné se slovanským *ploský*. *Palačinka* je také název ve většině dalších slovanských jazyků (ukrajinština, slovenština – *palacinka*, slovinština, bosenština, bulharština, makedonština, chorvatština, srbština). V polštině se toto jídlo nazývá *naleśnik*, v rumunštině *clătită*. Ve východní Evropě je ale souběžně užíván název *bliny* pro místní obdobu palačinek (Šmilauer 1940, s. 285).

Czyli w polszczyźnie nie mamy w nazwie węgierskich wpływów, zachowując od XVIII wieku nazwę *naleśnik* z rodzimym pochodzeniem, o którym możemy dokładniej przeczytać w *Słowniku etymologicznym* W. Borysia (2006). Jak twierdzi autor, etymologia nazwy nie jest jednak do końca pewna. Uznaje się dwie hipotezy:

1. prasł. **nalěšъnikъ* < prasł. *na* + *lěšě* → na kracie; por. pol. *lasa* → drewniana krata, plecionka z prętów; ta nazwa dotyczyła zatem ciasta pieczonego na plecionce;
2. prasł. **nalistъnikъ* < prasł. *na* + *listě* → na liściu; ta nazwa dotyczyła zatem ciasta pieczonego na dużym liściu (Boryś 2006, s. 349).

Możliwa jest także sytuacja istnienia i funkcjonowania w języku obu słów, które później połączono w jedno znane nam dziś jako *naleśnik*.

Bardzo interesujące są zarówno w czeszczyźnie, jak i polszczyźnie nieco dziwne i jakby „obce” nazwy niektórych wysmienitych a wspomnianych na samym wstępie dań. Próżno jednak szukać ich w słownikach czy leksykonach, ponieważ niektóre nazwy gastronomicznych specjalów nie znalazły tam jak na razie swojego miejsca. Pisze o tym z pewnym ubolewaniem badająca owo zagadnienie Jolanta Tambor, o czym niżej. Większość informacji na temat tych wynalazków kulinarnych możemy znaleźć tylko w Internecie albo Wikipedii i są one na tyle interesujące, że żal byłoby z nich rezygnować. Wystarczy prześledzić historię potrawy określanej przez Czechów jako *španělský ptáček*. Jakiego pochodzenia jest owa nazwa, która pozornie ma coś

wspólnego z hiszpańską gastronomią? Szukanie jej w Hiszpanii jest tak samo bezowocne, jak dopatrywanie się pochodzenia nazwy *zbójnicka pieczeń* w schedzie po Janosiku. Zapewne niekiedy chodziło autorom nowych potraw, aby nadać swoim „osiągnięciom” kulinarnym atrakcyjne, a nawet czasami egzotyczne, nazwy. Prowadziło to często do tworzenia gigantycznych oszustw etymologicznych i nazewnictw, których źródeł nikt już dzisiaj nie potrafi odnaleźć ani rozwiązać (Tambor 2015). W przypadku *španělského ptáčka* poszukiwanie genezy owej nazwy prowadzi w kilku kierunkach. Po raz pierwszy o potrawie tej wspomina ksiądz katolicki Jiří Evermod Košetický w swojej książce kucharskiej, która ukazała się pod koniec XVII wieku (Holeček 2019). Nazwę taką uzyskały zawijane mięsne zraziki, a to prawdopodobnie dlatego, że przygotowywali je kucharze z Hiszpanii, którzy znaleźli się wówczas na dworze cesarza Rudolfa II dzięki jego matce, cesarzowej Marii będącej z pochodzenia Hiszpanką. Dzięki temu specjał ten zaczął pojawiać się w dworskim jadłospisie i stał się z biegiem czasu niemalże legendą. Natomiast druga część nazwy (*ptáček*) związana jest zapewne z podobieństwem zwiniętych plątów mięsa wraz z zawartością do niewielkich ptaszków. Ponieważ roladki cielejące kucharz spinał na obydwu końcach przy pomocy wykałaczek, mięso podczas pieczenia wybrzuszało się, przypominając wyglądem tułów małego ptaszka z nóżkami z wykałaczek. Za czasów Rudolfa II Praga była wciąż jeszcze centrum kultury nauki i sztuki i wie o tym każdy czeski uczeń. Jednak o tym, że władcy temu zawdzięczają Czesi mięsną roladkę (zrazik) z parówką, słoniną, gotowanym jajkiem i ogórkiem w środku wiedzą tylko nieliczni. W następnym stuleciu np. Magdalena Dobromila Rettigová¹ nazwą *španělský ptáček* określała już nieco inną potrawę, bo roladkę wykonaną z liścia kapusty wypełnionego wieprzowym farszem (http19). Później taką samą nazwą

¹ Magdalena Dobromila Rettigová (1785–1845), czeska pisarka i kucharka, autorka książki kucharskiej *Domáci kuchařka aneb Pojednání o masitých pokrmech pro dcerky české a moravské* (1826), dzieła fundamentalnego w gastronomii czeskiej, oraz *Kaňičko a vše, co je sladkého* (1843) (por. https://pl.wikipedia.org/wiki/Magdalena_Dobromila_Rettigová).

określało się roladkę z cielęciny wypełnioną farszem z sardeli (*anchois*) z bułką. Podobną wersję podaje *Nová česká Kuchařka* z roku 1869 Františky Hansgírgovej (http6). Na przełomie XIX i XX wieku pojawiła się zmodyfikowana nieco wersja tej potrawy, gdzie farsz stanowi mieszanina masła, sardeli, cebuli oraz bułki bądź jest to farsz mięsny z trzech rodzajów mielonego mięsa połączonych z jajkiem. Według takiego przepisu przygotowuje potrawę np. Oldřich Sahajdák, znany współcześnie w Czechach mistrz kuchni, wykonując doń sos z dodatkiem korniszonów i musztardy (http20). *Španělský ptáček* w tej formie, jaką dziś w Czechach znamy, czyli z wołowego mięsa, pochodzi jednak z lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Oryginalny *španělský ptáček* nie pojawia się już dzisiaj zbyt często w jadłospisie czeskich restauracji. Smaczne danie ustąpiło miejsca innym kuchniom – włoskiej, greckiej bądź azjatyckiej... a szkoda.

Jak zatem dochodzi do powstawania tego typu nazw, których nie brakuje też na polskim gruncie „kulinarno-językowym”? Tematyce kuchni w języku i kulturze poświęcona była konferencja naukowa, zorganizowana w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach w 2017 w roku. Prelegenci zastanawiali się tam m.in. nad genezą nazw, które sygnalizują, że kuchnia polska jest nie do końca polska albo że przynajmniej są w niej obecne obce wpływy. W trakcie dyskusji okazało się, że polskie dania pełne są obcych smaków i tradycji, powstawały bowiem w wyniku zderzenia i mieszania się kultur, co odbiło się także na nazwach niektórych z nich – mamy u nas przecież takie potrawy, jak: kurczak po chińsku, ryba po grecku, śledź po japońsku, ruskie pierogi, fasolka po bretońsku, placek po węgiersku, kawa po turecku czy barszcz ukraiński. Przekonujące wydaje się stwierdzenie Jolanty Tambor, będącej uczestniczką wspomnianej konferencji, która stwierdziła:

To nazwy, które wyróżniają polską kulturę kulinarną, pokazując nasze wyobrażenia o krajach, które są w tych nazwach przywołane, a jednocześnie ucieleśniają nasze polskie gusta kulinarne, choć mogą się okazać co najmniej mylące dla mieszkańców tych krajów (Tambor 2017; http10).

Z wypowiedzi tej wynika ponadto, że takie potrawy, jak np. kurczak po chińsku, nie jest serwowany w chińskich restauracjach, a nawet nikt takiej potrawy w Chinach nie je. Nazwa ta świadczy raczej o polskich w y o b r a ż e n i a c h o tamtejszej kuchni, ale jednocześnie odpowiada raczej p o l s k i m gustom kulinarnym. W rzeczywistości chodzi tutaj bowiem o kurczaka pokrojonego w paski lub kostkę, z dodatkiem warzyw i przypraw uważanych za azjatyckie (wcale nie chińskie), ewentualnie z dodatkiem pędów bambusa lub grzybów (także niekoniecznie chińskich). Jednak nie zawsze tak jest. Inna jest bowiem sytuacja np. w przypadku *barszczu ukraińskiego*, ponieważ danie to znane jest i serwowane zarówno na Ukrainie jak i w Polsce. Jednak wersja przyrządzana w Polsce różni się od oryginału – chociaż robiona na wzór ukraińskiej zawiera w swoim składzie fasolę, której nie dodaje się na Ukrainie (Tambor 2017). Historia tej najpopularniejszej wśród potraw galicyjskich zupy sięga odległych czasów, bo XVI wieku (http12). Ponoć pierwotnie przygotowywano ją z ziela porastającego łąki a zwanego barszczem i zakwaszano kwasem z ryżowej mąki. Była to więc zupa przyrządzana na bazie aromatycznych liści ziela barszczowego. Po rozpowszechnieniu się uprawy buraków, to ich właśnie zaczęto używać do przygotowania potrawy, wskutek czego zmienił się jej kolor z zielonego na buraczany, ale nazwa pozostała bez zmian. Takie oryginalne smaki pierwotnej wersji dania odnaleźć mogą miłośnicy barszczu i kuchni ukraińskiej na Podolu w miejscowości Borszczów. Jest to nieformalna stolica barszczu, gdzie co roku odbywa się festiwal smaków kuchni ukraińskiej. Sposób sporządzania staropolskiej polewki z buraków jest zupełnie inny, mimo że nazwa jest identyczna. Przede wszystkim oryginalna wersja zza wschodniej naszej granicy nie zawiera w składzie fasoli, jak już wspomniano. Esencjonalną bazą polskiej potrawy jest połączenie m.in. smaku buraków ćwikłowych, bulionu wołowego, przecieru pomidorowego, octu, czosnku i liścia laurowego. Kluczem do sukcesu jest dodanie wszystkich składników w odpowiednim czasie tak, aby żaden z nich nie był rozgotowany i nie utracił aromatu. Warto także pamiętać, że barszcz taki podaje się odgrzewany i to nie krócej, niż godzinę po ugo-

towaniu a proces gotowania jest czasochłonny i wymaga uwagi, aby w efekcie dostarczyć degustatorom niezapomnianych wrażeń smakowych.

Skoro jesteśmy już przy zupach, przyjrzyjmy się dla odmiany jednej z czeskich bardzo popularnych zup o nazwie *frankfurtská polévka*. Czy ma ona coś wspólnego z Frankfurtem? We Frankfurcie nad Menem w XV wieku nie gotowano wprawdzie takiej zupy, ale za to wędzono parówki i to nie byle jakie, ale ... najsłynniejsze w świecie (Datinská 2019). Według kronikarza Achillesa Augusta Lersnera wspomniane tutaj parówki sprzedawano we Frankfurcie już w roku 1487. Pierwszy obowiązujący przepis na nie pochodzący z XVIII wieku zalecał ich produkcję tylko i wyłącznie z chudego mięsa z boku nazywanego *brato* – stąd też ich nazwa niemiecka *bratwurst*. Około stu lat później powstała w pobliżu Frankfurtu wytwórnia owych parówek, które przeznaczone były już także na eksport. Jak podaje jeden z czeskich wędliniarzy, František Kšána,

Naše země byla vždycky propojená s Německem nebo Rakouskem, později Rakouskem-Uherskem, a tak není divu, že k nám většina uzenin přišla právě z těchto zemí. Ať už to byl gothaj, tlačěnka nebo uherák. Jediné opravdu české uzeniny jsou pražská šunka a turistický salám (Datinská 2019).

A zatem słynne parówki z Frankfurtu pojawiły się na czeskim gruncie dość wcześnie, zaczął je przyrządzać po powrocie z Frankfurtu do Wiednia znany Johann Georg Lahner² już jako „wiedeńskie”. I tak jedna z najbardziej ulubionych czeskich zup, w której pływały zgodnie z dawną recepturą sporządzone parówki, otrzymała nazwę *frankfurtská polévka*, która to nazwa z powodzeniem funkcjonuje do dziś. A skoro mowa o wędlinach, można by jeszcze słów kilka powiedzieć o innym czeskim przysmaku o trochę „obcej” nazwie – chodzi o wspomniany już tutaj *gothaj* < *gothajský salám*, czyli kiełbasę, z której słynie dzisiaj czeskie południowo-morawskie miasto Tišnov.

² Johann Georg Lahner (1772–1845) jest uważany za wynalazcę kiełbas wiedeńskich, które sam określał *frankfurter* i sprzedawał je w sklepie mięsnym. Rzemieślnik ten był też założycielem rodzinnego biznesu w stolicy Austrii.

Nie znaczy to, że genezy tego rarytasu należy właśnie tutaj poszukiwać, ponieważ pochodzi on z niemieckiego miasta Gotha – dziś jest to powiatowe miasto w Turynii ([http13](#)). Oto co na temat procesu produkcyjnego mówi Ladislav Steinhauser, założyciel firmy, która produkuje gothaj według receptury z 1977 roku.

Jeho výrobu umožnily nové stroje na konci devatenáctého století. Zvládne ho jen ten, kdo má výkonné uzenářské stroje. Kdepak doma v kuchyni ([http 13](#)).

Zaczyna się jego przygotowanie od delikatnie posiekanego chudego mięsa wołowego zmieszanego z przyprawami w odpowiednich proporcjach. Aby mieszanka nie była zbyt gęsta i twarda, należy dodać mięso wieprzowe, dobrej jakości sadło i tłuste podgardle. Na powierzchni kielbasy powinny być widoczne oczka tłuszczu. Na smak zdecydowanie wpływają przyprawy, takie jak papryka, czarny pieprz, czosnek oraz muszkat. Praca masarzy nad przygotowaniem specjału trwa 3–4 godziny, następnie należy odczekać aż wszystko wystygnie i dopiero później przystąpić do dalszych czynności. Do sprzedaży produkt dostaje się mniej więcej po upływie 48 godzin od momentu rozpoczęcia procesu produkcyjnego. *Gothajský salám* spożywany jest podobnie jak tradycyjny czeski *špekáček* (czyli serdelek) ze słoniną. Niektórzy konsumenci wolą go na zimno z chlebem, inni na gorąco z patelni...

Z kolei kilka informacji dotyczących dwóch polskich dań o „zagranicznie” brzmiącej nazwie. Zaczniemy może od *fasolki po bretońsku*, która znana jest chyba każdej polskiej pani domu i jak możemy się domyślić niewiele ma wspólnego z Bretanią. Sama nazwa pochodzi być może od określenia *a la bretonne*, czyli po bretońsku, które w kuchni francuskiej oznacza danie z użyciem fasoli coco de Paimpol, a która wyglądem ładząco przypomina naszą polską fasolę – Jaśka. Jaka jest zatem historia potrawy?... Okazuje się, że może mieć ona związki z kuchnią brytyjską. W zamierzchłych czasach, bo przed okupacją rzymską, mieszkańców Wielkiej Brytanii nazywano *Britonami* ([http5](#), [http17](#), [http3](#)). Stąd bierze się przypuszczenie, że przepis na fasolę pochodzący z Wysp Brytyjskich prawdopodobnie nazywano po-

czątkowo *fasolką po brytońsku*. Z czasem Brytyjczyków przestano nazywać *Britonami* i zapomniano, skąd pochodzi receptura i dlatego nazwa potrawy zaczęła się kojarzyć z francuską Bretanią. Nazwę zmieniono lub po prostu przekreślono, a brytyjski specjał stał się *fasolką po bretońsku*. Nie wiadomo, kiedy brytyjski przepis dostał się do Polski i w jaki sposób ewoluował, ale jedno jest pewne, przyjął się szybko, a fasolka zagościła na naszych stołach na dobre. Z kuchni francuskiej polską *fasolką po bretońsku* najbardziej pasuje do *cassoulet*. To potrawa przyrządzana w Tuluzie, która do złudzenia przypomina naszą. To gotowana biała fasola z dodatkiem kielbasy, boczku, pomidorów, cebuli, przypraw i czosnku. Francuzi dokładają do niej także marchewkę i nóżki kaczkę. *La bretonne* to we francuskiej kuchni określenie dania z fasolą, więc i ta historia pasuje do naszej nazwy, jak uła! Być może to określenie zostało zapożyczone z Wielkiej Brytanii, a my z kolei zaczerpnęliśmy je od Francuzów? Niestety historia jedzenia nie jest – jak już wspomniano – zbyt skrupulatnie udokumentowana, więc przepis na fasolkę został opublikowany dopiero w 1855 roku jako *Boston baked Bean* na łamach „Frugal Housewife”.

I jeszcze słów parę o śledziu po japońsku, który podbił Polskę w czasach PRL-u. Królował głównie w barach, ale był także serwowany jako wykwintna przystawka. Skąd ta nazwa, skoro sama potrawa nie ma nic wspólnego z Japonią? Szczerze mówiąc, także tym razem... nie do końca wiadomo. Istnieją dwa wytłumaczenia, obydwie prawdopodobne. Otóż pierwsze mówi, że nazwa zainspirowana jest tym, że przekąska ta – mała, estetyczna i kolorowa – kojarzy się z japońską estetyką ([http9](#), [http7](#)). Drugie pojawiło się w jednym z odcinków radiowej audycji „Droga przez mękę”. Postawiono tam tezę, iż geneza nazwy związana jest z... wojną japońsko-rosyjską. Otóż śledź po japońsku podobno jest potrawą galicyjską i kiedy w roku 1904 wybuchła wspomniana wojna, mieszkańcy Galicji popierający sprawę japońską (Rosja nie cieszyła się sympatią) nazwali na cześć Japończyków popularną w tym regionie potrawę *śledziem po japońsku* (wypowiadał się na ten temat m.in. krakowski dziennikarz, publicysta i smakosz, nieżyjący już Olgierd Jędrzejczyk).

Okazuje się zatem, że wcale nie tak łatwo znaleźć informacje na temat nazw niektórych potraw w słownikach etymologicznych a nawet internetowych. Dotyczy to zwłaszcza nazw potraw nowych lub takich, jak omawiane tutaj *španělský ptáček*, *šledz po japońsku* czy *fasolka po bretońsku*. Jak pisze Jolanta Tambor,

Nazwy obcych potraw, zwłaszcza tych najnowszych rzadko w ogóle trafiają do słowników (nawet tych internetowych), trudno np. znaleźć cokolwiek na temat spolszczonej wersji *lasanii* (oryg. *lasagne*), czy [...] nazw typu *kurczak po chińsku* itp. Brak nazw kulinariów w słownikach wydaje się tym bardziej dziwny, że są one przecież bardzo powszechnie i często używane a w słownikach tych znajdujemy bez problemu i w dużych ilościach szereg nazw niepowszechnych terminów, pojęć technicznych bądź naukowych, nazw obcych realiów, zwierząt, roślin, instrumentów nawet kompletnie nieznanymi przeciętnemu użytkownikowi (Tambor 2015).

Wydaje się, że tego typu braki słownikowe występują też w czeskiej leksykografii i właściwie nie wiadomo dokładnie, jaka jest tego przyczyna... Mimo że wszelkiego typu programy kulinarne w polskim bądź czeskim radiu i telewizji cieszą się ostatnimi laty niezwykłą popularnością, a ludzie, tacy jak Robert Makłowicz, Ewa Wachowicz czy Karol Okrasa, są rozpoznawalni i uznawani za gwiazdy TV – nie przekłada się to na sferę lingwistyki i można chyba powiedzieć, że dają się tu nawet zauważyć wyraźne braki. Spostrzeżenia te podsumowała J. Tambor, stwierdzając:

Na języku zatem poświęcamy obcym kulinariom o wiele więcej uwagi niż w języku, nie notują ich słowniki, nawet internetowe, jeśli zaś nazwa pojawia się w leksykonie, to często brak jest informacji, skąd pochodzi potrawa i jakie jest pochodzenie jej nazwy (Tambor 2015).

Trzeba zatem jedynie mieć nadzieję, że braki te zostaną w przyszłości uzupełnione. Ogólnie rzecz biorąc, można by powiedzieć, że obce realia (także te gastronomiczne) nazywane są często przy wykorzystaniu przymiotnika dookreślającego (czes. *španělský ptáček* czy pol. *barszcz ukraiński*) nawet jeśli nie jest do końca potwierdzone, czy obce pochodzenie potrawy jest takie pewne (np. *ruskie pierogi* lub *frankfurtská polévka*). Nie można ich też najczęściej odnaleźć w leksykonach, jak gdyby „kulinaria nie były realiami, które twórcy

leksykonów uznawaliby za godne umieszczenia w słownikach” (Tambor 2015). Wobec sytuacji braku informacji słownikowych w słownikach tradycyjnych pozostaje dla sprawdzenia znaczeń Internet, konstatuje dalej J. Tambor, w tym także traktowana z nieufnością Wikipedia oraz ewentualnie niektóre książki kucharskie. Trudno się nie zgodzić z opinią Jolanty Tambor, że braki takie należałoby uzupełnić także w opracowaniach leksykograficznych, co – miejmy nadzieję – nastąpi kiedyś.

Skróty źródeł internetowych (dostęp: 23.12.2019 r.)

- http1 <http://beszamel.se.pl/dookola-stolu/skad-sie-wziely-nalesniki-historia-kuchni,3228>
- http2 <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C414112%2Cpolskie-potrawy-o-zagranicznej-nazwie-moga-zdziwic-mieszkancow-tych-krajow.html>
- http3 <http://springplate.blogspot.com/2013/02/rzecz-o-nazwie-i-pochodzeniu-fasolka-po.html>
- http4 http://ugotuj.to/przepisy_kulinarne/1,87978,7240924,Krotka_historia_nalesnika.html
- http5 <http://www.ladyhousewife.pl/posilki/dania-glowne/miesa/pyszna-fasolka-po-bretonsku>
- http6 https://cs.wikipedia.org/wiki/Španělský_ptáček
- http7 <https://culture.pl/pl/dzielo/sledz>
- http8 <https://e-polish.eu/blog/miedzynarodowe-aspekty-kuchni-polskiej>
- http9 <https://gazetawroclawska.pl/sledz-po-japonsku-pierogi-ruskie-ryba-pogrecku-zjesz-je-tylko-w-polsce-przepisy/ar/c17-14484211>
- http10 https://londynek.net/newslajt/article?jdnews_id=17594
- http11 <https://pl.wikipedia.org/wiki/Gulasz>
- http12 https://polki.pl/przepisy/kuchnie-swiata,barszcz-ukraiński_pochodzenie,10084560,artykul.html
- http13 <https://regiony.rozhlas.cz/delikatni-gothaj-pochazi-ze-saska-povest-munici-levne-suroviny-7419734>
- http14 <https://www.forbes.cz/hezky-cesky-aneb-kde-se-vzal-talian-s-holandskym-rizkem>
- http15 https://www.metro.cz/kde-se-vzala-jmena-jidel-rusove-sve-vejce-neznajis-panele-zase-ptacka-1ik-praha.aspx?c=A121106_172930_metro-extra_rab
- http16 <https://www.ordr.cz/blog/clanek/spanelsky-ptacek-a-jine-ceske-vychytavky>
- http17 <https://www.przyslijprzepis.pl/artykul/zagadki-kulinarne-skad-wziela-sie-fasolka-po-bretonsku>

- http18 <https://www.rodina.cz/nazor18632953.htm>
http19 https://www.svet-potravin.cz/clanek/proc_,spanelsky-ptacek”
http20 https://www.tyden.cz/rubriky/apetit/co-takhle-dat-si-spanelsky-ptacek_101483.html

Literatura

- Bochnakowa A., 2008, *Przez żołądek do serca, czyli o kilku nowszych hispanizmach kulinarnych w języku polskim*, „Studia Iberystyczne”, nr 7, s. 235–246.
- Boryś W., 2006, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Chrupczalska-Laskowska A., 2013, »Jaja na trzepaku«, »Pęczak nie pęka«, »Czarna piękność«: język i styl przepisów kulinarnych Marty Gessler, „Językoznawstwo”, s. 23–32.
- Datinská B., 2019, *Hezky český neb kde se vzal talián z holandským řízkem*. Online: <https://www.forbes.cz/hezky-cesky-aneb-kde-se-vzal-talian-s-holandskym-řízkem> [dostęp: 23.12.2019].
- Holeček P., 2019, *Kde se vzala jména jídel? Rusové své vejce neznají. Španělé zase ptáčka*. Online: https://www.metro.cz/kde-se-vzala-jmena-jidel-rusove-sve-vejce-neznaji-spanele-zase-ptacka-lik-praha.aspx?c=A121106_172930_metro-extra_rab [dostęp: 23.12.2019].
- Łozińscy M. i J., 2013, *Historia polskiego smaku: kuchnia, stół, obyczaje*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łukaszuk I., 2005, *Rosyjskie nazwy kulinariów na tle języków słowiańskich*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Machek V., 1945, *Několik názvů jídel, vážných i posměšných*, „Naše řeč”, nr 7–8, s. 149–161.
- Machek V., 1971, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- Nowakowska B., 2013, *Bogactwo smaków (o nowych nazwach posiłków, dań i miejsc)*, „Poradnik Językowy”, s. 103–109.
- Orłowski T. Z., 1998, *Nazwy potraw i napojów pochodzenia polskiego w czeskich przekładach Pana Tadeusza*, [w:] *Studia slawistyczne*, red. Halina Mieczkowska, Julian Kornhauser, Kraków.
- Orłowski T. Z., 2008, *O czeskich nazwach kulinarnych*, „Bohemistyka”, nr 1–4, s. 359–362.
- Rejzek J., 2001, *Český etymologický slovník*, Praha.
- Skowroński K. P., 2007, *Amerikanizacja polskiej kultury kulinarnej: przegląd zagadnień*, [w:] *Pokarmy i jedzenie w kulturze: tabu, dieta, symbol*, red. Katarzyna Łeńska-Bąk, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 361–381.
- Šmilauer V., 1940, *Výklady slov: Palačinka*, „Naše řeč”, nr 9–10, s. 281–288.

- Tambor J., 2015, *Egzotyzy kulinarne w i na języku Polaków. Rozważania o jedzeniu, mówieniu i pisanii / Culinary exotics in the language and on the tongue of Polish people. Reflections on food, speaking and writing*. Online: https://www.academia.edu/39537284/JOLANTA_TAMBOR_Culinary_exotics_in_the_language_and_on_the_tongue_of_Polish_people_Reflections_on_food_speaking_and_writing Spotkania polonistyk trzech krajów 2015.
- Tambor J., 2017, *Czy polska kuchnia jest polska? Adaptacje obcych nazw smaków i tradycji*. Online: <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C414112%2Cpolskie-potrawy-o-zagranicznej-nazwie-moga-zdziwic-mieszkancow-tych-krajow.html>; także: <https://e-polish.eu/blog/miedzynarodowe-aspekty-kuchni-polskiej>.

ZE ZJAWISK WSPÓLCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA
Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2020.2.9

Mimo dopravní obsluhy?¹

Keywords: Czech grammar, preposition, case, mistake
Klíčová slova: česká mluvnické, předložka, pád, chyba

Abstract

The article addresses the problematic usage of certain Czech prepositions by Czech native speakers, among others the cases where a preposition is used in speech with a different case than the one which corresponds to the standard Czech norm. It further focuses on some significant development tendencies in speech distribution of Czech prepositions which have been observed over the last few decades. The focus is mainly on the expansion of the preposition *na*, still frequenter usage of the competition of two prepositions and the usage of certain prepositions contrary to their semantics.

Článek pojednává o problémovém užívání některých českých předložek ze strany rodilých mluvčích češtiny, mimo jiné o případech, kdy je v řečové komunikaci užitá předložka s jiným pádem, než který je v souladu se současnou spisovnou normou českého jazyka. Příspěvek rovněž poukazuje na některé výrazné vývojové tendence, které lze v posledních desetiletích na řečové distribuci českých prepozic sledovat. Jedná se zejména o expanzi předložky *na*, o stále častější výskyt dvou předložek vedle sebe a o užívání některých předložek v rozporu s jejich sémantikou.

Jednou z oblastí, v níž se výrazným způsobem projevují vývojové tendence současné češtiny, jsou bezesporu předložky. V posledních desetiletích zaznamenáváme expanzi předložky *na*, zejména tehdy, není-li relevantní rozlišování povrchu a vnitřku objektů (prostor), srov. např. *Jede na kolej* (Daneš 1964, Čechová 1981 aj.). Podobná

¹ Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres Q10, Jazyk v proměnách času, místa, kultury.

spojení jsou však v současnosti stále čtenější, viz *Jde na hotel, na pokoj, na ubytovnu, na bazén, na sál, na recepci, na vrátnici* aj. Stoupající četnost užití dané předložky zaznamenáváme také v jiných kontextech, srov. *Mám na vás dotaz* (k vám); *Nemáme na to místo* (pro to místo); *Klíč vám vydám jen na podpis* (proti podpisu); *Blížíme se na zastávku* (k zastávce); *Ten hráč je silný na puku* (při hře s pukem); *Je to na nic* (k něčemu).

Z důvodu jazykové ekonomie, větší kondenzace sdělení za uplynulé dvě dekády rovněž významně vzrostlo dříve nepřipustné užívání dvou předložek vedle sebe², které ovšem v oficiální komunikaci nedoporučujeme: *Koupila to za pro ni výhodnou cenu. Trenér spoléhá na v zámoří hrající hráče. Na v té době nemocného kamaráda dočista zapomněli. Manželství s o deset let mladším partnerem skončilo rozvodem* (blíže Machová 2000). Frekvence podobných spojení v mluvené, ale i v psané komunikaci je dnes natolik vysoká, že ji už někteří bohemisté pokládají za hovorovou.

Určité novátorství přináší v řečovém užívání předložek některé další diskusní momenty, které se zpravidla ocitají za hranicí spisovnosti a které lze z pozice prestižní variety českého národního jazyka hodnotit jako problémové, nezřídka jako chybné.

K častému nenáležitému užívání předložek se řadí zeugma, tedy souřadné spojování předložek pojících se s různými pády: *Sejdeme se před, nebo po obědě?* Jméno se v takovém případě řídí pádem poslední užití prepozice. Ve spisovných projevech je třeba se tomuto jevu vyhnout a nalézt řešení, které je v souladu se stávající kodifikací, kupř. *Sejdeme se před obědem, nebo po něm?* (srov. Vlčková 1988 aj.).

Jiným prohrškem proti náležitému vyjadřování je užívání předložky v rozporu s její sémantikou: *Oženil se během prázdnin*. Prepozice *během* uvozuje průběh děje, procesualnost, v daném případě je tedy vhodnější uvést *Oženil se o prázdninách*. Obdobně vyznívá i diskutabilní řečový výskyt prepozice *díky*, kterou mnozí mluvčí nespřímně užívají jako sémanticky prázdnou, bez pozitivního významu, srov. *Díky mohutným záplavám zahynulo deset lidí*. Zde je užití prepozice nepatřičné. Využití náležité sémantiky zmiňované prepozice je naopak třeba v komunikaci uplatňovat: *Práci dokončil jen díky jejich pomoci* (viz Hrdlička 2015).

Samostatnou kapitolou je řečová distribuce některých předložek s jiným než s obvykle (noremně) užívaným pádem. Dílem se jedná o případy regionální, např. užívání genitivu namísto dativu po předložce *naproti* některými mluvčími na Moravě (*Bývají naproti školy*), genitivu místo dativu po prepozici *kvůli* na Ostravsku (*Pohádali se kvůli peněz*) či akuzativu místo lokálu po časové předložce *o* na Mělnicku (*Byli u nich*

² Pozoruhodný je sám proces prepozicizace, tedy vznik sekundárních (odvozených, nepravých) prepozic. Zatímco se vedle 19 předložek primárních (pravých, původních), shodujících se až na prepozici *k* se slovesnými předponami (*Napsal vzkaz na kus papíru. Auto vjelo do garáže*) a podporujících význam příslušného prefixu, evidovalo v 70. letech minulého století okolo 180 sekundárních předložek a předložkových výrazů (*kvůli, okolo, na rozdíl od, ve srovnání s* aj.), v současnosti je jich popsáno již přes 500.

vo víkend), dílem jde o případy marginální³, kupř. výskyt akuzativu místo nominativu po prepozici *via* znamenající „přes“ (*Poletí do Madridu via Barcelonu*) (blíže Hrdlička 2015).

Ve zmíněné oblasti však můžeme zaznamenat záměnu pádu, která je v současnosti hojně rozšířená a významná, a sice spojování předložky *mimo* nikoliv s předpokládaným akuzativem, nýbrž s genitivem. Děje se tak nepochybně pod vlivem významově blízké předložky *kromě* pojící se právě s oním pádem.

Zmíněná problematika se týká především významů časových (*Otevřeno denně mimo soboty*) a exceptivních (*Vjezd zakázán mimo dopravní obsluhu*), částečně i lokálních (*Zloději se v tu dobu pohybovali mimo budovy*). Záměna pádů je v těchto kontextech natolik častá a běžná, a to i ve veřejném prostoru (nápis, dopravní značení aj.), že se může jevit už jako legitimní začít uvažovat v daném případě nikoliv o chybě, ale o nastupující, resp. dokonce již převládající vývojové tendenci.

Ve spisovných projevech, a to jak psaných, tak i mluvených, však doporučujeme respektovat stávající spisovný úzus a neposkytovat zatím podobným jevům přílišný prostor. Přípouštíme, že bude nicméně zajímavé sledovat, zda se naznačený vývojový trend skutečně prosadí do té míry, že začne být „kvalifikovanou většinou“ bohemistů akceptovaný či alespoň tolerovaný jako hovorový i v češtině standardní.

Literatura

Čechová M., 1988, *K expanzi předložky na v současné jazykové praxi*, „Naše řeč“ 64, s. 33–45.

Daneš F., 1964, *Malý průvodce po dnešní češtině*, Praha: Orbis.

Hrdlička M., 2015, *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*, Praha: Karolinum.

Machová S., 2000, *Dvě předložky vedle sebe*, „Naše řeč“ 83, s. 30–34.

Vlková V., 1988, *K některým aspektům užívání předložek*. In: *Praktické kapitoly ze spisovné češtiny*, Praha: ÚČJ CSAV, s. 67–73.

³ Typickou chybou bývá v odborném, popř. publicistickém stylu záměna pádů u předložky *vyjma*, která se místo akuzativu užívá převážně s genitivem (opět působením nesprávné analogie předložky *s výjimkou*).

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Valerij MOKIENKO

Petrohradská univerzita

DOI: 10.14746/bo.2020.2.10

Genetické, lingvokulturologické a diskurzní aspekty české paremiologie na ukrajinském jazykovém pozadí

L. I. Danilenko je jednou z uznávaných bohemistek. Je nejen autorkou řady monografií, článků a učebnic, ale také milujícím a inspirovaným apoštolem České republiky a její kultury na Ukrajině. Díky její monografii *Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні* a studijnímu průvodci *Kulturní paměť slova. Příručka české lingvokulturologie* si ukrajinští vědci a studenti výrazně rozšířili své představy o současné České republice. Referáty L. I. Danilenko na mezinárodních slavistických kongresech i na mnoha konferencích měly vždy pozitivní ohlas a přispěly k rozvoji světové bohemistiky.

Ve své nové monografii¹ se L. I. Danilenko soustředila na analýzu české paremiologie. Takový rozbor se provádí třemi způsoby: genetickým, lingvokulturologickým a diskurzním. Na jedné straně tedy autorka navazuje na dlouhodobou (počínaje XIV.–XV. století) národní tradici výzkumu a popisu paremiologie (S. Flaška, M. Červenka a J. Blahoslav, J. A. Komenský, J. Dobrovský, F. L. Čelakovský, V. Flajšhans, J. Zaorálek a další), na straně druhé ponořuje čtenáře do neaktuálnějších a vyhledávaných lingvokulturologických a diskurzních teorií moderní lingvistiky.

Česká paremiologie není jen důležitou součástí národního folklóru a jazykovědy, nýbrž je také zdrojem obecných paremiologických a lingvokulturologických slavistických studií, jejichž základy položili její tři „apoštolové“, a to J. A. Komenský, J. Dobrovský a samozřejmě F. L. Čelakovský, jehož monumentální sbírka *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* se stala alfou a omegou české paremiografie a ideovým krédem jednoty „slovanského ducha“. Kulturologické myšlenky českých osvícenců a „buditelů“ ožívají až dosud moderní lingvistiku a lingvokulturologii. Je zřejmé, že zejména v současnosti populární teorie tzv. „jazykového obrazu světa“

¹ Л. І. Даниленко, *Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні*; Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Вид. ім Дмитра Бураго, 2019. 439 с.

A. Wierzbické a jejich stoupců, a to jak svým názvem, tak i základními principy, představuje návrat ke knize J. A. Komenského *Orbis sensualium pictus*, vydané v roce 1658. Obháje moderní kognitivní lingvistiky však bohužel velmi často zapomínají na tohoto svého předchůdce a odvolávají se především na teorie A. Humboldta nebo J. Lakoffa. L. I. Danilenko však opakovaně odkazuje nejen na paremiologické zkušenosti „učitele národů“ odrážející se v jeho sbírce *Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům*, ale také zevrubně interpretuje ve své studii jeho pojetí (s. 19, 90–97, 142 a další). Zcela na místě je epistemologická připomínka autorky monografie týkající se významného přínosu patriarchy ukrajinské teoretické lingvistiky O. O. Potebni, jehož myšlenky se důsledně a přesvědčivě shodují s ideami V. von Humboldta (s. 20–21, 30, 38 atd.). L. I. Danilenko neopomíjí také mnohé etnolingvistické poznatky prezentované v pracích N. I. Tolstého a J. Bartmiňského.

Návrat k myšlenkám J. A. Komenského a O. O. Potebni s ohledem na výsledky moderní kognitivní vědy a lingvokulturologie umožňuje autorce rozvíjet vlastní interpretaci paremiologického obrazu světa. „Ми трактуємо паремійну картину світу як структуру смислів, створену окремими концептами, внутрішньо пов'язаними між собою“, kdy jasně a přesvědčivě formuluje svůj postoj (s. 373), přičemž odhaluje význam terminu *концепт* (koncept) a *інтерпретаційна семантика* (interpretací sémantika), které jsou pro ni důležité.

Právě v organické symbióze různých teorií, jež jsou mnohými současnými lingvisty opomíjeny, spočívá aktuálnost výzkumu L. I. Danilenko. Autorka dokázala představit originální a nový pohled na systém českých parémii jako jednotek „мовно-культурної свідомості та активні одиниці комунікації“ (jazykově kulturní povědomí a aktivní komunikační jednotky) (s. 10, 376). Tento pohled organicky zapadá do antropologické a komunikativně pragmatické orientace moderní lingvistiky, která odráží neupadající zájem o problematiku vzájemné interakce mezi jazykem a kulturou, myšlením a realitou. L. I. Danilenko považuje parémie jednak za akumulátory porozumění a uchovávání kulturních a historických zkušeností, jednak za regulátory aktivity lidské řeči určující specifickou jejího komunikativního chování v diskurzu.

Záměrem výzkumu L. I. Danilenko bylo zodpovědět tři klíčové otázky:

- 1) Kde se parémie vyskytly?
- 2) Jaká je jejich podstata a v čem spočívá?
- 3) K čemu slouží parémie?

Tyto otázky a problematice jevy s nimi spojené jsou posuzovány komplexně, a to tak, že je postupně řešena řada specifických úloh: teoretické a metodologické hodnocení jazykových problémů výzkumu jazyka, kultury a myšlení, analytický přehled stavu lingvokognitivního paradigmatu v české lingvistice, stanovení hlavních etap studia a lexikografického popisu českých parémii a utváření terminologie české

paremiologie, demonstrace vlivu historických a kulturních zdrojů na český paremiologický fond, formulace kulturního konceptu na příkladu podrobné studie takových etických konceptů, jako jsou „dobro a zlo“, „tolerance“, „krása“, „čas“, „muž a žena“, popisy strukturně sémantické aktualizace parémii jako prostředku k výkladu komunikačních záměrů mluvčích v diskurzu a definice současného paremiologického fondu českého jazyka prostřednictvím sociolingvistického experimentu.

Řešení všech těchto závažných problémů je koncipováno do logicky uspořádané struktury celého výzkumu.

V 1. teoretické kapitole jsou parémie považovány za fenomén jazyka s přihlédnutím k lingvistickým vědám z období 19. až začátku 21. století, diskutím o místě frazeologie a paremiologie v jazykovém systému. Zde je také rozpracován terminologický aparát vlastního přístupu autorky.

Obsah 2. kapitoly je věnován pramenům, nejvýznamnějším etapám studia a lexikografickým popisům české paremiologie od 14. století dodnes. Autorka objektivně identifikuje čtyři hlavní období vývoje české paremiologie a paremiografie. Zároveň také správně upozorňuje na fakt, že takto podrobně zpracovaná analýza z hlediska historického byla navržena v evropské bohemistice poprvé. Pro jazykovou situaci v českém prostředí je koncepčně důležitý autorčin závěr, podle něhož se český paremiologický fond utvářel z překladů z latiny, němčiny a slovanských jazyků, obohacených i na základě české lidové mluvy.

V třetí kapitole je představeno antické a biblické dědictví české paremiologie, přičemž jsou zohledněny i vlivy německé a ukrajinské paremiologie.

Obsah čtvrté kapitoly nabízí širokou a živou paletu základních pojmů české paremiologie, které se staly determinanty kulturně významných konceptů, a to „dobra“, „zla“, „tolerance“, „krásy“, „času“, „muže a ženy“.

V závěrečné páté kapitole jsou české parémie interpretovány jako sociálně pragmatické jevy v souladu s moderními pojmy jako text, diskurs, precedens apod. Předmětem výzkumu je použití parémii v komunikačních situacích a v různých pragmatických funkcích.

Z hlediska teoretického otevírá L. I. Danilenko ve své studii nový přístup k analýze české paremiologie založený na lingvokognitologii a komunikativní pragmatice. Objektivně pak autorka chápe také parémie jako mikrotexty kultury odrážející verbální chování mluvčích v diskurzu. Odtud pramení i terminologické vybavení předložené studie, v níž je aplikováno a interpretováno mnoho moderních lingvistických konceptů. L. I. Danilenko pak považuje za nejdůležitější z nich dialektické opozice s charakteristickými znaky, jako například *норма* (система, сформованість, регулярність, стереотип, стандарт, тяглість), *антинорма* (безсистемність, випадковість, нерегулярність, ініціативність, видозміна, відхилення, нестандартність, оригінальність, s. 333–334). Přesvědčivě je prokázána výchozí pozice výzkumu, kdy synchronie v paremiologii není v protikladu k diachronii (s. 12, 76, 229,

369 atd.). Pozoruhodné příklady variant uvedených autorkou jsou skutečným důkazem vzájemné interakce jak pólů klasických z doby F. de Saussure, tak i opozičních.

Ačkoliv byly některé nové aspekty výzkumné činnosti L. I. Danilenko již výše v textu zmíněny, je zapotřebí také ocenit její inovativní přístup k diferenciaci paremiologie a frazeologie, kdy autorka přesně zachycuje české biblismy ve srovnání s ukrajinskými, rekonstruuje historicko-etymologickou sémantiku parémií, odhaluje vliv německé a ukrajinské paremiologie na češtinu, nastiňuje moderní paremiologické minimum češtiny atd. Nelze nesouhlasit ani s jedním z jejich uvedených závěrů:

Результати проведеного нами дослідження дозволяють по-новому оцінити ідею культурного смислу концептуального простору, структурованого чеськими пареміями. Суб'єктивний характер інтерпретації, конституйованої індивідуально-особистісним сприйняттям об'єктивної дійсності, заздалегідь припускає необмежену множинність рецепційних смислів. При цьому паремії відтворюють логіку не саму по собі, а реальне життя в його живому різноманітті й діалектиці окремого, часткового, спільного і загального (s. 377).

Prokazatelnost hlavních postulatů monografie spočívá v množství spolehlivě sebraného materiálu a extrahovaného z různých zdrojů. Publikace L. I. Danilenko obsahuje více než 15 000 českých parémií chronologicky zpracovaných z období od 14. do 20. stol. a materiály českého národního korpusu (mimočodem dosud nejobsáhlejšího mezi Slovany, jenž byl vytvořen z iniciativy frazeologa a paremiologa F. Čermáka a jeho spolupracovníků), které jsou spolehlivým základem pro vědecké zpracování z nejrůznějších hledisek.

Výsledky z komplexního sociolingvistického výzkumu realizovaného L. I. Danilenko v Praze a Brně (s. 343 a násl.) dodávají závěrům monografie spolehlivost a moderní „branding“. Na základě získaných odpovědí z autorčina dotazníkového šetření byla stanovena komunikační kompetence českých mluvčích. Statistické zpracování dat jí umožnilo dospět k tomuto závěru: ze 100 přísloví a pořekadel zahrnutých v dotazníku a extrahovaných z různých zdrojů bylo do paremiologického minima zahrnuto 29 jednotek. Zároveň byla potvrzena i data z výzkumného šetření F. Schindlera, což umožnilo L. I. Danilenko přesvědčivě prohlásit, že český „fragment parémijného minimumu dříve a patří do spільноєвропейського культурного простору“ (s. 367).

Jako autor slovníku *Antipřísloví ruského lidu* (spoluautor prof. H. Walter) s nadšením zdůrazňuje aktuálnost příslušných českých materiálů, jež byly extrahovány a správně analyzovány L. I. Danilenko. Ačkoliv je tento jev charakteristický pro všechny evropské jazyky, projevil se ve slovanských jazycích zvlášť intenzivně, a to po známých politických a ekonomických reformách a osvobození od cenzury. Samozřejmě existovala také v České republice antipřísloví v období „nerozvinutého socialismu“ – srov. variantu *Podle peří poznáš ptáka, podle ptáka – esenbáka*, kterou jsme spolu s J. Andrešem (budoucím profesorem Olomoucké univerzity) zaznamena-

li mezi českými turisty již v roce 1966. V současnosti se však hra s antipříslovími proměnila v silný proud lidové tvořivosti projevující se v literatuře, žurnalistice, médiích a přirozeně i v českém internetu (jenž proniká do literatury, žurnalistiky, médií a přirozeně i českého internetu). L. I. Danilenko analyzuje s vědeckou odpovědností tyto slovní hříčky, objektivně vidí ve své podstatě „dva protiležní mechanismy: один намагається підпорядкувати зміст паремій системі, яка їм забезпечує впізнаваність, без чого акт комунікації не можливий, а інший – змінити цю систему і зробити нову структуру (антиприслів'я) носієм ілюктивної інформації“ (s. 34).

Studie L. I. Danilenko organicky zapadá do současných teoretických trendů moderní lingvistiky a zároveň nastavuje „pomyslný most“ ke spojení paremiologických otázek s tradičními metodami jejich výzkumu.

Je však zapotřebí poznamenat i řadu úspěšných soukromých pozorování L. I. Danilenko. Jde například o „triádovou“ klasifikaci, kterou navrhuje pro komunikační a situační strategie zaměřené na vyjádření českého rodilého mluvčího (s. 315–316); o distribuci tří typů parémií vypůjčených z latiny podle stupně invariantního obsahu a vnitřní formy (s. 145 a násl.) či o prohlášení o univerzálnosti protikladů konceptů „dobra a zla“ v paremiologii (s. 228–229).

Autorka se s nadšením ponořila do kulturologických podrobností, přičemž za variantní změnu ve složení parémií pokládá posun v realitách. Jedná se například o antické přísloví *Tunica propior pallio est*, které získalo nové formy artefaktů v jiných jazycích: čes. *Bližší košile než kabát* se starší verzí *Bližší košile než sukně* (srov. ukr. *Своя сорочка до mila ближча* atd.). Pro mne jako muže bylo zajímavé přečíst si popis pět set let starého dámského oblečení:

Середньовічний одяг під назвою *sukně* значно відрізнявся від того, що позначає це слово в сучасній чеській мові – „спідниця“. У XV ст. чеська *sukně* одержала новий нехитрий крій: спереду мала розріз і застібалася на гудзики (s. 156).

Po přečtení mi bylo dokonce líto, že moderní ženy si většinou oblékají džíny různých střihů a téměř nic se „se neupevňuje knoflíčkami / se nezapíná na knoflíčky“.

Některá místa knihy L. I. Danilenko se čtou se zvláštním potěšením, neboť představují skutečné paremiologické „třešničky na dortu“. Je přirozené, že tyto pasáže úzce souvisejí s česko-ukrajinskými jazykovými kontakty. Vždyť díky F. L. Čelakovskému se do fondu českých přísloví dostaly a hluboce v něm zakořenily některé parémie, viz např. *Kdo dbá, ten má – Хто dbає, той і має* (s. 221) nebo *Трп, козаче, будеš атаманом – Терпи, козаче, будеш отаманом* (s. 207–218). Historii posledního ukrajinismu L. I. Danilenko vypravuje jako skutečný paremiologický detektiv a sleduje jeho osud od prvních fixací v polovině XVIII. stol. ještě před použitím v románu N. V. Gogola *Taras Bulba* (1835) až do moderní revitalizace v české literatuře a v živé řeči.

S důrazem na nesporné vědecké přednosti recenzované monografie je možné učinit několik diskusních a kritických poznámek, které ovšem nemají vliv na celkové kladné hodnocení práce L. I. Danilenko.

1. Zdá se, že je možné diskutovat nad autorčiným řešením problematiky terminologického aparátu. Na základě pečlivého zkoumání bohatého zdroje termínů pro parémie v češtině (*pověst, přípovídka, gnóma, přísloví, adagium, maxima, parémie, pořekadlo, průpovídka, rčení, úsloví, sousloví, obrat, okřídlená slova* apod.) a ve východoslovanské tradici se autorka pokouší o vyvážení své terminologické sémantiky s moderními pojmy frazeologie. Na jedné straně zástupci širokého pojetí frazeologie (např. M. Čechová) začleňují do rámce této nové lingvistické disciplíny také přísloví jako *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá; Mluvíti stříbro, mlčeti zlato*. Termín *поговорка* (*приказка, rčení*) pak zůstal buď mimo hranice frazeologie, nebo se používá jako synonymum pro tradiční termín *пословица* (*přísloví*). Např. D. Bittnerová a F. Schindler ve své sbírce přísloví označují za rčení takové parémie jako *Časy se mění, co bývalo není; Kdo nevěří, ať tam běží; Nějak bylo, nějak bude* apod. Nejednoznačně se v moderní paremiologii také užívá pojem *parémie* (*паремія*). L. I. Danilenko se snaží tyto terminologické nesrovnalosti uspořádat a navrhuje následující:

[...] фразеологія має вивчати виноградівську фразеологічну триаду – фразеологічні зрощення, єдності та сполучення. Об'єктами дослідження пареміології слід вважати прислів'я та приказки.

A dále:

Умотивований критерій їхнього розрізнення той, що прислів'я характеризуються переносним значенням, а приказки – прямим, пор. українські та чеські **прислів'я**: *Під лежачий камінь вода не тече; Робота не вовк, в ліс не втече; Нлад је најлепши лікар; Поздє быча хоніті; приказки* *Без труда нема плода; Всюди добре, де нас нема; Со нехсеє собє самєти, нечії дригєти; Всьудє добре, дома нејлєре* тощо. Таким чином, під терміном *прислів'я* розуміємо короткі влучні метафоричні народні вислови дидактичного змісту, з повністю або частково переносним значенням, що є сукупністю соціальних, універсальних або національних культурно-детермінованих знань і уявлень про об'єктивну дійсність. Під терміном *приказка* розуміємо короткі влучні народні вислови без переносного значення, що є сукупністю соціальних, універсальних або національних культурно-детермінованих знань і уявлень про об'єктивну дійсність. І ті, й інші – закінчені судження, тобто з погляду граматики є реченнями (s. 51).

Záměrně cituji tuto poměrně dlouhou citaci autorky, abych mohl vysvětlit svůj postoj k dané problematice. L. I. Danilenko přirozeně sleduje původní rozlišení přísloví (*пословица*) a rčení (*поговорка*), které navrhl patriarcha ruské paremiologie V. P. Žukov a jež převzali někteří moderní paremiologové (např. L. B. Savenkova). Nebudu zakrývat, že toto rozlišení považuji za kontroverzní od okamžiku, kdy jsem recenzoval sbírku přísloví V. P. Žukova v moskevském nakladatelství *Ruský jazyk*.

Přirozeně se každý autor velkého slovníku přísloví a rčení (*пословиц и поговорок, прислів та приказок*) setkává jak s praktickými obtížemi při přesném „klasickém“ rozlišení některých parémií do těchto dvou skupin, tak i se schopností zahrnout jazykové jednotky s podobnou strukturou a sémantikou do slovníků nebo sbírek, jež mají v zásadě paremiologický status, avšak ne zcela v souladu s jakoukoli vybranou definicí přísloví nebo rčení. Takovému pokušení podlehl také velký V. I. Dalj, který do své klasické sbírky s názvem *Пословицы русского народа* zařadil také pranostiky, znamení, pověry, hádanky a mnoho dalších parémií. Mimořádně jeho současník M. Nomis, autor monumentální sbírky ukrajinských parémií, zdůraznil určitou nejasnost předmětu popisu dokonce v samotném názvu své sbírky – *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (Nomis 1864). Toto „i take інше“ („a všechno také jiné“) je příznačné, a to navzdory domácímu stylu tohoto názvu knihy.

Dosud se však nikomu nepodařilo předložit ani jedinou rozsáhlejší sbírku parémií, z jehož obsahu by bylo zcela vyloučeno „a všechno také jiné“. Odtud pramení i pokusy o detailní terminologický popis názvů popisovaného objektu. Nicméně však již od starověku existoval tento klasický tradiční rozdíl mezi příslovími a rčeními (*пословиц* a *поговорок*), kdy se v podstatě ztotožňuje *přísloví* s moderním termínem *фраzeologická jednotka* (v užším smyslu slova) nebo *idiom*. Právě toto pojetí se odráží v terminologii většiny evropských jazyků, srov. angl. *proverb* – *saying*, něm. *Sprichwort* – *Redensart*, fr. *proverbe* – *dicton*. Tato terminologie byla přejata také do českého názvosloví jako *přísloví* – *rčení*. Tohoto tradičního vymezení se striktně držel J. Zaorálek, jehož sbírka *Lidová rčení* vyšla již několikrát. Budeme-li podle mého mínění opouštět klasickou terminologickou tradici my, frazeologové a paremiologové, pak můžeme do této sporné problematiky zavést ještě větší zmatek.

Je zvláštní, že i samotná L. I. Danilenko, která přijala terminologické označení V. P. Žukova, vyjadřuje na stejný problém na jiném místě textu dialekticky zcela opačný názor:

Щоб уникнути термінологічної плутанини, В. П. Жуков навіть пропонував вилучити з термінологічного обігу термін «приказка» як аналог фразеологізму. Проте такі дії навряд чи виявилися б доцільними та ефективними через солідний історичний стаж терміна «приказка» та його певне зрощення з терміном «прислів'я» (здавна укладалися збірки прислів'їв і приказок, варіант «збірка прислів'їв та фразеологізмів» викликав би подив) (s. 44).

2. Vzhledem k výše uvedenému bych chtěl zpochybnit autorčinu tezi:

На нашу думку, на часі виокремлення пареміології з широкого кола фразеології в окрему лінгвістичну дисципліну, оскільки різні за своєю суттю лінгвістичні явища мають бути об'єктами різних наукових дисциплін (s. 373).

Netvrđím, že by takové rozlišení bylo k zahození, ale otázku bych položil jinak, v opačném pořadí. Jak se zdá, nikoliv paremiologii je třeba „відокремлювати від

фразеології“, нýбрз наopak frazeologii (zejména v jejím úzkém smyslu) „відокремлювати від пареміології“. Ve skutečnosti by měly být tyto termíny asi rozděleny podle jiného kritéria: *paremiologie* je folklórní a etnografický pojem, zatímco *frazeologie* představuje moderní lingvistický pojem. Ale jak jedna, tak i druhá disciplína mají téměř identický objekt popisu. Podíváme-li se totiž do čtyřsvazkového thezauru ukrajinské *paremiologie*, sestaveného M. M. Pazjakem (*Прислів'я та приказки*. Упорядник М.М. Пазяк. Київ: „Наукова думка“. Т. 1. *Природа. Господарська діяльність людини*. 1989. 479 с. Т. 2. *Людина. Родинне життя. Риси характеру*. 1990. 524 с. Т. 3. *Взаємини між людьми*. 1991. 440 с. Т. 4. *Українськ прислів'я, приказки та порвняння з лтературних памяток*. Упорядник М.М. Пазяк. Київ: Наукова думка, 2001. 392 с.), najdeme v něm prakticky všechny frazeologické jednotky, které jsou popsány v jiném fundovaném akademickém slovníku – *Фразеологічном словнику української мови* (Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Від. ред. В. О. Винник. Київ: „Наукова думка“, 2003. 1104 с.). Většina materiálu z první folklórní sbírky by mohla být bezpečně nazývána frazeologickým slovníkem (*фразеологічним словником*) a celý druhý soubor pak slovníkem ukrajinských rčení (*приказок*).

3. Co se týče *paremiologických germanismů*, L. I. Danilenko píše:

Дослідження впливу німецької мови на чеську пареміологію засвідчило, що цей процес мав менші масштаби в порівнянні з лексикою і фразеологією. Аналіз прислів'їв *Není šprochu, aby nebylo pravdy trochu / У кожному жарті є доля правди; Hlad (je) nejlepší kuchař / Голод найліпший кухар; Není kouře bez ohně...* та ін. засвідчив паремійні кальки, що потрапляли з німецької мови в чеську, як правило, через латинську мову. У складі чеських паремій є німецькі лексичні запозичення, які або адаптувалися в сучасній чеській мові і не мають чужоземних ознак, або перемістилися разом з паремією на периферію чеського паремійного корпусу (s. 220).

Podle mých vlastních pozorování (na základě analýzy *paremiologického materiálu* ve dvousvazkovém thesauru V. Flajšhanse, který jsem reeditoval společně s L. I. Stěpanovou) byl podíl přímého německého vlivu na obohacení českého *paremiologického fondu* stejný jako v oblasti slovní zásoby a frazeologie. To však probíhalo prostřednictvím doslovného překladu, kalkováním, často bez přímých stop germánských komponentů.

4. Dále uvedu ještě několik drobných připomínek. Při výčtu českých vědců, kteří se věnovali *paremiologii* (J. Mukařovský, M. Čechová, J. Bachmannová, F. Schindler, F. Čermák), se z nějakého důvodu autorka nezmiňuje o profesorce L. Stěpanové z UPOL (Univerzity Palackého v Olomouci), která zanechala významnou stopu v této oblasti bohemistiky. Mimochodem pak Franz Schindler, kterého L. I. Danilenko jmenovala mezi českými vědci, není Čech, ale německý profesor.

Výše uvedené komentáře, poznámky a návrhy se zjevně netýkají koncepčních principů recenzované knihy L. I. Danilenko, a proto ani nijak neovlivňují její vysoké hodnocení.

Na závěr je třeba zdůrazit, že autorka monografie svým výzkumem přesvědčivě prokázala vysokou filologickou kvalifikaci. Kromě toho svým vlastním příkladem vyvrátila jednu z beznadějně zastaralých českých *paremiologických moudrostí* (citujjí): „Zásady našich babiček“ *Sedávej, panenko, v rohu, budeš-li hodná, najdou tě „už dávno neplati“* (s. 320). Autorka posuzované publikace neseděla v koutě tradiční *paremiologie*, ale statečně vyplula do otevřených prostor moderní kognitivní vědy a lingvokulturologie. Jsem přesvědčen, že předložená monografie s názvem *Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні* je přínosná a bude jistě požadována jak ve vědeckém světě, tak i mezi pracovníky vysokých škol.

L. I. Danilenko nabízí ve své monografii komplexní analýzu významného, aktuálního a dosud nepopsaného vědeckého problému, sleduje historii české *paremiologie* a podrobně identifikuje její společný evropský původ i národní specifika. Autorka přesně a přesvědčivě systematizuje bohatý konkrétní materiál a demonstruje perspektivy zvoleného vědeckého tématu. Vysokou vědeckou hodnotu a kvalitu výzkumu zajišťuje L. I. Danilenko jednotou teoretické důslednosti a jazykové erudice.

Simona KATHEBOVÁ
Masarykova univerzita

DOI: 10.14746/bo.2020.2.11

Syntax mluvené češtiny¹

Publikace *Syntax mluvené češtiny*² je výsledkem kolektivního úsilí, na němž se podílel třináctičlenný tým sestávající ze starší i mladší generace lingvistů působících na Ústavu pro jazyk český (ÚJČ) AV ČR, Ústavu Českého národního korpusu (ÚČNK), Univerzitě Karlově a Univerzitě Hradec Králové. Výsledek vyšel v rámci stejnojmenného projektu podpořeného Grantovou agenturou ČR. V návaznosti na předchozí výzkumy autoři vychází z přesvědčení o existenci obecných univerzálních syntaktických charakteristik mluveného jazyka, jejichž komplexnější a podrobný popis dosud chybí. Ačkoli v rozsahu jedné knihy není možné obsáhnout systematickou a ucelenou deskripci syntaktických jevů mluvené češtiny, práce nabízí hloubkovou

¹ Tento příspěvek vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu Čeština v jednotě synchronie a diachronie – 2019 číslo 1061/2018 podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2019.

² Jana Hoffmannová, Jiří Homoláč a Kamila Mrázková (eds). *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia, 2019, 396 s. ISBN 978–80–200–2961–4.

analýzu některých závažných témat, nahlížených nejen z perspektivy dosavadních výzkumů mluvené češtiny (zahrnující zvláště přístupy gramatické, stylistické a fonetické) (uvádějí se zejména M. Grepl 1962; K. Hausenblas 1962; M. Šípková 1993; O. Müllerová 1994, I. Bogoczová et al. 2000, S. Čmerjková – J. Hoffmannová (eds.) 2011 ad.), ale i prizmatem moderních zahraničních lingvistických disciplín, z nichž většina se v české lingvistice uplatňuje relativně nedávno (především se jedná o konverzační analýzu, interakční lingvistiku, analýzu diskurzu, konstrukční gramatiku a korpusovou lingvistiku). V pozadí tohoto interdisciplinárního teoreticko-metodologického pojetí stojí 1) snaha vymanit se z dosavadního restriktivního hodnocení mluvenostních (skladebních) rysů v kategoriích odchylky, anomálie a defektu, k němuž docházelo v důsledku poměrování mluvených projevů normami psaného textu, a 2) pokus naleznout terminologický konsensus mezi jednotlivými teoreticko-metodologickými přístupy a zvážit jejich ústrojnost a adekvátnost při analyzování jednotlivých jevů za účelem postihnutí jejich funkční podstaty v kontinuu řeči, respektive v projekčních a interakčních mechanismech mluvených dialogů. Neopominutelnou součástí zvolené metodologie je systematické sledování syntaktických jevů ve spojení se zvukovými (zejména prozodickými) prostředky za využití moderních analyzátorů řeči. Cenným doplňkem publikace je soubor vybraných audionahrávek, na něž se v jednotlivých kapitolách průběžně odkazuje, dostupný na webových stránkách ÚJČ AV ČR.

Materiálovou základnu autorům poskytla zejména data mluvených korpusů ČNK, případně také nahrávky vlastní, přičemž v popředí zájmu byly především korpusy neformálních, nepřipravených dialogů (např. ORAL2013 a nejnovější ORTOFON), zároveň byl také využíván korpus DIALOG, sestávající z videonahrávek a přepisů televizních dialogických pořadů, které lze považovat projevy za veřejné, nicméně nanejvýš polopřipravené. Pro dané účely by přirozeně nebylo vhodné brát v potaz rétorické, monologické, předem (písemně) připravené komunikáty.

Publikace obsahuje devět kapitol, na nichž se (mj. pro metodologickou náročnost a tematické rozpětí) jen výjimečně podílel pouze jeden autor. Jejich tematiku zde nyní výběrově představíme. Jak bylo zmíněno výše, významným východiskem většiny kapitol je interakční lingvistika a konverzační analýza, jelikož akcentují procesualnost a interakční povahu mluvených dialogů. K úspěšnému vedení dialogů a hladkému vystřídání komunikačních partnerů slouží verbální a neverbální prostředky, kterými mluvčí dávají najevo, co bude v rozvíjené replice či v průběhu rozhovoru následovat. Na tomto principu je založena tzv. projektivita, ústřední pojem moderního konceptu on-line syntaxe P. Auera (2009), který je aplikován v kapitole M. Havlíka a E. Zaepernickové *Temporalita a interakce v rozhovorech: syntaktické a prozodické aspekty projektivity a „dodatek“*. Prostor věnují autoři mj. konkrétní ukázce analýzy projektivity, dále poněkud novému fenoménu – *uptalku*, jimž je označováno výrazné stoupnutí hlasu na konci výpovědi (která však není koncem repliky) užitě za účelem zabránění

výměně komunikačních rolí. Na příkladu dodatků, výrazů syntakticky závislých na předchozí výpovědi, autoři dokládají, že aktuální větné členění nemusí být jediným pořadajícím principem českého slovosledu, jelikož dodatky v rematické pozici mohou být pouze upřesněním (uloženým na konec výpovědi v důsledku časové tísně), nikoli zásadní novou informací.

Projektivita je předmětem úvah také K. Mrázkové a J. Homoláče, kteří ve své stati *Verbálně signalizované sebeopravy nahrazením ve veřejných mluvených textech* vysvětlují, že nahrazení je projektováno původní výpovědi a vlastní oprava projektuje další její pokračování, což umožňuje mluvčím opravit pouze část fráze, aniž by ji museli zopakovat celou. Dokazují tímto, že sebeopravy nahrazením nejsou nahodilé řešení lokálního problému, ale plnohodnotný syntaktický prostředek mluveného jazyka.

S procesualností mluvené řeči jsou spojeny tzv. překryvy replik, jimž se ve stejnojmenné kapitole věnují Z. Komrsková, P. Poukarová a M. Havlík. Jejich cílem je představit tento jev jako integrální součást spontánní komunikace, přičemž poukazují na existenci překryvů kooperativních i kompetitivních (které nelze omezit na pouhé „skákáni do řeči“).

Významnost interakčních aspektů potvrzuje frekventovaný výskyt nepřízvučných výrazů *sem, se, si, ti, by* ad. v místech následujících po vystřídání mluvčích či po kontinuatoru, kterým recipient povzbuzuje mluvčího k pokračování v řeči. Korelací jednoslabičných začátků s prozodickými prostředky a kvantifikací jednotlivých výrazů na základě korpusových dat se zabývá v kapitole *Redukované (jednoslabičné) nepřízvučné začátky výpovědi a dialogických replik* autorská dvojice J. Hoffmannová a O. Richterová.

Metody korpusové lingvistiky byly využity též v příspěvku následujícím: *Reprodukce řeči/myšlení v mluvených projevech*, v níž se autorky J. Hoffmannová, Z. Komrsková, P. Poukarová a E. Zaepernicková věnují mj. četosti výskytu verbálních signalizátorů reprodukce řeči, zejména verb dicendi *říkat/říct* a částice *prý* (včetně jejich regionálních variant). Pozornost je upírána též na signalizátory prozodické a paralingvální, které byly podrobeny kvalitativní analýze.

J. Zeman upozorňuje na *Některé specifické syntaktické konstrukce příznačné pro mluvenou češtinu*, které bývají tradičními popisy hodnoceny jako strukturně a logicky defektní (zvláště zeugma a anakolut), nicméně adekvátnímu přijetí myšlenkového obsahu v mluvené interakci však nebrání. Nadto v případě zeugmat lze podle autora sledovat řadu pravidelných struktur.

V kapitole *Otázky v mluvené češtině* provedl J. Zeman s oporou o východiska kognitivní lingvistiky interpretaci pravých (kognitivních) otázek. V témže textu se J. Hoffmannová a L. Jílková zabývají velmi specifickou zvukovou realizací nepravých podivových otázek s výrazy *jak a až tak*.

M. Fried přispěla tematicky i metodologicky náročnou statí *Interakční dativ v běžně mluvené češtině*, v níž propojuje přístupy konstrukční gramatiky a konverzační analýzy, aby popis na první pohled čistě gramatického jevu rozšířila o rovinu komunikační a sociopragmatickou. Ve funkci interakčního dativu vystupují atonická zájmena v 1. a 2. osobě singuláru i plurálu, která autorka podrobuje kvantitativní i kvalitativní analýze (věnuje se konkrétním funkcím: mj. odkazování k adresátovi, vyjádření neobvyklé míry, údivu).

Závěrečná kapitola autorek A. Čermákové, L. Jílkové, Z. Komrskové, M. Kopřivové a P. Poukarové s názvem *Diskurzni markery* představuje značně diferencovaný soubor jazykových prostředků stojících na pomezí lexika a syntaxe, jehož označení vychází z klasických prací diskurzních analytiků (mj. D. Schiffrin 1987). Jedná se o otevřenou skupinu výrazů (zahrnující prvky kontaktové, vycpávkové až po hezitací zvuky, např. *hele, hej, no, jakoby, vlastně, hm, eee*), problematických z hlediska slovnědruhového zařazení, které svojí funkcí (narušováním, nebo naopak udržováním koherence textu) spadají rovněž do oblasti zájmu textové lingvistiky (podobně jako např. dodatky, opravy, otázky, jimž byly věnovány předešlé části knihy). Cílem autorek je především vytvořit funkční klasifikaci vybraných diskurzních markerů a zohlednit též jejich zvukové charakteristiky.

Monografie *Syntax mluvené češtiny* představuje tematicky i metodologicky náročné dílo, jehož předností je moderní interdisciplinární přístup, který však současně důsledně reflektuje výsledky dosavadních domácích výzkumů, čímž plní do jisté míry také funkci přehledové práce. Neopominutelným kladem knihy je čtenářsky přívětivá forma, zejména logické a takřka jednotné uspořádání výkladu jednotlivých kapitol, kterého se i přes značné tematické rozpětí podařilo editorům (J. Hoffmannové, J. Homoláčovi a K. Mrázkové) dosáhnout. Publikaci lze bezpochyby považovat za významný inspirační zdroj pro další bádání. Autoři v rozsahu jedné knihy samozřejmě nemohou (a ani nechtějí) podat definitivní řešení a předvést tak přehled typických rysů mluvených projevů, a to ani na pozadí projevů psaných, tedy jednoznačně říci, čím se liší. Vysoká náročnost úkolu spočívá ve skutečnosti, že unikátní povaha jednotlivých (většinou spontánních) promluv takřka vyrůstá z konkrétních komunikačních situací, které jsou rozmanité jako život sám.

Marie ČECHOVÁ
Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2020.2.12

Čeština jako jazyk nematěřský

Čtenáři „Bohemistyky“ se dostává do ruky recenze nové knihy jemu známého, kmenového autora tohoto časopisu, Milana Hrdličky, bohemisty soustředěného pře-

devším, ale nejen na češtinu jako jazyk cizí a druhý, totiž nematěřský. Hlavními periodiky, jež zveřejňují Hrdličkovy studie, jsou dva lingvodidaktické časopisy zaměřené na češtinu, „Bohemistyka“ a „Český jazyk a literatura“. Časopis „Bohemistyka“ publikuje vcelku pravidelně Hrdličkovy postřehy o různých jazykových jevech, „Český jazyk a literatura“ hlavně jeho úvahy o výuce mluvnickém jevům, kritické analýzy výukových postupů...

Milan Hrdlička zdařile spojuje znalosti lingvistické teorie se svou lingvodidaktickou orientací, což je prvotním předpokladem, aby vzniklo kvalitní dílo z oboru teorie a praxe vyučování jazyku, ale to je zároveň to, co mnohým didaktikům chybí (doklady najdeme i v Hrdličkových analýzách různých statí a učebnic podaných v této publikaci).

Posuzovaná monografie¹ je sestavena z autorových vybraných článků a statí publikovaných v obou jmenovaných periodikách, ale i jinde v zahraničí (od roku 2010 do roku 2018). Je přínosné, že v ní čtenář nalezne i texty obtížně dostupné, vydané v Bulharsku nebo v Jižní Koreji. Milan Hrdlička v knize zhodnotil své dosavadní celoživotní zkušenosti s výukou cizinců jak v Praze, tak z opakovaných dlouhodobých zahraničních pobytů (naposledy v Koreji).

Práce je určena široké obci filologů, zejména těm se zájmem o lingvistickou bohemistiku a lingvodidaktiku, o češtinu jako jazyk cizí, druhý, ale i matěřský (pojatou z nadhledu, jak ji vnímá nerodilý mluvčí), ale může ji s prospěchem studovat i nelingvista se zájmem o jazyk a řeč.

Monografie se skládá ze tří základních oddílů (A, B, C). První přináší výběr sedmi příspěvků uveřejněných v časopise „Český jazyk a literatura“, s pestrým spektrem aktuálních otázek: prezentace a popis slovesného vidu, českých prepozic, pojednání o výuce naší matěřštiny v zahraničí, o principech výběru mluvnického učiva, o problematice užívání otázky ve vyučování; zvlášť přínosná je kapitola o kompenzačních strategiích, totiž o tom, jak nahrazovat nedostatečné nebo absentující jazykové znalosti v komunikaci (navrhované postupy mohou být využitelné i ve výuce matěřštiny). Vcelku lze říci, že M. Hrdlička je odpůrcem metod učit jazyku bez gramatiky, soustředí se na to, jak gramatiku účelně zvládat, se zřetelem ke komunikačním potřebám mluvčích různé úrovně.

Druhý oddíl přináší šest příspěvků otištěných v polském časopise „Bohemistyka“. Jde převážně o jazykové, resp. bohemistické zajímavosti, kupř. o nahrazování jmenné koncovky genitivu lokálem (Jedem do Čechách), o substantivizovaných adjektivech, o problémech s koncovkami posesivních adjektiv apod., tedy o konkrétní jazykové/řečové jevy, které mohou cizince, ale nejen je, zajímat a které jsou pro ně významné.

¹ Milan Hrdlička, *Kapitoly o češtině jako jazyku nematěřském*, Praha: Karolinum, 2019. ISBN 978-80-2464-297-0.

Třetí oddíl, Varia, představující těžiště monografie, přináší výběr 10 příspěvků z různých konferenčních sborníků i dalších odborných časopisů. Také v těchto kapitolách se probírají aktuální témata, kupř. různé aspekty české deklinace (příčiny její obtížnosti, zvláště pro cizince, variantnost formálního tvarosloví – správně se odlišuje varianta od variety), uplatnění principu analogie ve výuce češtiny, problémy s českými prepozicemi, s číslovkami a s číselnými výrazy, předkládají se i vyvracejí různé názory na tzv. jazykovou správnost, na chybu atd. Za velmi přínosnou – zvláště pro učitele češtiny cizince – považuji kapitolu (3) o meziválečné a (hlavně) poválečné diskusi o obecné češtině, o jejím funkčním a regionálním uplatnění a ve vztahu k češtině spisovné.

Při studiu knihy může čtenáře právem napadnout, že by bývalo vhodné jiné třídění knihy, a to podle tematických okruhů, tedy přiřazovat k sobě příspěvky podle jejich tematické blízkosti, místo řazení oddílů podle toho, v kterém periodiku byly příspěvky publikovány.

Oceňuji, že autor u každé studie uvádí původní pramen, v němž čtenář, pokud chce, prvotní text najde, mj. se také může orientovat v chronologii příspěvků. Ku prospěchu věci autor v monografii sjednotil zápis bibliografických údajů; různá periodika se totiž v požadavcích na ně zčásti odlišují, a tak autor bohatou odkazovou literaturu (uvedena je za každou kapitolou, tedy ke každému tematickému okruhu) upravoval.

Už z naznačeného obsahu je patrné, že se čtenáři předkládá bohatá škála zajímavých problémů jak systémových, tak komunikačních, na předním místě lingvodidaktických a že se zabíhá i do oblasti jazykové a řečové kultury. Všechny tři oddíly kromě jmenovaných tematických okruhů obsahují i otázky obecného rázu.

Protože jednotlivé kapitoly odpovídají jednotlivým časopiseckým příspěvkům, které jako osamostatně oprávněně s ohledem na celistvost textu některá fakta a výklady opakovaly, v případě monografie by bylo bývalo možné míru opakování výkladů a příkladového materiálu snížit.

K této poznámce přičleňuji dotaz: Proč mezi dvaceti třemi kapitolami je jedna, a to nejrozsáhlejší (15 stran), psaná anglicky? Ostatní kapitoly mají rozsah menší (pod 10 stran), až na jednu (o 12 stranách), a to zásadní (o evropanství a světovosti češtiny). Jmenovaná anglicky psaná kapitola *Characteristics and Usage of Czech Prepositions* shrnuje a do jisté míry opakuje výsledky soustavného Hrdličkova zájmu o předložky, významné nositelky vztahů ve větě – jejich základní funkci (spolu s adverbii a se spojkami) si mnozí vyučující (nejen češtiny) neuvědomují – a snad proto autor zvolil angličtinu(?).

Předložená kniha je přehledně členěna jak vertikálně (typem, velikostí i tloušťkou písma), tak horizontálně (členění na oddíly a uvnitř oddílů na kapitoly a podkapitoly), a tím je text zřetelně hierarchizován, odlišován jazyk a metajazyk.

Na následujících řádcích vyberu namátkou několik námětů, nad nimiž čtenáři při studiu mohou dále přemýšlet:

Zvažovat hranici mezi hovorovostí a neutrálností jazykových prostředků – ta je pohyblivá. Obdobně i funkčně posuzovat odmítání pronikajících jevů (viz hromadění předložek nebo jejich vzájemné záměny, např. s. 36 a 37). Povšimnout si, že vztah mezi (číselnými) substantivy a číslovkami se v současné odborné literatuře posouvá, a nejen mezi nimi (viz vztah číslovek s příslovci, zájmeny, adjektivy).

Co vedlo autora k stanovisku, že domácké podoby jmen jako *Hančí, Máři, Ančí* nebo že lexém paní přiřazuje k substantivizovaným adjektivům, s. 51. (A vůbec proč v dané souvislosti mluví o lexému, jde o slovní tvar.) Samozřejmě jako v každé publikaci i zde bychom našli další místa, která vzbuzují rozpaky či alespoň otázky, ale to už ponecháme na čtenářích.

Publikace obsahuje kromě 23 odborných textů i další náležitosti, stručné anglické resumé a přehled autorovy publikační činnosti za léta 2016–2018. Čtenář by ocenil, kdyby ke knize byl přiložen (když už ne jmenný, tak) alespoň věcný rejstřík.

Než ukončím tuto recenzi, ještě bych chtěla vyjádřit své milé překvapení nad tím, co jsme od odborné knihy neočekávali, ale co ji náramně zlidštilo: Po stručném subjektivně zabarveném úvodu následuje kapitola Dědeček, začínající kratičkou, milou básničkou:

Teď,
na prahu šedesátky. Postávám
před stářím vrátky.
Vstoupit nechci,
couvám zpátky –
život náš
je přec tak krátký!
S osudem
však nejsou hrátky...

a pokračuje rozkošným příběhem o svém setkání s holčičkou a její maminkou v metru – oč šlo, si čtenář domyslí z názvu kapitoly.

Po ní pak pokračuje osobním vyznáním Korejská stopa, inspirovaným pracovním, učitelským pobytem „na podmanivém, tajuplném a okouzlicím Dálném východě”.

Závěrem: Předkládaná práce shrnuje několikaleté autorovo úsilí a přesvědčuje o jeho pílí a odborné erudici. Může obohatit čtenáře o mnohé zajímavé poznatky z bohemistiky a z jejího vyučování, zvláště jinojazyčného, dokonce obsahuje i vhodný výukový materiál využitelný přímo ve výuce. A tak může být tato publikace i přímým pomocníkem učitelů češtiny jako nemateřského jazyka.

Marina Yu. KOTOVA

DOI: 10.14746/bo.2020.2.13

Olga V. RAINA

Elena I. ZYKOVA

Saint Petersburg State University

**For the 80th anniversary
of Professor Valeriy Mikhailovich Mokienko**

Valeriy Mikhailovich Mokienko, Doctor of Philology, Professor of the Department of Slavonic Philology at the Faculty of Philology of St. Petersburg University, was born on 16.02.1940 in Kerch (Soviet Union).

In 1959 he entered Leningrad State University joining the Czech Department of the Faculty of Philology. In 1964, he graduated from the Department of Slavonic Philology of the Leningrad (Saint Petersburg) University with a degree “Slavist – philologist, translator of the Czech language, teacher of Russian language and literature”. From 1964 he was a post-graduate student of the Department of Slavonic Philology. In 1969, he defended his CSc. Thesis on “Linguistic analysis of local geographical terminology”. The scientific supervisors of this work were Prof. Boris A. Larin, Prof. Galina A. Lilich and Prof. Nikita I. Tolstoy. In 1977, he defended his doctoral thesis on “Contradictions of phraseology and its dynamics”.

Since 1966 – assistant Professor, since 1972 – associate Professor, since 1979 – Professor of the Department of Slavonic Philology. From 1979 to 1990, he was Dean and Professor of the newly created faculty of Russian for foreigners and head of the Department of Russian language for foreign students of humanities. From 1990 to the present — Professor of the Department of Slavonic Philology.

The main areas of scientific and pedagogical activity of Prof. V. M. Mokienko are Slavistics (especially bohemistics, rusistics and ukrainistics), ethnolinguistics, comparative linguistics and Slavonic dialectology, lexicography and lexicology, phraseology and onomastics. He is particularly passionate about the interaction of language and culture, revealing the historical roots of Slavonic vocabulary and phraseology. As a student of professor B. A. Larin, V. M. Mokienko tirelessly and consistently imple-

ments two main principles of his teacher: the principle of lexicographic completeness of the description and the principle of polyphonic semantics of the Word. He transmits the Larin spirit of collective creativity to many of his students.

In 1977 V. M. Mokienko founded Phraseological seminar by the Interdepartmental Lexicographic Centre named after Prof. B. A. Larin. This Phraseological seminar is still actively working in the field of Slavonic phraseology and paremiology.

Initially, the Phraseological seminar included a group of post-graduate students and students of V. M. Mokienko, mainly Slavists and Rusists, who were interested in the problems of Slavic and European phraseology and phraseography. Since 1980, a group of post-graduate Russian students from the Faculty of Russian for foreigners has actively joined the seminar, and post-graduate students and fellow philologists from different countries (Belarus, Ukraine, Czech Republic, Slovakia, Poland, Bulgaria, Serbia, Croatia, Austria, Germany, the United States, Spain, etc.) have appeared. Some members of the seminar (A. Birikh, V. I. Koval, M. Yu. Kotova, L. E. Kruglikova, T. G. Nikitina, I. A. Podyukov, E. I. Seliverstova, L. I. Stepanova, V. I. Suprun) defended their doctoral theses and became professors, head of the departments, etc.

One of the main goals of the seminar was and still is to organize broad discussions of topical issues of phraseology, lexicographic projects, round tables and conferences of various size. So-called “field seminars” are practiced in different cities and countries (Pskov, Kostroma, Repino, Gatchina, St. Petersburg, Bratislava, Opole and others). The proceedings of all these scientific events are almost always published.

The main research areas of the seminar are the following:

1. General and Slavonic phraseology.
2. Dialectal and areal phraseology of the Slavonic languages.
3. Comparative phraseology.
4. Historical phraseology.
5. Phraseology in fiction and journalistic texts (functional and stylistic problems of study).
6. Phraseology in the vernacular and substandard.
7. Phraseology and ethnolinguistics.
8. Problems of phraseology translation.
9. Slavonic paremiography.
10. Proverbs and winged words.

From the very beginning of its existence, the seminar brought together researchers from different cities of the former USSR and other countries.

Since 1978 V. M. Mokienko has been a member of the Phraseological Commission (from the Russian Federation) under the International Committee of Slavists, from 2003 since 2019 — Chairman of this Commission. He constantly coordinated

the activities of the Commission and the Phraseological seminar, strengthened scientific contacts and coordinated the topics of international projects and conferences on Slavonic phraseology. Thanks to the joint activities of the Commission and the seminar, from 1980 to 2019, more than 100 specialized international conferences on Slavonic phraseology were held in various countries of Europe and Russia: the Czech Republic (Olomouc, Prague), Slovakia (Bratislava, Ruzomberok), Poland (Opole, Gdańsk, Kraków, Szczecin), Belarus (Minsk, Gomel, Mogilev), Ukraine, Hungary, Croatia, Germany (Greifswald, Trier, Berlin), Austria, Georgia, Russia (Saint Petersburg, Magnitogorsk, Kostroma, Belgorod, Veliky Novgorod, Simferopol, Pskov, Tver, Tula).

The seminar maintains regular contacts with other phraseological centers. The object of the sessions are working discussions of dissertations (PhD and doctoral), monographs, dictionaries being prepared for printing, research projects, and current scientific ideas. Contacts with the following centers are most active:

1. Moscow (N. I. Tolstoy, S. M. Tolstaya, N. M. Shanskiy, E. M. Vereshchagin, V. P. Solodub, R. I. Yarantsev, D. O. Dobrovolskiy, A. G. Nazaryan and many others);
2. Pskov (L. J. Kostyuchok, N. V. Bolshakova, T. G. Nikitina, V. K. Andreev and others);
3. Novgorod (V. P. Zhukov, A. V. Zhukov, V. G. Didkovskaya and others);
4. Kostroma, Yaroslavl, Ivanovo (A. M. Melerovich with her phraseological group; R. A. Kozlova and others);
5. Rostov-na-Donu (Y. A. Gvozdarev and his phraseological group);
6. Tula (V. T. Bondarenko and his phraseological group);
7. Magnitogorsk (S. G. Shulezhkova and her phraseological group);
8. Kiev (L. P. Dyadechko and her group on the study of winged words of the Russian and Ukrainian languages; E. A. Karpilovskaya, O. Stavitska, L. I. Danilenko and others);
9. Kharkiv–Lviv–Luhansk (A. A. Ivchenko, V. D. Uzhchenko and others);
10. Minsk–Grodno–Mogilev (I. Y. Lepeshev, B. Yu. Norman, V. I. Koval, E. V. Nichiporchik, Y. A. Petrushevskaya and others);
11. Bratislava (J. Mlacek, J. Skladana, P. D'urcho and others);
12. Sofia (M. Leonidova, V. Kyuvlieva-Mishaykova, S. Vlachov, S. Voynova, S. Georgieva and others);
13. Belgrade (D. Mrshevich-Radovich with a phraseological group);
14. Zagreb (A. Menac, J. Fink-Arsovsky with a phraseological group);
15. Olomouc (E. Vyslouznilova, L. Stepanova and others);
16. Szczecin (M. A. Alekseenko with a phraseological group);
17. Wrocław–Opole–Poznań (K. Kusal, S. Gajda, S. Kochmann, W. Chlebda, M. Balowski and others);

18. Mannheim (J. Matesic, K. Steyer, J. Petermann and others);
19. Heidelberg–Trier (A. Bierich, T. Bruns and others);
20. Greifswald (H. Walter and others).

A number of projects have been implemented and are still being implemented, for example:

- Russian phraseological-historical and etymological dictionaries and bibliographic indexes on Slavic phraseology (bibliographies on Russian, Ukrainian, Czech and Bulgarian phraseology have been made; the historical and etymological dictionary of Russian phraseology has been published three times);
- Study of the semantics of phraseological units (several collective monographs, collections);
- more than 40 proceedings of the thematic conferences have been published, which are actually collective monographs (*Phraseology and ideography*, *Phraseology and religion*, *Phraseology and lexicography*, *Stable comparisons in Slavonic phraseology*);
- dictionaries of Slavonic phraseology have been published (e.g. *The Czech-Russian phraseological dictionary*, *Big dictionary of Russian idioms*, *Dictionary of Russian Proverbs and sayings*, *Dictionary of stable comparisons of the Russian language*, *School dictionary of Russian Proverbs*, *Big dictionary of Russian Proverbs* and others).

Since 1996, V. M. Mokenko has been a member of the European Association for phraseology – EUROPHRAS, and is a member of the editorial Board of several international Slavistics journals. All this gives V. M. Mokienko the opportunity to promote the scientific achievements of the St. Petersburg linguistic school all over the world and, on the other hand, to introduce the experience of world science into Russian Philology. V. M. Mokienko is the organizer of many international conferences on Slavonic phraseology and lexicography.

V. M. Mokienko's research activities are dominated by comparative lexicology and phraseology of Slavonic languages, historical and etymological phraseology and paremiology, and General and Slavonic lexicography. His main monographs, dictionaries, articles, and other publications have been published on these scientific problems. They are also the subject of numerous international conferences that were held on his initiative or with his active participation. Thus, he has been a speaker at the most International Congresses of Slavists since 1978 (in the cities of Zagreb, Kiev, Krakow, Ljubljana, Minsk, etc.) and MAPRYAL congresses (in Bratislava, Moscow, Prague, Regensburg, Sofia, Shanghai, etc.). He has spoken at most international conferences on phraseology (1981–2013) in Warsaw, Gdansk, Opole, Szczecin, Olomouc, Greifswald, Pskov, Kostroma, Magnitogorsk, Saint Petersburg, etc. V. M. Mo-

kienko was an active participant of conferences on ethnolinguistics (1988–2005) in Moscow, Minsk, Paris, Berlin, etc.

V. M. Mokienko headed or participated in various scientific projects in Russia, Germany, and Spain. One of them, “Lexicographic description of biblical texts in Russian”, received financial support from the Academy of Sciences of the Russian Federation in 1996–1999. In 2014–2016 his project “Key concepts of Russian folk comparisons (the experience of an ideographic dictionary)” was supported by The Russian Humanitarian Scientific Foundation (RGNF). In Germany (Greifswald) V. M. Mokienko was the organizer of Ukrainicum, a scientific and pedagogical forum for the study and teaching of the Ukrainian language and culture. For 6 years (1995–2001) Ukrainicum was financially supported by Bosch-Stiftung, then (until now) by Krupp – Stiftung.

Russian Scientific Foundation supported V. M. Mokienko’s project “Russian folk phraseology in lexicographic coverage (principles and development of a »Complete phraseological dictionary of Russian folk dialects« with a computer database)” for 2017–2018. V. M. Mokienko also participates in many initiative scientific projects (primarily lexicographic ones).

Like most University professors, V. M. Mokienko closely associates scientific activity with pedagogical activity. His lectures and seminars not only provide relevant and useful information, but also captivate students with the prospect of scientific work.

Under the scientific supervision of V. M. Mokienko, 56 Candidate and 13 Doctoral theses were defended in the field of comparative Slavistics and phraseology both at St. Petersburg State University and in foreign universities.

V. M. Mokienko is widely known as a popularizer of Philology, his performances on television (for example, in the program “Open University” (t/k “Saint Petersburg”) and radio (e.g., “Radio Russia” and “Echo of Moscow”) also caused a great resonance.

He is the author of 1220 scientific publications, including 243 books (51 monographs, 156 dictionaries, 36 handbooks). Among them: *В глубь поговорки* (Москва, Просвещение, 1975; 2-е изд. Киев, 1989; 3-е изд. Санкт-Петербург, 1999; 4-е изд. Санкт-Петербург, 2005); *Чешский язык* (Ленинград: изд-во ЛГУ, 1978); *Славянская фразеология* (Москва: “Высшая школа”, 1980; 2-е изд. 1989); *Образы русской речи* (Ленинград, 1986; СПб. 1999); *Большой словарь крылатых слов и выражений русского языка*. Том 1–2. (Магнитогорск: МаГУ; Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2008. Соавт.: Берков В. П., Шулержкова С. Г.); *Толковый словарь языка Совдепии* (соавт.: Т. Г. Никитина) (Санкт-Петербург: “Фолио-Пресс”, 1998; 2-е изд. Москва: АСТ–Астрель, 2005); *Семантическая структура фразеологических единиц русского языка* (Соавт.: А. М. Мелерович;

Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2008); *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*. Под ред. проф. В.М. Мокиенко (соавт.: А. К. Бирих, Л. И. Степанова; Санкт-Петербург: изд-во СПбГУ – Фолио-Пресс, 1998; 2-е изд. 2001; 3-е изд. Москва: Астрель–АСТ–Люкс, 2005); *От Авося до Ятя: Почему так говорят? Справочник по русской идиоматике* (Санкт-Петербург: изд-во Санкт-Петербургского университета, 1998; Санкт-Петербург, 2003); *Большой словарь русского жаргона* (соавт.: Т.Г. Никитина; Санкт-Петербург: “Норинт”, 2000); *Rosyjsko-polski słownik skrzydlatych słów* (соавт.: Wojciech Chlebda, Swietlana F. Szulegkova; Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem, 2003. 706 s.); *Словарь сравнений русского языка*, Санкт-Петербург: “Норинт”, 2003); *Большой словарь русских поговорок* (Соавт.: Т. Г. Никитина; Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008); *Большой словарь русских народных сравнений* (Соавт.: Т. Г. Никитина; Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008); *Жизнь русской фразеологии в художественной речи. Опыт школьного фразеологического словаря. В 2 т.* (Соавт.: А. М. Мелерович, И. Ю. Третьякова, М. А. Фокина, А. Е. Якимов и др.; Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2008); *От «А» до «Zwickmühle». Историко-этимологические комментарии к немецкой фразеологии* (Соавт.: Harry Walter; Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, 2008); *Большой словарь крылатых выражений А. С. Грибоедова. («Горе от ума»)* (соавт.: О. П. Семенов, К. П. Сидоренко; Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009); *Большой словарь русских пословиц* (Соавт.: Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева; Москва: «ОЛМА Медиа Групп», 2010 and others). Many of them have been reprinted many times, and the books *Images of Russian speech* and *Slavonic phraseology* have been translated into the Galician language (Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 2000).

His research studies have been published in such prestigious journals with a high impact factor as “Voprosy Jazykoznanija (Topics in the study of language)”, “Sovetskoe Slavianovedenie”, “Philological Sciences”, “Russian speech”, “World of the Russian word”, “Movoznavstvo”, “Slavia”, “Revue des etudes slaves”, “La langue russe”, “Russistik”, “Proverbium” and others.

Prof. V. M. Mokienko was repeatedly invited to foreign universities and other educational institutions to read lectures and conduct classes on Slavonic studies in the Czech Republic (Charles University, Prague – 1976; Olomouc University – 1979); Germany (Hamburg University – 1983; Russian language courses in Timmendorferstrand – 1984, 1986, 1991, University of Mannheim – 1986, 1991, 1992), USA (Duke’s, North Carolina; Georgetown Universities, Washington, DC; Tufts University, Boston – 1988; Illinois University – 1989); Austria (Universities of Vienna, Graz, Salzburg, Klagenfurt and Innsbruck – 1990); Spain (University of Barcelona), Italy

(University of Milan and Bari), Hungary (University of Budapest), and West Berlin (Free University – 1990–1993).

From April 1, 1995, V. M. Mokienko worked as a visiting Professor, and from October 1, 1996 to 2005, he was the head of the Department of Ukrainian studies of the Institute of Slavistics Ernst-Moritz-Arndt-University of Greifswald (Germany). In 1999–2001, he was the Director of this Institute. V. M. Mokienko's research and teaching activities at the University of Greifswald are particularly important for the development of international contacts at St. Petersburg University. It was at this oldest University in Germany and the first University in Sweden (founded in 1456) that Peter the Great received a diploma from Gottfried Wilhelm Leibniz, the first President of the Berlin Academy of Sciences, at the Academic Council of the theological faculty in 1711, certifying the right of the Russian Emperor to establish the University of St. Petersburg and the Academy of Sciences on the European model. Now, thanks to the constant scientific contacts of our universities (which began with the agreement between the Institute of Slavistics in Greifswald and the Department of Slavonic Philology in St. Petersburg, signed on the initiative of V. M. Mokienko) intensive scientific and pedagogical cooperation covers almost all faculties of both universities.

V. M. Mokienko is an Honorary doctor of the University of Olomouc (Czech Republic) and an Honorary Professor of the Institute of Slavistics of the Ernst-Moritz-Arndt University of Greifswald (Germany).

At the initiative and with the direct participation of V. M. Mokienko, agreements on international scientific and technical cooperation were signed between SPBU and the Universities of Heidelberg, Trier (Germany), Charles University of Prague (Czech Republic) and the University of Wrocław (Wrocław, Poland).

V. M. Mokienko has an honorary diploma from the Ministry of education and science of the Russian Federation, 4 commendations from the Ministry of education of the RSFSR, of the rector of the University and other incentives (3 signs "Winner of social competition", "For excellent success in work", 2 University awards, a Bronze medal of the faculty of Philology of St. Petersburg State University, a Golden medal of V. I. Dahl of the Russian Academy of Sciences, and others). For the development of scientific contacts and success in Slavistics, he was also awarded honorary medals from the Charles University (Prague, Czech Republic, 1985), the University Palacky (twice: Olomouc, Czech Republic, 1996, 2000) and Hradec Kralove pedagogical Institute (Czech Republic, 1991). Other awards include the diploma of the Ministry of education of Mecklenburg-Vorpommern (Germany) for intensive research activities (2005) and the diploma of the International Committee of Slavists for active work in the Phraseological Commission (2005).

In 2015 he was awarded the breastplate "Honorary Worker of Higher Professional Education of the Russian Federation" for achievements in the field of education.

V. M. Mokienko takes an active part in the life of the Saint Petersburg State University. He is the chairman of the council of the Master's program "Slavistics", formed from among the leading Russian and foreign scientists in 2016 and created to improve the effectiveness of training, to monitor the quality of the program and work out a development strategy. From 2015 to 2019, he was the deputy chairman of the commission to consider issues related to attaching persons to prepare a dissertation for the degree of Candidate of Sciences in oriental studies, art and philology without mastering the post-graduate programs (O.V. Sarygez "The experience of systematizing Turkish phraseological units", supervisor A.S. Avrutina).

V. M. Mokienko is a member of the organizing committee of the international conference "Slavonic Readings of the Memory of Professor P. A. Dmitriev and Professor G. I. Safronov", which is held annually in September by the Department of Slavonic Philology of St. Petersburg State University. He leads the Slavonic Phraseology section at the international philological conference, which is held annually in March at St. Petersburg State University.

He supervises the Bachelor and Master's dissertations of students of the following programs: "Slavistics", "Slavonic Languages and Literature", "Germany and Eastern Europe in the Context of Cross-language and Cross-cultural Interaction".

He teaches the following disciplines: "History and theory of Slavonic lexicography", "The influence of the Bible on Slavonic languages and literature", "Slavonic phraseology". He gives lectures on Russian Folklore for foreign students learning Russian as a foreign language.

V. M. Mokienko is a member of the editorial board of a scientific journal indexed in the Scopus database („Jezikoslovni zapiski"; Slovenia, Ljubljana) and scientific journals indexed in the Russian Science Citation Index ("Izvestia of Volgograd State Pedagogical University Series Philological Sciences", Russia, Volgograd; "Bulletin of Moscow State Regional University: Russian Studies", RUDN University, Moscow).

For a complete bibliography of V. M. Mokienko's publications and a description of the activities of his phraseological seminar, see the books: *Материалы к этимологическому словарю русской фразеологии. Этимологии профессора В. М. Мокиенко* (сост.: Е. Н. Бетехтина, А. К. Бирих, В. Д. Бояркин и др.; Санкт-Петербург-Самарканд, 1993. 96 с.); Мокиенко Валерий Михайлович. *Славяноведение в СССР. Изучение южных и западных славян. Библиографический словарь* (Нью-Йорк, 1993. 213 с.); *Слово во времени и пространстве. К 60-летию профессора В. М. Мокиенко*. Под ред. Г. А. Лилич, А. К. Бириха и Е. К. Николаевой (Санкт-Петербург: "Фолио-Пресс", 2000. 562 с.); Мокиенко Валерий Михайлович, *Профессора Санкт-Петербургского государственного университета: Био-библиографический словарь* (Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-

-Петербургского университета, 2003, s. 404–406); *Грани слова: Сборник научных статей к 65-летию проф. В. М. Мокиенко*. – Мокієнко Валерій Михайлович, Українська мова 2004: Українська мова. Енциклопедія (редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.; Київ: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004, s. 369–370; Москва: “Издательство ЭЛПИС”, 2005. 781 с.); »*На крилах науки*«. Valerij M. Mokienko zum 65. Geburtstag. *Greifswalder Ukrainistische Hefte* (Heft 2. Hrsg. von Alexander Kratochvil und Rolf Gübner; Aachen: Shaker Verlag, 2005. 250 с.); Valerij M. Mokienko. *Die Slavia im europäischen Sprachraum. Sprichwörter, Redensarten, geflügelte Worte. Abschiedsvorlesung 27. Januar 2005* (= Slawistik am Meer; Hrsg. von Ulrike Jekutsch. Band 2; Greifswald, 2005. 54 с.); *Профессор Валерій Михайлович (к 80-летию автора)*. *Библиографический указатель научных трудов* (Санкт-Петербург: ЛЕМА, 2020, 163 с.).

INFORMACJA O AUTORACH

MARIE ČECHOVÁ, profesor, PhDr., DrSc., profesor w Katedrze Bohemistyki Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu im. Jana E. Purkyniego w Usti nad Łabą, profesor w Instytucie Studiów Bohemistycznych Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze. Główne zainteresowania: stylistyka czeska, frazeologia, morfologia języka czeskiego, współczesny język czeski, lingwodydaktyka. Ostatnio opublikowane prace: *Život s češtinou* (Praha 2017), *Reč o řeči* (Praha 2012), *Čeština – řeč a jazyk* (Praha 2011), *Čtení a kultura vyjadřování* (Ústí nad Labem 2011). Adres e-mailowy: m-cechova@seznam.cz.

LUBOMÍR HAMPL, dr hab., doc. PhDr., Ph.D., bohemista, polonista, językoznawca. Pracuje na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Główne zainteresowania: frazeologia, językowy obraz świata, stereotypy narodowościowe (meta-; auto- i heterostereotypy), język religijny, sytuacja współczesnego języka czeskiego i polskiego. Obecnie prowadzi badania kontrastywno-kognitywne poświęcone problemom translacji, interferencjom językowym i jednostkom leksykalnym języka czeskiego i polskiego, a także zagadnieniem różnicowania językowego obrazu świata z uwzględnieniem cech semantycznych i konceptualnych języka ojczystego. Ostatnio wydane prace zwarte (monografie): *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej. Konceptualizacja – obraz – odzwierciedlenie* (Bielsko-Biała 2012); *Świat awifauny w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego. Sowy i jaskółki* (Bielsko-Biała 2013); *Świat awifauny II w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego. Ptactwo czyste i nieczyste* (Bielsko-Biała 2014); *Świat awifauny III w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego. Rodzina krukowatych – kawka, wrona, kruk, gawron i sójka* (Bielsko-Biała 2016) oraz *Świat awifauny IV w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego. Bocian, ibis i pelikan* (Bielsko-Biała 2018). Adres e-mailowy: lubekhampl@poczta.onet.pl.

MILENA HEBAL-JEZIERSKA, dr, językoznawczyni, bohemistka, kierownik Zakładu Języków i Kultur Słowiańskich, adiunkt w Instytucie Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego. Główne zainteresowania naukowe: językoznawstwo czeskie, morfologia, semantyka, lingwistyka korpusowa (szczególnie metody opisu języka badanego na elektronicznych korpusach, zwłaszcza metody ilościowe oraz kolokacje). Ostatnio opublikowane prace: *Słowa roku w czeskim dyskursie publicznym* („Przegląd Humanistyczny” 2016), *Derywacja nazwisk żeńskich pochodzenia obcego za pomocą końcówki -ová we współczesnej czeszczyźnie* („Komunikacja Specjalistyczna” 2017), *Słowa roku w czeskim i polskim dyskursie publicznym (lata 2006–2017)* („Tekst i Dyskurs” 2018), *Komunikacja interkulturowa czesko-polska – zarys problematyki* („Prace Filologiczne” 2019). E-mail: m.hebal-jezierska@uw.edu.pl.

MILAN HRDLIČKA, doc. PhDr., Ph.D., bohemista, językoznawca, zastępca dyrektora Instytutu Studiów Bohemistycznych Uniwersytetu Karola w Pradze, były profesor Narodowego Uniwersytetu Seulskiego w Seulu (2016–2018). W latach 1997–2000 i 2006–2007 był profesorem na Université libre de Bruxelles, wykładał też na uniwersytetach w Berlinie, Lipsku, Wiedniu, Brukseli, Gencie, Oslo, Santiago de Compostela, Kościcach, Bratysławie, Tampej. Główne zainteresowania: gramatyka współczesnego języka czeskiego, lingwodydaktyka, teoria przekładu artystycznego. Ostatnio opublikowane prace: *Vo vobecný češtině a jiné příběhy* (Praha 2015), *Překladatelské miniatury* (Praha 2014), *Bohemistické miniatury* (Praha 2013), *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku* (Plzeň 2010), *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka* (Praha 2009). Adres e-mailowy: Milan.Hrdlicka@ff.cuni.cz.

SIMONA KATHEBOVÁ, Mgr., bohemistka, językoznawczyni, doktorantka, Instytut Języka Czeskiego Wydział Filozoficzny, Uniwersytet Masaryka w Brnie. Główne zainteresowania na-

ukowe: stylistyka, teoria języka narodowego, lingwistyka stosowana. Ostatnio opublikowane prace: *Dublety ve standardní češtině a jejich hodnocení*, [w:] *Dynamika přirozeného jazyka a perspektiva funkčně orientované lingvistiky* (Olomouc 2019), *Spisovnost ve vybrané internetové diskuzi o češtině*, [w:] *Přednášky a besedy ze LII. ročníku Letní školy slovanských (bohemistických) studií* (Brno 2019). E-mail: kathebova@gmail.cz.

MARINA YU. KOTOVA, profesor dr hab., bohemistka, slawistka, językoznawczyni, profesor w Katedrze Filologii Słowiańskiej Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego, w latach 1998–2017 kierownik tej Katedry. Główne zainteresowania naukowe: paremiologia, frazeologia, stylistyka, teoria tłumaczenia, historia slawistyki, słowiańsko-germańska i słowiańsko-angielska komparatystyka, imagologia. Ostatnio opublikowane prace: *Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями* (Санкт-Петербург 2000), *K otázce vymezení rusko-česko-slovenského paremiologického jádra* („Lingua Viva” 2014), *One Segment of the Bulgarian-English Paremiological Core* („Russian Linguistic Bulletin”, 2015), *To the question of the Russian-Czech-Slovak-Bulgarian-English paremiological core* („Bohemistyka” 2019). E-mail: m.kotova@spbu.ru.

MICHAELA KŘIVANCOVÁ, dr, Ph.D., bohemistka, językoznawczyni, adiunkt w Instytucie Bohemistyki Uniwersytetu Południowoczeskiego w Českich Budějovicach. Główne zainteresowania: etnolingwistyka, językowy obraz świata, frazeologia czeska, współczesny język czeski ze szczególnym uwzględnieniem gramatyki, językowa analiza komunikatów. Ostatnio opublikowane prace: *Obraz krále v české frazeologii. Frazémy jako materiálový zdroj pro jazykový obraz světa*. In *Parémie národů slovanských IX* (Ostrava 2019), *Phraseology and Metaphoricality. Potential Features vs. Necessary Features of Phraseological Units* („Slavica Slovaca” 2019), *Obraz světa ve frazeologii. K metodice analýzy a klasifikace frazeologických jednotek* („Naše řeč” 2019), *Pojďte s námi do pohádky. Obraz pohádkových bytostí v české frazeologii*. In: *Moderní lingvistika mezi pragmatickým a kognitivistickým přístupem* (Plzeň 2017). E-mail: mkrivancova@ff.jcu.cz

VALERIJ MOKIENKO, prof. dr hab., bohemista, slawista, językoznawca, frazeolog, profesor w Katedrze Filologii Słowiańskiej Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego. Główne zainteresowania naukowe: leksykologia i frazeologia (synchroniczna i diachroniczna), czeski jako język obcy, komparatystyka słowiańska, translatologia, słowiańska dialektologia, leksykografia. Ostatnio opublikowane prace: *Чешский язык. Учебное пособие по развитию речи* (Санкт-Петербург 2010, 2019), *Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии* (Москва 2007, 2017), *Phraseologie und Folklore: Ihre linguokulturelle und lexikografische Beschreibung. Kollektivmonografie* (Greifswald 2018), *Wo der Hund begraben liegt. Studien zur slawischen Parämiologie und Phraseologie von Valerij Michajlovič Mokienco* (współredaktor; Burlington–Greifswald 2018). E-mail: mokienco40@mail.ru.

LENKA PTAČEK, dr, bohemistka, językoznawczyni, adiunkt w Zakładzie Bohemistyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Główne zainteresowania naukowe: współczesny język czeski, słowacki i polski, zwłaszcza ich semantyka, leksykologia, słowotwórstwo. Ostatnio opublikowane prace: *Przymiotniki o znaczeniu potencjalnym w językach czeskim, słowackim i polskim* (Wrocław 2009); *Tendencie przemian współczesnego nauczania języków obcych* („Noviny Slavia” 2017, nr 6), *Neologizmy z formantem obcym -ing we współczesnym języku czeskim* („Slavica Wratislaviensia” 2018). E-mail: lenka.ptak@uwr.edu.pl.

OLGA V. RAINA, doc. dr hab., polonistka, slawistka, językoznawczyni, docent w Katedrze Filologii Słowiańskiej Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego, kierownik tej Katedry. Główne zainteresowania naukowe: paremiologia, frazeologia, stylistyka, teoria tłumaczenia, język polski, literatura polska, słowiańsko-germańska i słowiańsko-angielska komparatystyka,

imagologia. Ostatnio opublikowane prace: *On the Way to the Multilingual Dictionary of Proverbs: Sociolinguistic Experiment and Internet Resources* (współautorka; „Advances in Social Science, Education and Humanities Research” 2017), *Goral Dialect as a Part of the Central European Area (on the Material of Proverbs)* („Advances in Social Science, Education and Humanities Research” 2018), *European Translation Studies as an Aspect of the Current Slavonic-Germanic Comparative Research* (współautorka; „Advances in Social Science, Education and Humanities Research” 2018). E-mail: o.raina@spbu.ru.

ELŻBIETA SZCZEPAŃSKA, dr hab., bohemistka, językoznawczyni, kierownik Zakładu Filologii Czeskiej i Łużyckiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Główne zainteresowania: współczesne tendencje rozwojowe w czeskiej i polskiej leksykologii w ujęciu porównawczym. Ostatnio publikowane prace: *Spisovná čeština in spoken and written language* („Studia Linguistica Universitatis Jagiellonicae Cracoviensis” 2010), *Język czeski*, [w:] *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny* (Kraków 2011), *O wciąż obecnej w języku uniwersalizacji słów kilka* („Bohemistyka” 2012, nr 3), *Wybrane stereotypy Czecha i Polaka z perspektywy historycznej* („Bohemistyka” 2015, nr 4). E-mail: elzbieta.szczepanska@uj.edu.pl.

JOSEF ŠTĚPÁN, doc. PhDr., CSc., bohemista, językoznawca, emerytowany docent Instytutu Języka Czeskiego i Teorii Komunikacji Uniwersytetu Karola w Pradze. Zainteresowania badawcze: historia języka czeskiego, gramatyka języka czeskiego – składnia, semantyka. Ostatnio opublikowane prace: *Hovorová spisovná čeština* („Bohemistyka” 2015), *Podmínky elipsy střední věty v podřadném souvětí* („Naše řeč” 2015), *Onomatopoeické interjekce z hlediska jejich produktorů v současné české próze* („Jazykovědné aktuality” 2016), *K emocionálnosti interjekcí*, [in:] *Korpus – gramatika – axiologie* (Praha 2016), *Souvětný rozbor a zřetelové věty* („Český jazyk a literatura” 2016–2017), *Složité nadsouvětný celek v současné próze* („Naše řeč” 2019). E-mail: stepan.josef@centrum.cz.

MILOSLAV VONDRÁČEK, PhDr., PaedDr., Ph.D., bohemista, językoznawca, pracownik naukowy Zakładu Gramatyki Instytutu Języka Czeskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej, adiunkt w Katedrze Języka i Literatury Czeskiej, Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Hradec Králové. Główne zainteresowania naukowe: morfologia semantyczna, składnia zdania prostego, współczesny język czeski. Ostatnio opublikowane prace: rozdziały *Druhy slov*, II.B *Tvoření substantiv: Názvy přechýlené. Názvy látek. Kolektiva*. In *Velká akademická gramatika současné češtiny I* (Praha 2018), 67 hasel w: *Slovník afixů užívaných v češtině* (Praha 2018), *Jak na částice a citoslovce*. In *Preliminária k moderní mluvnici češtiny* (Olomouc 2015), kapitoly III/1 *Vlastnosti slova a slovní druhy*, III/1.1.1 *Vlastnosti a druhy substantiv*, III/2 *Adjektiva*, III/4 *Číslovky*, III/3.5.2 *Morfologické kategorie slovesa*, III/3.6–3.10 *Adverbia. Předložky. Spojky. Částice. Citoslovce*. In *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Praha 2013), *Vlastnosti slova a slovní druhy*. In *Úvahy o české morfologii* (Olomouc 2013). E-mail: miloslav.vondracek@ujc.cas.cz.

ELENA I. ZYKOVA, dr nauk filologicznych, rusycystka, językoznawczyni, adiunkt w Instytucie Języka Rosyjskiego Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego. Główne zainteresowania naukowe: slawistyka, język rosyjski, frazeologia, aforystyka. Ostatnio opublikowane prace: *Основы русской научной речи. Учебное пособие по русскому языку* (współautorka; Москва 2012), *Культура речи. Научная речь: учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры* (Москва 2017); *Школьный словарь крылатых слов как объект лексикографического описания* (współautorka; „Вопросы лексикографии”, nr 16, Томск 2019). E-mail: e.zikova@spbu.ru.